

V. İ. LENİN

**EMPERYALİZM
KAPİTALİZMİN
EN YÜKSEK
AŞAMASI**

www.DEVKUP.com

EMPERYALİZM
KAPİTALİZMİN EN YÜKSEK AŞAMASI

V. İ. LENİN

İÇİNDEKİLER

- 7 Ö n s ö z
9 Fransızca ve Almanca Baskılara Önsöz

EMPERYALİZM KAPİTALİZMİN EN YÜKSEK AŞAMASI

15

- 19 Bir – Üretimin Yoğunlaşması ve Tekeller
33 İki – Bankalar ve Yeni Roller
49 Üç – Mali-Sermaye ve Mali-Oligarşi
63 Dört – Sermaye İhracı
69 Beş – Kapitalist Gruplar Arasında Dünyanın Paylaşılması
78 Altı – Büyük Güçler Arasında Dünyanın Paylaşılması
89 Yedi – Emperyalizm, Kapitalizmin Özel Aşaması
100 Sekiz – Kapitalizmin Asalaklığı ve Çürümesi
110 Dokuz – Emperyalizmin Eleştirisi
124 On – Tarihte Emperyalizmin Yeri

EKLER

131

- 133 ENTERNASYONAL BİLDİRİSİ (Sosyalist Enternasyonal
Kongresi, Bâle 1912)
140 *Açıklayıcı Notlar*

ÖNSÖZ

OKURA sunduğum bu broşür, 1916 ilkyazında, Zürich'te yazılmıştı. Orada, içinde bulunduğum çalışma koşullarından ötürü, doğal olarak, Fransız ve İngiliz kaynaklarının bir kısmı ile büyük ölçüde Rus kaynaklarından yoksun durumdaydım. Bununla birlikte, emperyalizm üzerine İngilizce yazılmış başlıca yapıt olan J. A. Hobson'un kitabından, bence, gereken bütün dikkati göstererek yararlandım kanısındayım.

Bu broşür, çarlık sansürü hesaba katılarak yazılmıştı. Dolayısıyla, yalnızca teorik –özellikle iktisadi– bir tahlille yetinmek, çok gerekli birkaç siyasal gözlemi de, çarlığın, devrimcileri, kalemi her ele alışlarında “yasal” bir yapıt ortaya koymak zorunda bırakışından ötürü, imalarla, Esop'un[sayfa 7] o lânetli diliyle ve

çok büyük ihtiyatla belirtmek zorunda kalmıştım.

Şimdi, şu özgürlükle dolu günlerde, çarlık sansürünün kaygılarıyla sakatlanmış, demir bir mengene içinde sıkılmış, bir komprime duruma getirilmiş bu satırları yeniden okumak bana zor geliyor. Emperyalizmin, sosyalist devrimin hemen arifesi olduğunu, sosyal-şove-nizmin (sözde sosyalist, gerçekte şoven olmanın), sosyalizme karşı tam bir ihanet ve burjuvaziye tam bir kaçış olduğunu, işçi hareketindeki bu bölünmenin emperyalizmin nesnel koşullarıyla ilgili olduğunu vb. ortaya koymak için gerçekten bir “köle” dili kullanmam gerekmiş; bu konuya ilgi duyan okura, yeni bir baskısı yakında çıkacak olan, 1914-1917 arasında yurtdışında yazdığım makalelere başvurmasını salık veririm. Bu broşürde, özellikle 119-120'nci sayfalarda, kapitalistlerin arsız yalanını, (ve Kautsky'nin çok tutarsız bir biçimde karşı çıktığı) onların safına katılmış olan sosyal-şovenlerin ilhaklar sorununda kendi kapitalistlerinin ilhaklarını utanmadan nasıl sakladıklarını, sansürden geçebilecek bir biçimde okura anlatabilmek için, Japonya örneğini vermek zorunda kalmıştım. Dikkatli okur, Japonya'nın yerine Rusya'yı, Kore'nin yerine Finlandiya'yı, Polonya'yı, Kurland'ı, Ukrayna'yı, Hiva'yı, Buhara'yı, Estonya'yı ve Büyük-Rus olmayanların oturduğu başka bölgeleri koymakta güçlük çekmeyecektir.

İnanıyorum ki, bu broşür, en önemli ekonomik sorunun, emperyalizmin ekonomik özünün kavranmasına yardım edecektir; bu incelenmedikçe, modern savaşı ve modern siyaseti anlamak ve değerlendirmek olanaksızdır. [sayfa 8]

Petrograd, 26 Nisan 1917

YAZAR

FRANSIZCA VE ALMANCA BASKILARA Ö N S Ö Z ^[2]

I

Bu kitap, Rusça baskının önsözünde de belirtildiği gibi, 1916’ da, çarlık sansürü hesaba katılarak yazılmıştır. Bütün metni, bugün yeniden yazma olanağım yoktur, zaten bu gereksiz de olacaktır, çünkü bu kitabın temel görevi, tartışılmaz bir burjuva istatistiğinden özetlenen verilere ve bütün ülkelerin burjuva bilginlerinin itiraf-larına göre, 20. yüzyılın başında, Birinci Emperyalist Dünya Sava-şından önce, uluslararası ilişkileri içinde dünya kapitalist ekonomi-sinin *tüm tablosunu* çizmekti ve bu görev bugün de geçerliğini ko-rumaktadır.

Çarlık sansürü bakımından yasal olan bu kitap yardımıyla, “dünya demokrasisi”ne ilişkin sosyal-pasifist ^[sayfa 9] görüşlerin ve

umutların kesin yanlışlığını açıklamak, sözgelimi çağdaş Amerika'da ya da Fransa'da hemen hemen bütün komünistlerin son tutuklanmalarından sonra, komünistler için var olan yasallığın bu cılız kalıntılarından da yararlanma olanağına –ve gerekliliğine– kendilerini inandırmak, konusunda, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki birçok komünist için bir dereceye kadar yararlı da olacaktır. Sansür edilmiş bu kitap için en gerekli eklere gelince, onları da bu önsözde vermeye çalışacağım.

II

Bu kitapta, 1914-1918 savaşının, iki taraf için de emperyalist bir savaş (yani bir fetih, yağma, talan savaşı), dünyanın paylaşılması, sömürgelerin, mali-sermayenin (finans-kapitalin) “nüfuz bölgeleri”nin bölüşülmesi ve yeniden bölüşülmesi için çıkarılmış bir savaş olduğu tanıtlanmıştır.

Çünkü, bu savaşın gerçek toplumsal niteliğinin kanıtları, daha doğrusu gerçek sınıf niteliğinin kanıtları, kuşkusuz savaşın diplomatik tarihinde değil, *tüm* savaştan ülkelerdeki yönetici sınıfların nesnel durumunun tahlilindedir. Bu nesnel durumu göstermek için, soyut birtakım örnekler ya da verilerle değil (toplumsal yaşamın olayları son derece karmaşık olduğundan herhangi bir görüş desteklemek için istendiği kadar soyut örnek ya da veri gösterebilir), *tüm* savaştan güçlerin ve *bütün* dünyanın ekonomik yaşamının temellerine dayanan verileri *birlikte* ele alarak düşünmek gerekir.

1876-1914 yılları arasında *dünyanın paylaşılması* tablosunda (altıncı bölüm) ve 1890-1913 yılları arasında dünyadaki *demiryollarının* paylaşılması tablosunda (yedinci bölüm) verdiğim rakamlar, böyle birlikte alınmış, çürütülemez verilerdir. Demiryolları, kapitalist sanayiinin bellibaşlı kollarının (kömür sanayiinin, metalürji sanayiinin) bilançosunu ve ^[sayfa 10] dünya ticaretindeki, burjuva demokratik uygarlığındaki gelişmenin bilançosunu ve en çarpıcı göstergesini meydana getirmektedir. Demiryollarının, büyük üretime, tekellere, sendikalara, kartellere, tröstlere, bankalara, mali-oligarşiye nasıl bağlandığı, bu kitabın ilk bölümlerinde gösterilmiştir. Demiryolu ağının eşit-olmayan bir biçimde dağılması, bu ağın eşit-olmayan bir biçimde gelişmesi, bize, çağdaş ve dünya ölçüsünde tekelci kapitalizmin bir bilançosunu vermektedir. Ve bu bilanço gösteriyor ki, üretim

araçlarında özel mülkiyet düzeni var olduğu *sürece*, *bu* ekonomik temel üzerinde, emperyalist savaşlar, mutlak biçimde kaçınılmaz olacaktır.

Demiryolları yapımı, basit, doğal, demokratik, kültürel, uygarlaştırıcı bir girişim gibi görünür: bu, darkafalı küçük-burjuvaların gözlerine böyle görüldüğü gibi, kapitalist köleliğin iğrençliğini maskeleyenler için cepleri doldurulan burjuva profesörlerinin gözlerine de böyle görünür. Aslında bu girişimleri binlerce noktadan üretim araçlarının özel mülkiyetine bağlayan kapitalist bağlar, demiryolu yapımını, (sömürgelerin ve yarı-sömürgelerin) *bir milyar* insan için, yani dünya nüfusunun yarıdan fazlasını oluşturan bağımlı ülkelerdeki insanlar için, ve “uygarlaşmış” ülkelerde sermayenin ücretli köleleri için bir baskı aracı haline getirmiştir.

Küçük patronun emeği üzerine kurulu özel mülkiyet, serbest rekabet, demokrasi –kapitalistlerin ve ellerindeki basının, işçileri ve köylüleri aldatmak için kullandıkları bu sloganlar– geride kalmıştır. Kapitalizm, evrensel bir sömürgeci baskı sistemine, bir avuç “ileri” ülkenin, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu mali yönden boğduğu bir sisteme dönüşmüştür. Ve bu “ganimet”, *kendi* ganimetlerini paylaşmak için *kendi* savaşlarına bütün dünyayı sürükleyen, tepeden tırnağa silahlı, en güçlü, iki ya da üç canavar (Amerika, İngiltere, Japonya) arasında paylaşılmıştır. [sayfa 11]

III

Monarşik Almanya tarafından dikte edilen Brest-Litovsk antlaşması,^[3] daha sonra, Birleşik Devletler ve Fransa gibi “demokratik” cumhuriyetler ile “özgür” İngiltere tarafından dikte edilen çok daha vahşi, çok daha iğrenç Versailles antlaşması,^[4] emperyalizmin kiralık kalem uşaklarını olduğu gibi, banşsever ve sosyalist olarak geçinmelerine karşın, “vilsonizm”^[5] şarkısını söyleyen ve emperyalizm altında reformların ve banşın olanaklı olabileceğinde ısrar eden küçük-burjuva gericilerini de sergileyerek, insanlığa en yararlı hizmetlerden birini yapmıştır.

Ganimetten hangi mali grubun –İngilizlerin mi, Almanların mı– aslan payı alması gerektiğini belirlemek için çıkarılan savaşın artakalan yirmi-otuz milyon ceset ve sakat, ve sonra bu iki “banş antlaşması”, burjuvazi tarafından aldatılmış, kandırılmış, ezilmiş,

zulüm görmüş milyonlarca ve on milyonlarca insanın gözünü görölmemiş bir hızla açıyor. Savaşın doğurduğu evrensel yıkımın sonucu olarak, geçireceği serüvenler ne denli uzun ve yorucu olursa olsun, proletarya devriminden ve onun zaferinden başka bir biçimde sonuçlanamayacak olan devrimci bunalımın, dünya ölçüsünde büyü-mekte olduğu görülür.

Genel olarak savaşta değil de (savaşlar türlü türlüdür; bunla-rın arasında devrimci savaşlar da vardır), 1914'te patlayan bu savaşta, 1912' de değerlendiren II. Enternasyonalin Bâle bildirisi, II. Entern-asyonal kahramanlarının bütün ihanetini, bütün alçaltıcı iflasını belirten bir anıt olarak kalmıştır.

Bunun içindir ki, bu bildiri metnini, bu baskının ekleri arası-na alıyorum, ve okurların dikkatini, bir daha, bir kez daha, II. Enternasyonal kahramanlarının, bildirinin bu yakın savaşın proletarya devrimiyle bağıntısını anlatan bölümlerinden, açıkça, kesin bir biçimde, bir hırsızın hırsızlık ^[sayfa 12] yaptığı yerden kaçışındakine eş bir dikkatle kaçtıkları gerçeğine çekiyorum.

IV

“En saygın teorikler”, II. Enternasyonalin yöneticileri (Avusturya’da Otto Bauer ve takımı; İngiltere’de Ramsay MacDo-nald ve başkaları; Fransa’da Albert Thomas vb., vb.) ve sosyalistler, reformistler, pasifistler, burjuva demokratlar, rahipler, yığını tarafın-dan, dünyanın bütün ülkelerinde temsil edilmiş bulunan uluslararası ideolojik akımın, “kautskicilik”in eleştirisine, bu kitapta özel bir yer ayırdım.

Bu ideolojik akım, bir yandan, II. Enternasyonalin çürümesi ve kokuşmasının bir sonucudur, bir yandan da, bütün çevresiyle burjuva ve demokratik önyargılarının tutsağı olmuş küçük-burjuva ideolojisinin kaçınılmaz bir ürünüdür.

Kautsky ve benzerlerinde böylesi görüşler, marksizmin devrimci temellerinden açıkça vazgeçmeye kadar gitmektedir; oysa bu yazar, diğerleri arasında, özellikle (Bernstein’in, Millerand’ın, Hyndman’ın, Gompers’in vb.) sosyalist oportünizmine karşı savaşta, bir on yıl, marksizmi savunmuştu. Bu yüzden, bugün, bütün dünya-da, “kautskici”lerin, pratikte ve siyasette, (II. Enternasyonalin ya da sanı Enternasyonalin aracılığıyla^[6]) aşırı oportünistlerle, ve (burjuva

koalisyon hükümetlerine sosyalistlerin de katılmasıyla) burjuva hükümetleriyle birleşmeleri, yalnızca bir rastlantı değildir.

Genel olarak devrimci proletarya hareketi, özel olarak da komünist hareket, bütün dünyaya yayılan bu iki hareket, “kautskicilik”in teorik hatalarını tahlil edip ortaya koymadan edemez. Hele, hiçbir zaman marksizmi önermeyen, ama tıpkı Kautsky ve takımı gibi emperyalizmin çelişkilerindeki derinliği ve meydana gelmesine neden olduğu devrimci bunalımın kaçınılmaz niteliğini örtmeye çalışan pasifizm [sayfa 13] ve “demokratizm” akımlarının dünyanın her yanında hâlâ çok yaygın olması bu durumu daha da geçerli kılmaktadır.

Bu akımlara karşı savaşım, burjuvazi tarafından aldatılmış küçük mülk sahiplerini ve azçok küçük-burjuva yaşam koşullarına sokulmuş milyonlarca çalışan insanı ondan kopararak kendine bağlaması gereken proletaryanın partisi için zorunludur.

V

Sekizinci bölümdeki “Kapitalizmin Asalaklığı ve Çürümesi” üzerine bir-iki söz daha etmek gerekiyor. Kitapta daha önce belirtildiği gibi, bugün Kautsky’nin silah arkadaşlarından ve “Bağımsız Alman Sosyal-Demokrat Partisi”^[7] içinde reformist burjuva politikasının başlıca temsilcilerinden biri olan eski “marksist” Hilferding, bu konuda, pasifist ve reformist olduğu *açıkça ilân edilmiş* İngiliz Hobson’a göre, geriye doğru bir adım atmıştır. İşçi hareketinin bütününde görülen uluslararası bölünme, günümüzde iyice belirgin bir durum kazanmıştır (II. ve III. Enternasyonal). İki akım arasında silahlı bir savaşım ve iç savaşın sürdüğü gerçeği de ortadadır: Kolçak’ın ve Denikin’in Rusya’da menveşikler ve “sosyalist-devrimciler” tarafından, bolşeviklere karşı desteklenmesi; Almanya’da Scheidemann’in, Noske’nin ve yandaşlarının, Finlandiya’da, Polonya’da, Macaristan’da vb. olduğu gibi, spartakistlere^[8] karşı burjuvaziyle birlikte hareket etmesi. Öyleyse bu tarihsel ve evrensel olayın ekonomik temeli neye dayanıyor?

Bu kökler, kuşkusuz, kapitalizmin en yüksek tarihsel aşamasını, yani emperyalizmi karakterize eden asalaklık ve çürümedir. Bu kitapta belirtileceği gibi, kapitalizm, bugün basit bir “kupon kırpması” işlemiyle bütün dünyayı soyup soğana çeviren, özellikle

zengin ve güçlü *bir avuç* (dünya nüfusunun onda-birinden azını barındıran ve [sayfa 14] yüzölçümleri en “geniş” ve en abartılmış ölçüye göre bile dünyanın beşte-birinden daha az olan) devleti ileriye geçirmiş bulunmaktadır. Savaş-öncesi fiyatlara ve burjuva istatistiklere göre, sermaye ihracı, yılda 8-10 milyar frank gelir getirmektedir. Bugün bu miktar, elbette daha fazladır.

Anlaşıyor ki, sağlanan bu muazzam *aşırı kârlarla* (çünkü bu kârlar, kapitalistlerin “kendi” ülkelerinin işçilerinden sızdırdıkları kârların çok daha üzerindedir) işçi liderlerini ve işçi aristokrasisini oluşturan bu yüksek tabakayı *bozmak olanaklı olabilmektedir*. “İleri” ülkelerin kapitalistleri de, dolaylı ya da dolaysız, açık ya da maskeli, bin türlü yola başvurarak, onu bozmaktan geri kalmamaktadır.

Yaşam tarzlarıyla, ücretleriyle, dünya görüşleriyle tamamen küçük-burjuva niteliği taşıyan bu burjuvalaşmış işçi tabakası ya da “işçi aristokrasisi”, II. Enternasyonalin başlıca desteği olmuştur; günümüzde de *burjuvazinin başlıca toplumsal* (askeri değil) desteğidir. Çünkü bunlar, işçi hareketi içinde, *burjuvazinin gerçek ajanları*, kapitalist sınıfın işçi uşakları (*labour lieutenants of the capitalist class*), reformizmin ve şovenizmin gerçek yayıcılarıdır. Proletarya ile burjuvazi arasındaki iç savaşta, bunlar, kaçınılmaz olarak ve oldukça önemli bir sayıda, burjuvazinin yanında, “komüncü”lere karşı “Versailles” cıların^[9] yanında yer alırlar.

Bu olayın ekonomik kökleri kavranmadıkça, siyasal ve toplumsal önemi değerlendirilmedikçe, komünist hareketin ve önümüzdeki toplumsal devrimin pratik sonuçlarının çözümüne doğru bir tek adım bile atılmaz.

Emperyalizm, proletaryanın toplumsal devriminin önbeltisidir. Bu 1917’den beri dünya ölçüsünde doğrulanmıştır. [sayfa 15]

6 Temmuz 1920

N. LENİN

EMPERYALİZM
KAPİTALİZMİN EN YÜKSEK AŞAMASI⁽¹⁾
HALKI AMAÇLAYAN BİR DENEME

SON onbeş-yirmi yıl içinde, özellikle İspanyol-Amerikan (1898) ve İngiliz-Boer (1899-1902) savaşlarından bu yana, eski ve yeni dünyanın ekonomik yazınında olduğu gibi, siyasal yazınında da yaşadığımız çağın temel özelliğini belirtmek için, “emperyalizm” terimi, giderek daha çok kullanılmaktadır. 1902’de, İngiliz iktisatçısı J. H. Hobson, Londra ve New York’ta *Emperyalizm* adlı bir yapıt yayımlandı. Eski marksist K. Kautsky’nin bugünkü görüşleriyle temelde aynı olan burjuva sosyal-reformizminden ve pasifizmden hareket eden yazar, emperyalizmin başlıca siyasal ve ekonomik özelliklerinin, ayrıntılı, üstün bir tasvirini veriyor. 1910’da, Viyana’da, Avusturyalı marksist Rudolf Hilferding’in [sayfa 19] yapıtı, *Mali Sermaye*

(Rusça çevirisi, Moskova 1912), yayımlandı. Yazarn, para teorisinde düştüğü bir yanılıya ve marksizmi oportünizmle uzlaştırma yönünde belirli bir eğilim taşımasına karşın, bu yapıt, kitabın alt-başlığını meydana getiren sözlerle anlatırsak, “kapitalizmin gelişmesindeki en son evre”nin gerçekten değerli teorik bir tahlilini yapmaktadır. Aslında, şu son yıllarda –örneğin, 1912 sonyazında yapılan Bâle ve Chemnitz kongreleri kararlarında, özellikle dergilerde ve gazetelerde yayımlanan sayısız makalede–, emperyalizm üzerine söylenen sözler, bu iki yazarn ortaya koydukları, daha doğrusu özetledikleri düşüncelerin dışına pek çıkmış değildir...

İlerde, kısaca ve olanaklar ölçüsünde yalınlaştırarak, emperyalizmin *başlıca* ekonomik özellikleri arasındaki ve ilişkiyi göstermeye çalışacağız. Sorunun ekonomik olmayan yönleri üzerinde, incelemeye değer olduğu halde, duramayacağız. Başvurulan kaynaklara ve diğer notlara gelince, bütün okurları ilgilendirmeyeceği için, bunları broşürün sonuna koyduk. [sayfa 20]

BİR ÜRETİMİN YOĞUNLAŞMASI VE TEKELLER

SANAYİN olağanüstü gelişmesi ve üretimin gitgide daha büyük işletmeler içinde son derece hızlı yoğunlaşması süreci, kapitalizmin en belirleyici özelliklerinden biridir. Günümüzün sınai istatistikleri, bu süreç hakkında, bize en tam ve en doğru bilgileri vermektedir.

Örneğin, Almanya'da, her 1.000 sınai işletmenin 1882'de 3'ü, 1895'te 6'sı, 1907'de 9'u büyük işletme sayılıyordu, yani herbiri 50'den fazla ücretli işçi çalıştırıyordu. Bu işletmelerde çalışan işçilerin toplam işçi sayısı içindeki yüzde oranları da sırasıyla şöyleydi: 22, 30 ve 37. Ancak, emek, büyük işletmelerde daha çok verimli olduğundan, üretimin yoğunlaşması, işçi yoğunlaşmasından çok daha hızlıdır. Buhar ^[sayfa 21] makineleri ve elektrik motorlarıyla ilgili rakam-

lar bunu göstermektedir. Almanya’da, sözcüğün geniş anlamıyla sanayi olarak adlandırılan ve ticaret, ulaştırma ve benzeri faaliyet dallarını da içeren kolu ele alırsak, aşağıdaki tabloyu elde ederiz: Toplam 3.265.623 işletmenin 30.588 tanesi, yani yalnızca %0,9’u büyük işletmedir. 14,4 milyon olan toplam işçi sayısının 5,7 milyonunu, yani %39,4’ünü çalıştırmakta; toplamı 8,8 milyon beygircü olan enerjinin 6 milyonunu, yani %73,3’ünü; toplamı 1,5 milyon kilovat olan elektriğin 1,2 milyonunu, yani %77,2’sini kullanmaktadır.

Demek ki, toplam işletme sayısının %1’inden azı, toplam buhar gücünün ve elektrik enerjisinin 3/4’ünden *fazlasını* elde bulundurmaktadır. Buna karşılık, beşten fazla işçi çalıştırmayan ve toplam işletme sayısının %97’sini meydana getiren 2.970.000 küçük işletme, toplam buhar, elektrik ve çekim gücünün yalnızca %7’sine sahiptir. Onbin kadar büyük işletme, her şeydir; milyonlarca küçük işletme ise, hiçbir şey.

1907’de, Almanya’da, 1.000 ya da daha fazla işçi çalıştıran kurumların sayısı 586’ydı. Bunlar, toplam işçi sayısının hemen hemen *onda-birini* (1,38 milyon), buhar ve elektrik güçleri toplamının aşağı yukarı *üçte-birini* (%32) kullanmaktaydı.¹ İlerde de görüleceği gibi, para-sermaye ve bankalar, bir avuç çok büyük işletmenin bu üstünlüğünü, sözcüğün tam anlamıyla, daha da ezici kılmaktadır. Yani milyonlarca küçük ve orta, hatta bazan büyük “patron”, parababası birkaç milyonerin tümüyle boyunduruğu altına girmektedir.

Çağdaş kapitalizmin gelişmiş olduğu bir başka kapitalist ülkede, Kuzey Amerika’nın Birleşik-Devletler’inde üretimin yoğunlaşması daha da hızlıdır. Bu ülkede, istatistikler, sanayii, sözcüğün dar anlamıyla alır ve işletmeleri yıllık ^[sayfa 22] üretim değerine göre gruplandırır. 1904’te, yıllık üretimleri bir milyon doları aşan 1.900 büyük işletme vardı (216.180 olan işletme sayısının %0,9’u). Bu işletmeler 1,4 milyon işçi çalıştırıyor (5,5 milyon olan toplam işçi sayısının %25,69’sı), 5,6 milyar dolarlık üretimde bulunuyordu (14,8 milyar dolar olan toplam üretimin %38’i). Beş yıl sonra, 1909’da, yukardaki rakamlar şu duruma gelmişti: 3.060 büyük işletme (toplam 268.491 işletmenin %1,1’i), 2 milyon işçi (toplam 6,6 milyon işçinin %30,5’ini) çalıştırıyor ve 9 milyar dolar (toplam 20,7 milyar doların %43,8’ini) üretiyor.²

¹ *Annalen des deutschen Reich’a* göre, Zahn 1911, a. 165-169.

Ülkedeki toplam üretimin hemen hemen yarısı, toplam işletmelerin *yüzde-biri* tarafından yapılmaktadır! Ve bu üçbin dev işletme, 258 sanayi dalına yayılmaktadır. Burdan anlaşılıyor ki, yoğunlaşma, gelişmenin belli bir düzeyine ulaştığı zaman, kendiliğinden, doğruca tekele götürür. Çünkü, yirmi-otuz dev işletme, kendi aralarında kolayca anlaşmaya varabilir; öte yandan, rekabetin gitgide güçleşmesi, tekele gidiş eğilimi, açıkça, bu işletmelerin büyüklüklerinden doğmaktadır. Rekabetin bu şekilde tekele dönüşmesi, bugünkü kapitalist ekonominin –en önemli olayı değilse– en önemli olaylarından biridir. Bu bakımdan ayrıntılı bir tahlile girişmeye değer. Ancak, biz, her şeyden önce, karşılaşılabileceğimiz bir yanlış anlamayı giderelim.

Amerikan istatistiklerine göre, bu ülkede, 250 sanayi dalına yayılmış 3.000 kadar dev işletme vardır. Bu da, her sanayi dalına bir düzine dev işletme düşüyor izlenimini uyandırmakta.

Oysa durum böyle değildir. Her sanayi dalında büyük işletme yoktur; öte yandan, en yüksek gelişme düzeyine ulaşmış kapitalizmin çok önemli bir özelliği, *birleşme*dir, yani sanayiın çeşitli kollarının tek bir işletme içinde toplaşmasıdır. Bu sanayi kolları, bazan hammaddelerin [sayfa 23] birbirini izleyen işlenme evrelerini oluşturur (demir cevherinin pik demir haline getirilmesi, onunla da türlü çelik maddeler yapılması gibi), bazan biri ötekinin yanında yardımcı bir rol oynar (artıklardan yararlanılması ya da yan ürünlerin kullanılması; ambalaj malzemesi vb.).

“Birleşme, diyor Hilferding, fırsat farklılıklarını ortadan kaldırır, bunun bir sonucu olarak da, birleşmiş işletmelere daha güvenilir bir kâr oranı sağlar. İkinci olarak, birleşme, ticareti tasfiye etmektedir. Üçüncü olarak, teknik yetkinleşme, sonuç olarak da ‘basit’ [yani birleşmemiş] işletmelere oranla daha fazla kâr elde etme olanağı sağlar. Dördüncüsü, hammadde fiyatlarındaki düşüşün mamul madde fiyatlarındaki düşüşten geri kaldığı büyük bir çöküntü [işlerin durması, bunalım] sırasında, onları, rekabet savaşımında, ‘basit’ işletmelere göre daha kuvvetli kılarak, ‘basit’ işletmeler karşısında büyük işletmelerin durumunu pekiştirir.”³

Almanya’daki demir sanayiinde “karma”, yani birleşmiş işlet-

² *Statistical Abstract of the United States*, 1912, s. 202.

³ Rudolf Hilferding, *Das Finanzkapital*, 2. baskı, s. 254.

meler üzerine bir kitap yazmış olan Alman burjuva iktisatçısı Heymann şöyle diyor: “Yüksek hammadde fiyatları ile düşük mamul madde fiyatları arasında ezilen ‘basit’ işletmeler gitgide ortadan kalkıyor.” Böylece şu duruma geliniyor: “Geriye, bir yandan, kendi kömür sendikaları içinde kuvvetli bir şekilde örgütlenmiş birkaç milyon ton üretim kapasiteli büyük kömür şirketleri; öte yandan kendi çelik sendikalarıyla bu kömür şirketlerine sımsıkı bağlanmış büyük çelik fabrikaları kalıyor. Yılda 400.000 ton çelik üreten, muazzam miktarda maden cevheri ve kömür çıkaran bu dev işletmeler, ince çelik maddeler imal etmektedir. 10.000 işçi çalıştıranlar, bunları işçi sitelerinin büyük ve düzensiz kulübelerinde barındırırlar; kendilerine ait demiryolları ve limanları vardır. Bu dev işletmeler, Alman çelik [sayfa 24] sanayiinin tipik örnekleridir. Ve yoğunlaşmanın artmakta olduğu görülür. Bu tip işletmeler gitgide büyümekte, önem kazanmaktadır. Aynı sanayi kolundaki ya da başka başka sanayi kollarındaki birçok işletme, bir düzine kadar büyük Berlin bankasınınca desteklenen ve yönetilen dev işletmelerin kucagında birleşiyor. Alman maden sanayiinde, yoğunlaşma konusundaki Karl Marx’ın öğretisinin doğruluğu kesinleşmiştir; hiç değilse, gümrük tarifeleri ve ulaştırma hukuku ile sanayiini korunduğu bizimki gibi bir ülke için bunun doğru olduğu ortaya çıkmıştır. Alman maden sanayii, kamulaştırma için olgunlaşmıştır.”⁴

Dürüst bir burjuva iktisatçısının ulaşması gereken sonuç, istisnai de olsa, budur. Hemen belirtelim ki, Almanya’da, sanayi, yüksek gümrük tarifeleriyle korunduğu için, bu ülke, özel bir kategori içinde ele alınmış görünmektedir. Ne var ki, bu durum, sanayiini yoğunlaşmasını ve karteller, sendikalar gibi tekelleri işveren birliklerinin oluşumunu ancak hızlandırmıştır. Serbest ticaretin yurdu olan İngiltere’de de, yoğunlaşmanın, biraz geç, ve belki başka bir biçim altında da olsa, tekele yolaçtığı saptamak çok önemlidir. Profesör Hermann Levy, Büyük Britanya’nın ekonomik gelişmesiyle ilgili verilere dayanarak yazdığı, *Tekeller Karteller ve Tröstler* adlı özel araştırmasında şöyle diyor:

“Büyük Britanya’da, tekel eğilimini, işletmelerin büyüklüğü ve bunların teknik düzeylerinin yüksek oluşu yaratmaktadır. Bir

⁴ Hans Gideon Heymann, *Die gemischten Werke im deutschen Grossisengewerbe*, Stuttgart 1904, (s. 256 ve 278).

kez, yoğunlaşma, her işletmeye büyük miktarlarda yatırım yapma zorunluluğu doğurmaktadır; ayrıca yeni işletmelerin kurulmasında da yatırım konusunda her zaman daha büyük gereksinmelerle karşılaşmakta, bu da onların kuruluşunu daha güç duruma getirmektedir. Öte yandan (ki bizce en önemli nokta da budur) yoğunlaşmanın doğurduğu dev işletmelere ayak uydurmak isteyen her yeni [sayfa 25] işletme, öyle bir üretim fazlası yaratabilmelidir ki, kârlı satışları, ancak, talepte meydana gelecek artışlarla elde edebilsin, Yoksa bu artışları tekelci şirketler için olduğu kadar, yeni işletme için de pahalı bir düzeye götürecektir şekilde fiyatlar zorlanmış olur.”⁵ Koruyucu yasalarla kartellerin kuruluşunu kolaylaştıran başka ülkelerden farklı olarak İngiltere’de, tekelci şirketler, karteller ve tröstler, genellikle, rekabet halindeki başlıca işletmelerin sayısı “en çok iki düzine” dolaylarında olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. “Yoğunlaşma hareketinin, büyük sanayideki tekellerin örgütlenmesi üzerindeki etkileri, burada, pek açık bir biçimde görülmektedir.”⁶

Yarım yüzyıl önce, Marx’ın, *Kapital*’i yazdığı sırada, serbest rekabet, iktisatçıların büyük çoğunluğunca, bir “doğa yasası” gibi görünüyordu. Kapitalizmin teorik ve tarihsel bir tahlilini yaparak, serbest rekabetin üretimin yoğunlaşmasına yol açtığını, bunun ise, belirli bir gelişme aşamasında, tekelliliğe götürdüğünü tanımlayan Marx’ın yapıtını, resmi bilim, sessizlik-fesadıyla öldürmeyi denedi. Bugün ise, tekel, bir gerçek olarak ortadadır. İktisatçıları, tekellerin farklı belirtilerini göstermek için dağ gibi kitap yığıyorlar, hep bir ağızdan “marksizmin çürütüldüğünü” ileri sürmekte devam ediyorlar. Ne var ki, İngiliz atasözünde de denildiği gibi, gerçekler inatçı şeylerdir ve hoşumuza gitsin gitmesin, hesaba katılmaları gerekir. Olaylar gösteriyor ki, kapitalist ülkeler arasındaki –örneğin koyuculuk ya da serbest-değişim konusundaki– farklar, tekellerin yalnızca biçimleri ve belirme zamanlarıyla ilgili önemsiz bazı değişiklikler göstermektedir; oysa üretimin yoğunlaşmasının bir sonucu olarak tekellerin doğması, kapitalizmin gelişmesinin içinde bulunduğumuz evresinde genel ve temel bir yasadır. [sayfa 26]

Avrupa için, yeni kapitalizmin, eskisinin yerini *kesinlikle* aldığı tarih, oldukça belirgin bir biçimde gösterilebilir: 20. yüzyılın

⁵ Hermann Levy, *Monopole, Kartelle und Trusts*, Yena 1909. s. 286, 290, 298

⁶ Hermann Levy, aynı yapıt, s. 286, 290, 298.

başlıdır bu. “Tekellerin doğuşu” konusunda kaleme alınmış en yeni derleme yapıtlardan birinde, şu satırları okuyoruz:

“1860 öncesi döneminde, birkaç kapitalist tekel örneğine raslanır; şimdi artık iyice ortak nitelikler kazanmış olan biçimlerin embriyonlarını orada bulabiliriz: ama, bunlar, kartellerin yalnızca tarih-önce-si biçimleridir. Modern tekeller, gerçek anlamda, 1860-1870 yılları arasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Gelişmelerinin ilk önemli dönemi, 1870’lerin uluslararası sanayi bunalımı ile başlar, ve 1890-1900 döneminin başına değin sürer.” “Sorunu, Avrupa ölçeğinde ele alırsak, serbest rekabetin gelişmesinin 1860-1880 yılları arasında doruğuna vardığını görürüz. Bu arada, İngiltere, eski tarz kapitalist örgütlenmesinin kuruluşunu tamamlıyordu. Bu örgütlenme, Almanya’da, el zanaatları ve ev sanayii ile çetin bir savaşıma girmiş, kendi varlık biçimlerini yaratmaya başlamıştı.”

“1873 çöküntüsüyle ya da, daha doğrusu, onu izleyen çöküntüyle –hemen 1880 sonrasına raslayan güç farkedilir bir kesinti ve 1889’a doğru görülen çok kuvveti, ama kısa bir ilerleme dönemiyle–, Avrupa ekonomik tarihinin yirmiiki yılını alan büyük bir ani dönüş başlar.” “1889-1890 yılları arasındaki kısa atılım dönemi sırasında, konjoktür-den yararlanmak için, geniş ölçüde kartel sistemine başvuruldu. Düşünüp taşınmadan uygulanan bir politika, fiyatların çok hızlı ve çok şiddetli bir biçimde yükselmesine yolaçtı; öyle ki, karteller olmasaydı, fiyatların böyle yükseleceği düşünülemezdi; bu yüzdendir ki, hemen bütün karteller, acı bir biçimde, ‘mahvoluş çukuru’na yuvarlandı.” Bunu beş yıllık kötü bir iş ve düşük fiyatlar dönemi izledi, ama sanayide artık aynı ruh hali yoktu. Çöküntü, kendiliğinden gelen bir şey gibi bakılmıyor; çöküntü, yeni bir ^[sayfa 27] elverişli duruma öngelen bir duraklama dönemi olarak görülmüyordu.

“Kartellerin oluşumu böylece ikinci evresine girdi. Eskiden gerici görüngüler olan karteller, giderek bütün ekonomik yaşamın temellerinden biri haline gelmektedir. Birbiri ardısıra birçok sanayi alanını, her şeyden önce de hammadde kesimini ele geçiriyor. Daha 1890-1900 döneminin başında –ilerde kömür sendikasının da temelini oluşturacak– kok sendikası kurulmuş ve, aslında, daha ileri gitmeyen bir kartel tekniği kazanılmıştı. 19. yüzyılın sonundaki büyük yükseliş ve 1900-1903 bunalımı –hiç değilse demir ve çelik sanayiinde– ilk kez tüm bir kartel görünümünü altında geliştirmiştir. Ve

o sıralarda buna yeni bir şey gözüyle bakılıyordu; şimdi ise, ekonomik yaşamın büyük bir kesiminin, rekabet dışına çıkması, kamuoyunca, genellikle normal bir şey olarak kabul edilmektedir.⁷⁷

Böylece tekellerin tarihindeki başlıca evreler şöyle beliriyor: (1) Serbest rekabetin gelişmesinin en yüksek noktaya eriştiği 1860-1880 yılları. Tekeller, ancak farkedilir embriyonlar halindedir. (2) 1873 bunalımından sonra, kartellerin önemli gelişme dönemi; böyle olmakla birlikte, bunlar henüz istisna halindedir. Oturmuş bir durumları yoktur. Henüz geçici bir niteliktedirler. (3) 19. yüzyılın sonundaki ilerleyiş ve 1900-1903 bunalımı; bu dönemde, karteller, baştan-başa ekonomik yaşamın temellerinden biri haline geliyor. Kapitalizm, emperyalizme dönüşmüştür.

Karteller, satış, ödeme vb. durumları üzerinde anlaşılıyorlar. Pazarları bölüşüyorlar. Fiyatlar olduğu gibi, imal edilecek ürünlerin miktarını da saptıyorlar. Kârları çeşitli işletmeler arasında bölüştürüyorlar, vb.. [sayfa 28]

Almanya'da kartel sayısı 1896'da 250 kadardı; 1905'te ise 12.000 kurumu içine alan 385 kartel olduğu tahmin edilmekteydi.⁸ Ancak bu rakamların gerçek duruma göre düşük olduğu herkesçe kabul edilmektedir. 1907 Alman sanayi istatistikleri gösteriyor ki, bu 12.000 büyük işletme, ülkenin çekim, buhar ve elektrik gücünün yansında fazlasını harcamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki tröstlerin sayısı 1900'de 185, 1907'de 150 olarak tahmin ediliyordu. Amerikan istatistikleri, bütün sanai girişimleri, kişilere, özel firmalara ve şirketlere ayırır. Bu sonuncular, ülkedeki sanai işletmeler toplamının, 1904'te %23,6'sı-na, 1909'da ise %25,9'una, yani dörtte-birinden fazlasına sahip bulunuyordu. Gene bunlar, toplam işçi sayısının 1904'te %70,6'sını, 1909'da %75,6'sını, yani dörtte-üçünden fazlasını çalıştırmaktaydı. Bu tarihlerdeki üretimleri ise, 10,9 milyar ve 16,3 milyar dolara, yani toplam üretimin %73,7'sine ve %79'una

⁷ Th. Vogelstein, "Die finanzielle Organisation der Kapitalistischen Industrie und die Monopolbildungen". *Grundriss der Sozialökonomik*, VI. Abt., Tübingen 1914. Aynı yazarın *Organisationsformen der Eisenindustrie und der Textilindustrie in England und Amerika*, Bet. I, Leipzig 1910'una bakınız.

⁸ Dr. Riesser, *Die deutschen Grüssbanken und ihre Konzentration ini Zusammenhange mit der Entwicklung der Gesamtwirtschaft in Deutschland*, 4. baskı, 1912, s. 149; Robert Liefmann, *Kartelle sind Trusts und die Weiterbildung der volkswirtschaftlichen Organisation*, 2. baskı, 1910, s. 25.

yükseliyordu.

Karteller ve tröstler, genellikle, bir sanayi kolundaki toplam üre-timin onda-yedisini ya da onda-sekizini ellerinde toplamaktadır. Rhi-ne-Westphalien Kömür Sendikası, kuruluş yılı olan 1893'te, bölgedeki kömür üretiminin %86,7'sini elinde tutmaktaydı. 1910'da ise, bu rakam, %95,4 olmuştu.⁹ Böylece yaratılan tekeller çok yüksek kârlar sağ-lamakta ve dev ölçüde sanayi birimleri kurulmasına yolaçmaktadır. Birleşik-Devletler'in ünlü petrol tröstü (*Standart Oil Company*) 1900'de kurulmuştu. "Sermayesi 150 milyon dolara yükseliyordu. 100 milyon dolarlık adi hisse senedi, 150 milyon dolarlık imtiyazlı hisse senedi çıkarmıştı. Bu sonunculara, 1900-1907 yılları arasında ödenen temettü oranları şöyledir: [sayfa 29] %48, %48, %45, %44, %36, %40, %40, %40, toplam olarak 367 milyon dolar. 1882'den 1907'ye değin, 889 milyon dolar tutan net kâr üzerinden 606 milyon dolar temettü dağıtılmış, geriye kalan kısım ise, yedek akçe olarak ayrılmıştır."¹⁰ "1907'de çelik tröstünün (*United States Steel Corporation*) bütün işletmelerinde çalıştırılan işçi ve hizmetli sayısı, 210.180'den aşağı düşmemekteydi. Alman maden sanayiinin en önemli işletmesi olan Gelsenkirchen Maden Şirketi (*Gelsenkircheier Bergwerksgesellschaft*), 1908'de, 46.048 işçi ve hizmetli çalıştırmaktaydı."¹¹ Çelik tröstü, daha 1902'de, 9 milyon ton çelik üretiyordu.¹² Bu tröstün üretimi, Birleşik Devletler'deki toplam çelik üretiminin 1901'de %66,3'ünü, 1908'de %50,1'ini buluyordu.¹³ Aynı yıllarda, maden üretimi, %43,9 ve %46,3 oranındaydı.

Amerikan hükümeti tröstler komisyonu raporunda şöyle deniyor: "Tröstlerin rakipleri karşısındaki üstünlükleri, büyük ölçüde girişimlerinden ve teknik donatımlarının yetkinliğinden ileri gelmektedir. Tütün tröstü, kuruluşundan bu yana, el emeğinin yerini, en geniş oranda makinenin alması için çaba göstermektedir. Bu uğurda, tütün imalatıyla ilgili bütün patentleri satın almış, büyük paralar akıtmıştır. Başlangıçta birçoğu işe yaramayan bu patentle-

⁹ Dr. Fritz Kestner, *Der Organisationzwang. Eine Untersuchung über die Kämpfe zwischen Kartellen und Aussenseitern*, Berlin 1912, s. 11.

¹⁰ R. Liefmann, *Beteiligungs-und Finanzierungsgesellschaften, Eine Studie über den modernen Kapitalismus und das Effektenwesen*, Yena 1909, s. 212.

¹¹ Aynı yapıt, s. 218.

¹² Dr. S. Tschierschky, *Kartell und Trust*, Göttingen 1903, a. 13.

¹³ Th. Voglstein, *Organisationsformen*, s. 275.

rin, tröstün mühendisleri tarafından incelenmesi, yararlanılabilir bir duruma getirilmesi gerekiyordu. 1906 sonunda, yalnız patent edinme işleriyle uğraşmak üzere, tröste bağlı iki şirket kuruldu. Aynı amaçla tröst, kendi gereksinimleri için gerekli dökümhaneler, makine atölyeleri, tamirhaneler kurdu. Bu kurumların Brooklyn’de bulunan birinde ortalama 300 işçi çalışmaktadır burada, sigara, puro, enfiye yapımıyla, ambalaj ve kutular için gerekli parlak kağıtlarla ilgili buluşların [sayfa 30] deneyleri yapılır; gerekirse, bu buluşların geliştirilmesine çalışılır.”¹⁴ “Başka tröstler, görevleri yeni imalat yöntemleri bulmak ve teknik yenileşmeleri incelemek olan, “*developping engineers*” [tekniki geliştirme mühendisleri] çalıştırmaktadırlar. Çelik tröstü, teknik yetkinliğe ya da üretim giderlerini azaltmaya elverişli her buluş için, mühendislerine ve işçilerine, yüksek primler ödemektedir.”¹⁵

Alman büyük sanayiinin teknik yetkinleşmesi, örneğin son yirmi-otuz yılda büyük bir gelişme göstermiş olan kimya sanayiinde de, aynı biçimde düzenlenmiştir. Daha 1908’lerde, üretimin yoğunlaşma süreci, bu sanayide, kendi tarzlarında tek el niteliğine yaklaşan başlıca iki “grup” doğurmuştu. Burlar, ilkin, iki çift büyük fabrika arasında herbiri 20 ila 21 milyon mark sermayeli olmak üzere, ikili anlaşmalar yaptılar: bir yanda, Hochst’taki eski Meister fabrikası ile Frankfurt-am-Main’daki Casella fabrikası; öbür yanda, Ludwigshafen’daki anilin ve soda fabrikası. Bu gruplardan biri 1905’te ve öteki 1908’de, herbiri bir başka büyük fabrika ile anlaşma yaptı. Sonuçta, herbiri 40-50 milyon mark sermayeli, iki tane, “üçlü birlik” kurulmuş oldu. Bu birlikler, “birbirine yaklaşmaya, fiyatlar vb. üzerinde anlaşmaya”¹⁶ başladı.

Rekabet tekele dönüşüyor. Bu da, üretimin toplumsallaşmasında büyük bir ilerleme sonucunu doğuruyor. Özellikle de, teknik yetkinleşme ve buluşlar alanında.

Bu durum, birbirini tanımayan ve bilinmeyen bir pazar için üretimde bulunan dağınık patronların o eski rekabetine artık hiç

¹⁴ *Report of the Commissioner of Corporation on the Tobacco Industry*. Washington 1909, s. 266. Dr. Paul Tafel’in eu kitabından alınmıştır: *Die nordamerikanischen Trusts und ihre Wirkungen auf den Fortschritt der Technik*, Stuttgart 1913, s. 49.

¹⁵ P. Tafel, aynı yapıt s. 49.

¹⁶ Riesser, adı geçen yapıt, s. 547 ve devamı, 3. baskı. Haziran 1916 tarihli gazeteler Alman kimya sanayiini biraraya getiren yeni bir dev tröstün kuruluşunu bildiriyor.

benzememektedir. Yoğunlaşma öyle bir ^[sayfa 31] noktaya gelmiştir ki, artık bir ülkedeki, hatta, göreceğimiz gibi, birçok ülkedeki, hatta hatta, bütün dünyadaki bütün hammadde kaynaklarının (örneğin demir cevheri rezervlerinin) yaklaşık bir dökümünü yapmak olanaklı olmaktadır. Yalnızca bu döküm yapılmakla kalmıyor, aynı zamanda, bütün bu kaynaklar, dev tekel grupları tarafından ele geçiriliyor. Bu grupların sözleşmeleriyle “bölüşükleri” pazarların emme kapasitesi de, yaklaşık olarak, tahmin edilebilmektedir. Tekeller, en kalifiye emeği de, en iyi mühendisleri de el altında bulundurmaktadır; yollar, ulaştırma, araçları, Amerika’da demiryolları, Avrupa’da ve Amerika’da deniz ulaştırma şirketleri ele geçirilmiştir. Emperyalist aşamasında kapitalizm, üretimin tam toplumsallaşmasına doğru gitmektedir; iradelerine ve bilinçlerine aykırı olarak, kapitalistleri, tam rekabet özgürlüğünden tam toplumsallaşmaya bir geçişi belirleyen yeni bir toplumsal düzene doğru adeta sürüklemektedir.

Üretim toplumsal hale geliyor, ama mülk edinme özel kalmakta devam ediyor. Toplumsal üretim araçları, küçük bir azınlığın mülkiyetinde kalıyor. Şeklen kabul edilen serbest rekabetin genel kadrosu sürüp gitmekte, ve bir avuç tekelcinin, halkın geri kalan kısmı üzerindeki boyunduruğu yüz kez daha ağır, daha duyulur, daha gözyumulmaz duruma gelmektedir.

Alman iktisatçısı Kestner, tamamını “kartellerle ‘outsider’lar [kartel-dışı sanayiciler] arasındaki savaşım” a ayırdığı bir kitap yayımlamış ve bu yapıtına şu adı vermiştir: *Örgütlenme Zorunluluğu*. Oysa, kuşkusuz, kapitalizmin ayıbını örtmemiş olmak için tekelci birliklere “boyuneğme zorunluluğu” da diyebilirdi. Tekelci birliklerin “örgütlenme” zorunluluğu için günümüzdeki modern, uygarlaşmış savaşta başvurdukları usullerin listesine şöyle bir gözetmek yararlı olacaktır: (1) hammaddeden yoksun bırakmak (... “kartele katılmaya zorlamak yolunda kullanılan en önemli usullerden ^[sayfa 32] biri”); (2) “ittifaklar” yoluyla emek arzını durdurmak (yani kapitalistler ile işçi sendikaları arasında, işçilerin, kartelleşmemiş işletmelerde çalışamayacaklarına ilişkin anlaşmalar yapılması); (3) ulaştırma araçlarından yoksun bırakmak; (4) mahreçleri kapamak; (5) yalnızca kartellerle ticaret ilişkileri kurmaları konusunda müşterilerle anlaşmalar yapmak; (6) sistemli bir biçimde fiyat indirmek (bu usule “outsider”ları, yani tekelden bağımsız bulunan işletmeleri yıkmak için başvurulur; belirli bir sürede, malları maliyet-fiyatları

altında satmak için, milyonlar harcanmıştır; akaryakıt sanayiinde bunun örnekleri görülmüştü: benzin fiyatları 40 marktan 22 marka, yani yarı-yarıya düşürülmüştü!); (7) kredileri kesmek; (8) boykot.

Burada, artık, büyük ve küçük yapımevleri, teknik yönden gelişmiş ve geri kalmış işletmeler arasında bir rekabet sözkonusu değildir. Kendi zorbalıklarına ve tahakkümlerine boyun-eğmek istemeyen küçük işletmelerin tekeller tarafından boğulması gerçeğiyle karşılaşyoruz. Bu durum, bir burjuva iktisatçısının kafasında nasıl yankılanmaktadır, onu görelim:

“Salt ekonomik alanda bile, diye yazar Kestner, eski anlamıyla ticari faaliyetten örgütlü bir spekülasyona doğru belli bir kayma meydana geliyor. Başarı şansı, artık, teknik ve ticari deneyimleriyle müşterilerin gereksinmelerini en iyi şekilde tahmin etme gücünü kazanmış olan ve uyumuş talebi ‘keşfedip’ etkili bir biçimde uyarıyı bilen tüccara değil, çeşitli işletmeler ile bankalar arasındaki ilişki olanaklarını ve organik gelişmeyi hesaplayabilen ya da hiç değilse sezebilen spekülasyon dehasına [!] gülmektedir...”¹⁷

Bu sözler, açıkça şu anlama geliyor: kapitalizmin gelişmesi öyle bir noktaya varmıştır ki, meta üretimi henüz egemenliğini korumak ve ekonomik yaşamın temeli sayılmakla [sayfa 33] birlikte, aslında, sarsılmakta ve kârların büyük kısmı para oyunları yapan “dehalar” akmaktadır. Bu para oyunlarının, bu düzenbazlıkların temelinde ise üretimin toplumsallaşması vardır; ancak bu toplumsallaşmaya değin yükselmiş insanlığın böylece gerçekleştirdiği büyük ilerlemeden yararlananlar spekülâtörlerdir. “Bu temel üzerinde” emperyalizmin gerici ve küçük-burjuva eleştirmeninin, geriye, “başçı”, “serbest”, “dürüst” rekabete dönmeyi nasıl düşlediğini daha aşağıda göreceğiz.

“Kartellerin doğuşunun bir sonucu olan sürekli fiyat yükselmelerine, diyor Kestner, şimdiye değin yalnızca başlıca üretim araçlarına ilişkin maddelerde, özellikle kömürde, demirde, potasta raslanmış, ama mamul maddelerde böyle bir şey sözkonusu olmamıştır. Fiyat yükselişinden doğan kâr artışı da, yalnız üretim araçları sanayiine özgü kalmıştır. Bu gözleme şunu da eklemeliyiz: yarı-mamul madde değil de hammadde işleyen sanayiler, kartellerin kurulmasıyla –yarı-mamul-leri işleyen sanayi kollarının zararına ola-

¹⁷ Kestner, adı geçen yapıt.

rak– yalnızca yüksek kârlar biçiminde yararlar sağlamakla kalmamış, aynı zamanda, bu ikinciler üzerinde, serbest rekabet döneminde varolmayan bir *egemenlik* de kurmuştur.”¹⁸

Bu altını çizdiğimiz sözcük, burjuva iktisatçıların çok seyreker olarak ve büyük bir gönülsüzlük içinde kabule yanaştıkları, başta Kautsky olmak üzere oportünizmin günümüzdeki savunucularının savsaklamaya ve reddetmeye çalıştıkları sorunun özünü ortaya koymaktadır. Egemenlik ilişkileri ve onlarla birlikte ortaya çıkan şiddet, “kapitalist gelişmenin en son aşamasında” raslanan tipik belirtilerdir; ve bu, mutlak egemenlik sahibi ekonomik tekellerin kurulmasıyla zorunlu olarak ortaya çıkması gereken ve gerçekte de ortada olan sonuçlardır. [sayfa 34]

Kartel egemenliğinin bir örneğini daha verelim. Hammadde kaynaklarının tamamını ya da büyük kısmını ele geçirmek olanaklı olduğu zaman, kartellerin oluşumu ve tekellerin kuruluşu da çok kolay olmaktadır. Ancak, hammadde kaynaklarını bir elde toplamanın olanaklı olmadığı başka sanayilerde, tekellerin ortaya çıkmaya çağını düşünmek de yanlıştır. Çimento sanayii, gerekli hammaddeyi her yerde bulabilir. Ama bu sanayi de, Almanya’da, tam anlamıyla kartelleşmiştir. Fabrikalar, bölgesel sendikalar içinde toplanmıştır: Güney Almanya, Rhine-Westphalien vb. Fiyatlar, tekel fiyatıdır: Maliyet-fiyatı 180 mark olan bir vagon malın satış fiyatı, 230-280 mark! İşletmeler, %12-16 temettü öder. Ancak çağdaş spekülasyon dehalesinin, kâr-payı adı altında dağıtılanlar dışında, ayrıca, büyük birtakım kazançlarla sebeb olduklarını de unutmayalım. Böyle kârlı bir sanayide, rekabeti ortadan kaldırmak için, tekelcilerin, oyunlara başvurdukları da görülmüştür: kendi sanayilerindeki durumun kötü olduğu hakkında gerçeğe uymayan söylentiler çıkarırlar; gazetelerde “sermaye sahipleri, sermayenizi çimento sanayiine yatırmaktan sakınız!” gibi imzasız uyarılar yayımlarlar. Ensonu, “outsiders” (yani kartel-dışı) fabrikaları 60, 80 ya da 150 bin mark tazminat ödeyerek satın alırlar.¹⁹ Tekel, her yerde kendine yol açmaktadır; rakiplerini “mütevazi” bir bedelle satın almaktan Amerikan usulü dinamit kullanmaya değin her türlü yola “başvurarak”.

Kartellerin, bunalımları ortadan kaldıracağı fikrine gelince,

¹⁸ Kestner, adı geçen yapıt, s. 254.

¹⁹ L. Eschwege, “Zement”, *Die Bank* dergisinde, 1. s. 115 ve devamı.

bu, kapitalizmin kusurlarını her ne pahasına olursa olsun örtmek için didinen burjuva iktisatçıların uydurdukları bir masaldır. Tersine, *belirli* sanayi kollarında yaratılmış tekel, kapitalist üretimin *bütününde* zaten var olan karşıklığı daha da çoğaltmakta, ağırlaştırmaktadır. [sayfa 35] Tarımın gelişmesi ile sanayi gelişmesi arasındaki oransızlık –ki bu, genellikle, kapitalizme özgü bir olaydır– daha da artmaktadır. “Büyük Alman bankalarının sanayi ile ilişkisi” üstüne en iyi yapılardan birinin yazarı olan Jeidels’in de kabul ettiği gibi, en iyi kartelleşmiş ve ağır sanayi denen sanayi kolunun, özellikle kömür ve demir sanayiinin ayrıcalıklı durumu, öbür sanayi kollarında “sistem eksikliği”ni daha da hissedilir bir noktaya getirmektedir.²⁰

“Bir ulusal ekonomi ne denli gelişmiş olursa, diye yazıyor kapitalizmin azgın savunucusu Liefmann, riskli girişimlere, yabancı ülkelerdeki işletmelere, gelişmek için uzun zaman isteyen işletmelere, ensonu yalnızca yerel önem taşıyan işletmelere yönelir.”²¹ Riskin artışı, kesinlikle taşarak yurtdışına vb. akan sermayedeki çok büyük artışlara bağlıdır. Aynı zamanda, tekniğin çok büyük bir hızla ilerlemesi, ulusal ekonominin çeşitli alanları arasındaki uyumsuzluğun giderek çoğalan unsurlarını, karşıklığı, bunalımları ortaya çıkarır. Liefmann şunu da kabul etmek zorunda kalmıştır: “Doğrusu, insanlığı, yakın bir gelecekte teknik yönden önemli devrimler beklemektedir; bunlar ulusal ekonominin örgütlenişini de kesin bir biçimde etkileyecektir...” elektrik, havacılık... “Çoğunca ve genel olarak böyle derin ekonomik dönüşüm dönemlerinde, yoğun bir spekülasyon eğiliminin çoğaldığı görülür...”²²

Bunalımların her çeşidi, daha çok da ekonomik bunalımlar, –ama kesinlikle tek başına ekonomik bunalımlar değil– güçleri oranında, yoğunlaşmaya ve tekele eğilimi artırır. İşte çağdaş tekelin tarih içindeki bir dönüm noktası olan 1900 bunalımının önemi üzerine Jeidels’in yararlı birkaç düşüncesi: [sayfa 36]

“1900 bunalımı, temel sanayi kollarındaki dev işletmelerin yanında, bugünkü buluşlara göre önemini yitirmiş yapıda birçok

²⁰ Jeidels, *Das Verhältnis, der deutschem Grossbanken zur besonderer Berücksichtigung der, Eisenindustrie*, Leipzig 1905, s. 271.

²¹ Liefmann, *Beteiligungs-und Finanzierungsgesellschaften*, s. 434.

²² Liefmann, aynı yapıt, a. 465, 466.

işletme, ‘basit’ [yani birleşmemiş] işletmeler buldu; sanayideki yükselişin dalgaları onları da gönence götürmüştü. Birleşmiş dev işletmeleri hiç etkilemeyen ya da çok kısa bir süre için etkileyen fiyat düşüşü, bu ‘basit’ işletmeleri büyük bir sıkıntının içine attı. Bu bakımdan 1900 bunalımı, eski 1873 bunalımına oranla, çok daha fazla bir sanayi yoğunlaşmasına yolaçmıştır; gerçi 1873 bunalımı da en iyi donatımlı işletmeleri seçerek ayıklamıştı; ancak o dönemdeki teknik düzey yüzünden, bu ayıklama, bunalımdan başarıyla çıkmış işletmelere bir tekel olanağı sağlayamamıştı. Böyle sürekli ve yüksek ölçüde bir tekel durumu, her yana dal-budak salmış örgütleri ve sermayelerin büyüklüğü sayesinde modern demir, çelik ve elektrik sanayii dev işletmelerinde; daha küçük bir ölçüde de makine sanayinde, bazı metalurji kollarında ve iletişim yolları sanayinde vb. vardır.”²³

Tekel, bu, “kapitalizmin gelişmesinin en yeni aşaması”nın sonsözüdür. Ancak, bankaların rolünü hesaba katmazsak, tekellerin gerçek gücü ve rolü konusundaki bilgimiz çok yetersiz, eksik ve sınırlı olmaktan ileri gidemez. [sayfa 37]

²³ Jeidels, aynı yapıt, s. 108.

İki BANKALAR VE YENİ ROLLERİ

BANKALARIN ilk ve temel görevi, ödemelerde aracılık hizmeti görmektir. Bu yolla, atıl para-sermayeyi etkin sermayeye, yani kâr sağlayan sermayeye dönüştürürler; her çeşit para gelirlerini toplayarak kapitalist sınıfın emrine verirler.

Bankalar geliştikçe ve az sayıda kurumlar halinde yoğunlaştıkça, mütevazı araçlar olmaktan çıkıp, belli bir ülkenin ya da bir çok ülkenin hammadde kaynaklarının ve üretim araçlarının çoğunu kapitalistlerin ve küçük patronların para-sermayelerinin hemen hemen bütününe emirlerinde bulduran muazzam tekeller haline gelirler. Birçok mütevazı aracının, böyle , bir avuç tekelci haline gelmesi, kapitalizmin [sayfa 38] kapitalist emperyalizme dönüşmesinin

temel süreçlerinden birini meydana getirmektedir. Bunun için, ilkin bankacılıktaki yoğunlaşma olayı üstünde duracağız.

1907-1908'de bir milyon marktan fazla sermayeli anonim Alman bankalarındaki mevduat toplamı 7 milyar marka yükseliyordu; bu mevduat 1912-1913'te 9,8 milyar marka ulaşmıştı. Yani beş yıllık bir süre içinde 2 milyar 800 milyon marklık bir artış olmuştu (%40). Bu toplamın 2 milyar 750 milyonu, 10 milyon marktan fazla sermayeli 57 banka arasında bölünmüştü. Mevduatın büyük ve küçük bankalar arasında dağılışı şöyleydi²⁴: [tablo - 1]

[TABLO - 1]
MEVDUAT YÜZDELERİ

Yıllar	9 Büyük Berlin Bankası	Sermayeleri Sermayesi 10 Milyon Mark Aşan Diğer 48 Bankada	Sermayeleri 1-10 Milyon Mark Arasında Olan 115 Bankada	Sermayeleri 1 Milyon Marktan Az Olan Küçük Bankalarda
1907-08	47	32.5	16.5	4
1912-13	49	36.0	12.0	3

Küçük bankalar, içlerinden yalnız dokuzu mevduat toplamının yansını ellerinde toplamış büyük bankalar tarafından püskürtülmüş, ezilmişti. Ancak, biz, burada, birçok öğeyi, sözgelimi bir dizi küçük bankanın, büyük bankaların bağlı organları (fiyalleri) haline dönüştüğünü hesaba katmıyoruz. Bunlardan ilerde sözedeceğiz.

1913 sonlarında, Schulze-Gaevernitz, yaklaşık olarak 10 milyar mark tutarındaki toplam mevduatın 5,1 milyarının 9 büyük Berlin bankasında toplandığını hesaplamıştı. Yalnız mevduat toplamını değil, banka sermayeleri toplamını da [sayfa 39] dikkate alan yazar şöyle diyordu:

“1909 sonunda, 9 büyük Berlin bankası, *kendilerine bağlı bankalarla birlikte*, 11 milyar 300 milyon farkı, yani toplam Alman banka sermayesinin %83'ünü denetimleri altında tutuyordu. *Kendisine bağlı bankalarla birlikte* yaklaşık olarak 3 milyar markla çalışan Deutsche Bank, Prusya'daki Devlet Demiryolları İdaresinin yanında, eski dünyanın en büyük ve en az merkezizetçi sermaye

²⁴ Alfred Lansburgh, “Fünf Jahre deutsches Bankwesen”, *Die Bank*, 1913, n° 8, s. 728.

birikimini temsil etmektedir.”²⁵

“Bağlı” bankalara ilişkin noktalarda özellikle durduk; çünkü, çağdaş kapitalist yoğunlaşmanın en önemli ayıncı özelliklerinden biri burdadır. Büyük işletmeler, özellikle bankalar, küçük işletmeleri yalnızca yutmakla kalmazlar; onların sermayelerine “katılarak”, hisse senetlerini satın alarak ya da değiştirerek, kredi sisteminden yararlanarak, onları kendilerine “bağlarlar”, teknik deyimle söylersek “kendi konsorsiyumları”na sokarlar, yedeklerine alırlar. Profesör Liefmann “modern iştirak ve finansman şirketleri” hakkında 500 sayfa kadar tutan bir kitap yayımladı;²⁶ ne yazık ki, bu kitapta, iyi sindirilmiş birtakım kaba bilgilere, pek zavallı cinsten “teorik” düşüncelerini eklemiştir. Yoğunlaşma bakımından “holding sisteminin nelerine gideceği, en iyi biçimde, kendisi de bir banker olan Riessed’in büyük Alman bankaları üstüne yazdığı kitapta anlatılmıştır. Ancak bu kitaptaki verileri incelemeyen önce, “holding” sistemine somut bir örnek verelim.

Deutsche Bank grubu, büyük banka gruplarının en büyüğü değilse bile, en büyüklerinden biridir. Bu gruptaki bütün bankalar arasındaki bağlara bir göz atmak için, birinci, ikinci, üçüncü derecedeki “holding”leri, ya da, aynı şey [sayfa 40] demek olan, küçük bankaların Deutsche Bank’a “bağlılıkları” arasında ayırım yapmak gerekir. O zaman aşağıdaki tablo elde edilir²⁷ [tablo - 2]:

[TABLO - 2]

		1. Derecede Bağımlılık	2. Derecede Bağımlılık	3. Derecede Bağımlılık
Deutsche Bank'ın Holdinglei	Sürekli	17 bankada	9 Holding, 34 bankaya iştirak eder	4 holding, 7 bankaya iştirak eder.
	Belirsiz süreli	5 bankada	—	—
	Zaman Zaman	8 bankada	5 holding, 14 bankaya iştirak eder.	2 holding 2 bankaya iştirak eder.
<i>Toplam</i>		30 bankada	14 holding, 48 bankaya iştirak eder.	6 holding, 9 bankaya iştirak eder.

“Zaman zaman” Deutsche Bank’a “birinci derecede bağlı” olan 8 banka arasında 3 yabancı banka vardır: bir Avusturya (*Wiener Bankverein*) ve iki Rus bankası (*Sibirya Ticaret Bankası* ve *Rus Dış Ticaret Bankası*). Deutsche Bank grubu, doğrudan doğruya ya da dolaylı, kısmen ya da tamamen, toplam olarak 87 bankayı içine almaktadır. Grubun toplam sermayesi –asıl sermayesi ve mevduat sermayesi–, 2-3 milyar mark olarak tahmin edilmektedir.

Böyle bir grubun başına geçmiş bulunan ve kendinden biraz küçük yarım düzine başka banka ile devlet borçları gibi çok kârlı ve önemli işlemleri yönetme konusunda anlaşmalara giren bir bankanın, artık “aracı” rolle yetinmeyeceği bir avuç tekelcinin birliği haline gelmekte olduğu açıktır. [sayfa 41]

Bankacılıktaki yoğunlaşmanın, Almanya’da, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında nasıl hızlı bir tempo içinde meydana geldiğini Riesser’den özetleyerek aldığımız aşağıdaki veriler gösterecektir [tablo - 3]:

[TABLO – 3]
ALTI BÜYÜK BERLİN BANKASI

Yıllar	Almanya’daki Şubeleri	Ajanslar ve Kambiyo Büroları	Anonim Şirket Halindeki Alman Bankalarındaki Sürekli İştirakler	Kurumlar Toplamı
1895	16	14	1	42
1900	21	40	8	80
1911	104	276	63	450

Burada bütün ülkeyi kaplayan sık bir mali kanallar şebekesinin bütün sermayeleri ve gelirleri merkezileştirerek, binlerce tek bir ulusa kapitalist örgüte ya da tek bir dünya kapitalist örgütüne dönüştürerek hızla yayıldığı görülüyor. Günümüzdeki burjuva ekonomi politiği adına biraz önce Schulze-Gaevernitz’den aldığımız parçada sözü edilen “ademi merkezîyet” kavramı, gerçekte, eskiden

²⁵ Schulze-Gaevernitz, “Die deutsche Kreditbank” *Grundriss der Sozialökonomik*, Tübingen 1915, s. 12 ve 137.

²⁶ R. Liefmann, *Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften, Eine Studie über den modernen Kapitalismus und des effektenwesen*, Yena 1909, s. 212.

²⁷ Alfred Lansburg, “Das Beteiligungssystem im deutschen Bankwesen”, *Die Bank*, 1910, 1. s. 500.

nispeten “bağımsız”, ya da daha uygun bir deyişle, köşede kalmış olan birçok ekonomik birimin yalnız bir merkeze bağlanmasını ifade etmektedir. Gerçekte, burada, dev tekellerin *merkezileşmesi*, rollerinin, önemlerinin ve güçlerinin artması sözkonusudur.

Daha eski kapitalist ülkelerde, bu “banka ağı”nın, daha da sık olduğu görülür. İngiltere’de (İrlanda dahil), 1910’da, 7.151 banka şubesi vardı. Dört büyük bankadan herbirinin, 400’ü aşkın, (447-689 arasında), başka dört bankadan herbirinin 200’ü aşkın, onbir bankadan herbirinin 100’i aşkın şubesi vardı.

Fransa’da en büyük üç banka (*Crédit Lyonnais*, [sayfa 42] *Comptoir National d’escompte* ve *Société Générale*) işlemlerini ve şube ağlarını şöyle genişletmişlerdir²⁸ [tablo - 4]:

[TABLO – 4]

Yıllar	Şube ve Ajans Sayısı			Sermaye (Milyon Frank)	
	Taşra	Paris	Toplam	Banka Sermayesi	Mevduat
1870	47	17	64	200	427
1890	192	66	258	265	1,245
1909	1,033	196	1,229	887	4,363

Riesser, modern ve büyük bir bankanın “ilişkilerini” göstermek için, Almanya’nın ve dünyanın en büyük bankalarından birini, *Disconto Gesellschaft*’ın (bu kurumun sermayesi, 1914’te 300 milyon markı buluyordu) gönderdiği ve aldığı mektupların sayısını ele alıyor:

MEKTUPLARIN SAYISI		
	Gelen	Giden
1852	6.135	6.292
1870	85.800	87.513
1900	533.102	626.043

Crédit Lyonnais’nin cari hesap sayısı, 1875’te 28.535 iken, 1912’ de 633.539’a yükselmiştir.²⁹

²⁸ Eugen Kaufmann, *Das französische Bankwesen*, Tübingen 1911, s. 356 ve 362.

²⁹ Jean Lescure, *L’Epargne en France*, Paris 1914, s. 52.

Bu basit rakamlar, sermaye yoğunlaşmasındaki ve iş ciro-sundaki artışla bankaların öneminin kökten nasıl değiştiğini, ayrıntılı ve uzun açıklamalardan daha iyi göstermektedir. Aynı ayrı kapitalistler birleşerek bir tek kolektif kapitalist meydana getiriyorlar. Birçok kapitalistin cari hesaplarını [sayfa 43] tutmakla, bankalar, aslında, yalnızca teknik ve yardımcı bir işlem yapmaktadır. Ancak bu işlemler muazzam ölçüde yaygınlık kazandığı zaman görüyoruz ki, bir avuç tekelci, bütün kapitalist toplumun sınai ve ticari işlemlerini kendi isteklerine bağlı kılıyor; bu tekelci grup, bankalarla ilişkileri, cari hesaplar ve başka mali işlemler sayesinde, ilkin, kenarda kalmış kapitalistlerin durumlarını tam bir şekilde *öğrenebilir*, sonra kredileri azaltıp çoğaltarak ya da kolaylaştırıp zorlaştırarak onlar üzerinde bir *denetim kurabilir*, onları etkisi altına alabilir, ensonu onların yazgılarını *tam anlamlarıyla elinde tutabilir*, işletmelerinin gelirini belirleyebilir, onları sermayeden yoksun bırakabilir ya da sermayelerinin büyük ölçüde artmasına izin verebilir, vb..

Biraz önce Berlin'deki *Disconto Gesellschaft*'in sermayesinin 300 milyon mark olduğunu belirtmiştik. Bankanın sermayesindeki bu artış, en büyük iki Berlin bankasının, Deutsche Bank ile *Disconto Gesellschaft*'in, egemenlik savaşımının küçük sonuçlarından biridir. 1870'te, daha yeni kurulmuş olan bu ikincisinin 15 milyon sermayesine karşılık, birincinin sermayesi 30 milyon markı bulmaktaydı. 1908'de, birincinin sermayesi 200 milyon, ikincisinininki 170 milyondur. 1914'te, *Deutsche Bank*, sermayesini 250 milyona yükseltti; öbürü ise gene çok büyük bir başka bankayla, *Schaaffhauseischer Bankverein* ile birleşerek, sermayesini 300 milyona çıkardı. Elbette ki bu egemenlik savaşımı, iki banka arasında, gittikçe daha sık ve daha sürekli birtakım "anlaşmalar"la birlikte yürüyecekti. Bankalardaki bu gelişmenin en ılımlı ve en titiz bir burjuva reform anlayışının ötesine hiçbir zaman geçmeyen bir anlayışla ekonomik sorunları inceleyen uzman kişilerde uyandırdığı düşünceler şöyledir:

Disconto Gesellschaft'in sermayesinin 300 milyon marka yükselmesi konusunda Alman dergisi *Die Bank*'ta şöyle deniyordu: "Öbür bankalar da aynı yolu izleyecektir. Bugün ekonomik yönden Almanya'yı yönetmekte olan 300 kişi, [sayfa 44] zamanla 50'ye, 25'e inecek, hatta daha da azalacaktır. Öte yandan, modern yoğunlaşma hareketinin yalnız bankacılık alanında kalacağı da söylenemez. Bankalar arasındaki bu sıkı ilişkiler, onların koruduğu sanayi toplu-

luklarının da biraraya gelmesini gerektirecektir. ... Günün birinde uyandıığımızda, çevremizde tröstlerden başka şey göremeyip şaşıracağız; özel tekellerin yerine devlet tekellerini geçirmek zorunluluğunu duyacağız. Bununla birlikte, işleri, hisse senetleriyle biraz hızlanmış olarak kendi serbest gelişmelerine bırakmış olmaktan başka bir suç bulamayacağız kendimize.”³⁰

İşte burjuva gazeteciliğinin güçsüzlüğüne güzel bir örnek. Burjuva bilimi ise, daha az içten olmasıyla, işlerin esasını örtbas etmek, ormanı ağaçlarla maskelemek eğilimiyle, bundan ayrılır. Yoğunlaşmanın sonuçlarına “şaşmak”, kapitalist Alman hükümetini ya da kapitalist “toplumu” (“bizi”) “suçlamak”; tıpkı Amerikan tröstlerinden korkan ve “tröstler kadar teknik ve ekonomik ilerlemeyi hızlandıramadıkları”³¹ gerekçesiyle Alman kartellerini onlara yeğleyen Alman “kartel uzmanı” Tschierschky gibi, hisse senedi işlemlerinin yoğunlaşmayı artıracığından korkmak – bu, güçsüzlük değil de nedir?

Ama gerçekler, gerçekler olarak kalır. Belki bugün, Almanya’da, tröstlere değil, yalnızca kartellere raslanıyor; ama gene de, Almanya, 300’ü aşmayan büyük sermaye tarafından yönetilmektedir. Üstelik bu sayı, gittikçe azalmaktadır. Her durumda ve bütün kapitalist ülkelerde, bankaları yöneten yasalar arasındaki farklar ne olursa olsun, bankaların, sermaye yoğunlaşması ve tekellerin oluşumu sürecini kuvvetlendirdikleri ve hızlandırdıkları bir gerçektir.

Marx, yarım yüzyıl önce, *Kapital*’de (Rusça çeviri, c. III, Kitap 2, s. 144.).^[10] “Bankacılık sistemi, gerçekte genel [sayfa 45] bir defter tutma ve üretim araçlarının toplumsal bir ölçekte dağılma biçimine sahiptir; ama, yalnızca bu biçime.” Banka sermayelerinin artması, büyük bankaların şube ve ajans sayılarının ve cari hesap adetlerinin çoğalması konusunda yukarıda belirttiğimiz rakamlar, bütün bir kapitalistler sınıfının “genel muhasebesi”ni somut bir biçimde sunmaktadır bize; bütün bir kapitalistler sınıfı dedik, aslında kapitalist olmayan unsurlar da katılmaktadır buna, çünkü bankalar, kısa bir süre için de olsa, küçük işadamlarının memurların, işçi sınıfının çok ince üst tabakasının her çeşit para gelirlerini de toplamaktadır. “Üretim araçlarının genel dağılımı” ise kesinlikle, modern bankaların

³⁰ A. Lansburgh, “Die Bank mit den 300 millionen”, *Die Bank*, 1914, 1, s. 426.

³¹ S. Tschierschky, adı geçen yapıt, s. 128.

gelişmesinden doğar. Sayıları Fransa’da 3-6, Almanya’da 6-8 olan bu bankaların en önemlilerinin ellerinde milyarlar dönmektedir. Ne var ki, sorunun özü sözkonusu olduğunda, üretim araçlarının bu dağılımı, hiçbir “genel” çizgi taşımaz; tamamıyla özeldir, yani büyük sermayenin, ilk planda da en büyük sermayenin, halk yığınlarının güçlükle beslendiği, tüm tarımsal gelişmenin sanayideki gelişmelerden onarılmaz bir şekilde geri kaldığı, sanayi içinde de “ağır sanayi”in öbür sanayi kollarnı haraca kestiği koşullar altında oluşan tekelci sermayenin çıkarlarına göre işlemektedir.

Tasarruf sandıkları ve postaneler de kapitalist ekonominin toplumsallaşmasında bankalarla rekabet etmeye başlıyor. Bunlar, daha “ademi merkezîyetçi” kurumlardır; yani etkileri daha büyük sayıda yerel birimlere, daha uzak yerlere, daha geniş bir nüfus kesimine yayılmaktadır. Bir Amerikan komisyonu, bankalardaki ve tasarruf sandıklarındaki mevduatın karşılıklı gelişmesi üzerine şu rakamları elde etmiştir³² [tablo - 5]:

[TABLO – 5]
MEVDUAT
(MİLYAR MARK)

Yıllar	İngiltere		Fransa		Almanya		
	Bankalar	Tasarruf Sandıkları	Bankalar	Tasarruf Sandıkları	Bankalar	Kredi Şirketleri	Tasarruf Sandıkları
1880	8.4	1.6	?	0.9	0.5	0.4	2.6
1888	12.4	2.0	1.5	2.1	1.1	0.4	4.5
1909	23.2	4.2	3.7	4.2	7.1	2.2	13.9

Mevduata %4-4,25 faiz ödeyen tasarruf sandıkları, sermayelerine “kârlı” plasmanlar aramak, poliçe, ipotek vb. [sayfa 46] işlemlerine girmek zorunda kalmaktadır. Böylece bankalar ve tasarruf sandıkları arasındaki sınırlar “giderek silinmekte”dir. Bu bakımdan, örneğin Boshum ve Erfurt Ticaret Odaları, senet iskonto etmek gibi tamamıyla banka işlemleri sayılan işlerin tasarruf sandıkları tarafın-

³² Statistics of the National Monetary Commission, *Die Bank*, 1910, s. 1200.

dan yapılmasının “yasaklanmasını” istiyorlar. Postaneler tarafından yapılmakta olan banka işlemlerinin de sınırlandırılmasını gerekli görüyorlar.³³ Banka kodamanları, ummadıkları bir yerde, devlet tekelinin işe elatmasından korkar görünüyorlar. Ancak şurası da besbelli ki, bu korku, aynı dairenin iki yönetici bölümü arasındaki rekabetin çerçevesini aşmamaktadır. Çünkü, bir yandan, tasarruf sandıklarına emanet edilmiş milyarlar kesinlikle gene o *ayrı* kodamanların emrinde demektir: öte yandan, kapitalist toplumdaki devlet tekeli, aslında, şu ya da bu sanayi alanındaki iflas sınırına gelmiş milyonlerin gelirlerini artırmak ve güvence altına almak için kullanılan bir araçtan başka bir şey ifade etmemektedir.

Serbest rekabetin hüküm sürdüğü eski kapitalizmin yerini, tekellerin egemen olduğu bir yenisinin alması, doğurduğu birçok sonuçlar arasında Borsanın önemini de [sayfa 47] azaltmamıştır. *Die Bank* dergisi şöyle yazar:

“Borsa, eskiden, bankaların çıkardıkları ‘kıymetleri’ henüz müşterileri arasına plase edemediği zamanlarda sahip olduğu o vazgeçilmez değişim aracı niteliğini uzun bir süreden beri yitirmiş bulunuyor.”³⁴

“‘Her banka, bir Borsadır.’ Banka ne denli büyük, işlemlerindeki yoğunlaşma ne denli ilerlemiş olursa, bu özleyiş de o denli gerçeklik kazanmış olur.”³⁵

“Borsa, bir zamanlar, 1870’i izleyen yıllarda, gençlik taşkınlıkları içinde [1873 borsa bunalımına,^[11] *Gründerzeit* ^[12] şirketi rezaletlerine vb. ‘ince’ bir ima] Almanya’nın sanayileşme çağını açmıştı ... bugün ise bankalar ve sanayi, bu işi ‘kendi başlarına yapabilecek’ güçteler. Büyük bankalarımızın Borsa üzerindeki egemenliği, iyice örgütlenmiş Alman sınaî devletinin ifadesinden başka bir şey değildir. Otomatik olarak işleyen ekonomik yasalar alanı daralır, buna karşılık bankalarla ilgili bilinçli çalışma düzeni önemli ölçüde genişletilirse, ulusal ekonomi konusunda birkaç yöneticiye düşen sorumluluk payı da çok geniş oranlarda artmış olacaktır.” Alman Profesörü Schulze-Gaevernitz böyle yazıyor.³⁶ Alman emperyalizminin bu savunucusu, bütün ülkelerin emperyalistleri üzerinde oto-

³³ *Die Bank*, 1913, s. 811, 1022; 1914, s. 713.

³⁴ *Die Bank*, 1914, s. 316.

³⁵ Dr. Oscar Stillech, *Geld-und Bankwesen*. Berlin L%7, s. 169.

ritesi olan bu savunucu, ekonomik yaşamın bankalarca “bilinçli bir biçimde” düzenlenmesi olayının, aslında “iyi örgütlenmiş” bir avuç tekelci tarafından halk yığınlarının soyulması demek olduğunu, bu “ayrıntı”yı, maskeleyemeye çalışır. Çünkü, burjuva profesörün görevi, banka tekelcilerinin bütün mekanizmasını çınlıçplak ortaya koymak ya da entrikalarını belirtmek değil, tersine, onları daha az iğrenç göstermektir.

Daha yetkin bir iktisatçı ve “maliyeci” olan Riesser de, [sayfa 48] yadsınılamaz gerçeklerden birtakım boş tümcelerin yardımıyla sıyrılmaya çalışmaktadır: “... Borsa, gitgide, menkul kıymetlerin dolaşımı ve bütün ekonomik yaşam için pek gerekli olan niteliğini: yani yalnızca en doğru ölçen alet olma özelliğini değil, aynı zamanda, kendine yönelen bütün ekonomik hareketlerin otomatik düzenleyicisi diyebileceğimiz özelliğini de yitirmektedir.”³⁷

Başka bir deyişle, eski kapitalizm, serbest rekabet kapitalizmi, mutlak ve vazgeçilmez düzenleyicisi Borsa ile birlikte, ortadan ebediyen kaybolmaktadır. Geçici bir dönemin belirtilerini taşıyan, serbest rekabet ve tekel karışımı yeni bir kapitalizm, onun yerini alıyor. Böylece soru kendiliğinden doğmaktadır: bugünkü kapitalizmin bu “geçiş”i *neye* yöneliyor? Ne var ki, burjuva bilginleri bu soruyu sormaktan korkuyorlar.

“Otuz yıl önce, ‘işçilerin’ el emeği dışında kalan ekonomik çalışmanın onda-dokuzunu, serbest rekabet düzeni içindeki yumuşakbaşlı işverenler yapardı. Bugün ise, ekonomide bu zihinsel çabanın onda-dokuzu *memurlar* tarafından yerine getirilmektedir. Banka, bu evrimin *başındadır*.”³⁸

Schulze-Gaevernitz’in bu itirafı, bir kez daha, bugünkü kapitalizmin –emperyalist aşamadaki kapitalizmin– geçiş olayının neye yöneldiği sorusunu akla getiriyor.

Yoğunlaşma sürecinin gücüyle, bütün kapitalist ekonominin başında kalan bazı bankalarda, doğal olarak, tekel anlaşmaları, bir *banka tröstüne* doğru gitgide daha belirgin bir kayma eğilimi taşıyacaktır. Amerika’da, artık dokuz değil, ama çok büyük *iki* ban-

³⁶ Schulze-Gaevernitz, “Die deutsche Kreditbank”, *Grundriss der Sozialökonomik*’de, Tübingen 1915, a. 101.

³⁷ Riesser, adı geçen yapıt, 4. baskı, s. 629.

³⁸ Schulze-Gaevernitz, “Die deutsche Kreditbank”, *Grundriss der Sozialökonomik*, Tübingen 1915, s. 151.

ka, milyarder Rockefeller'ın ve Morgan'ın bankaları, 11 milyar marka ulaşan bir sermayeye hükmetmektedir.³⁹ 9Almanya'da yukarda belirttiğimiz [sayfa 49] *Schaaffhausen Birliği'nin Disconto Gesellschaft* tarafından emilmesi olayı, Borsanın önde gelen yayın organlarından *Frankfurter Zeitung*'da^[13] şöyle değerlendiriliyordu:

“Bankaların yoğunlaşmasındaki artma hareketi, genel olarak kredi talebinde bulunabilecek kurumlar çevresini de daraltmaktadır. Sanayi ile mali dünya arasındaki sıkı ilişki, banka sermayesine muhtaç sanayi şirketlerinin hareket özgürlüğünü sınırlamaktadır. Bu yüzden, büyük sanayi, bankaların artan tröstleşme eğilimini farklı duygularla izlemektedir. Gerçekten birçok kez büyük banka grupları arasında rekabeti sınırlama amacını taşıyan anlaşmalara girişildiği gözlemlenmiştir.”⁴⁰

Bankalardaki gelişmenin son sözünü bir kez daha söyleyelim: tekel.

Bankalarla sanayi arasındaki sıkı ilişkiye gelince, bankaların yeni rolü belki de en açık biçimde bu alanda görülmektedir. Bir banka, bir sanayicinin senedini iskonto ettiği zaman, ona bir cari hesap vb. açacak, ve bu işlemler, tek tek alınırsa, o sanayicinin bağımsızlığına zarar vermeyecek, banka da mütevazı bir aracı rolünün dışına çıkmış olmayacaktır. Ancak bu işlemler çoğalır ve yerleşik bir durum kazanırsa, bir işletmenin cari hesabının tutulması, banka-ya, bu müşterisinin ekonomik durumu hakkında her zaman daha geniş ve daha açık bilgi edinme olanağı sağlıyorsa –ki daima böyle olmaktadır–, o sınai işletme, gitgide daha büyük ölçüde bankaya karşı bağımlı olmaya başlar.

Aynı zamanda, bankalar ve büyük ticari ve sınai işletmeler arasında bir çeşit kişisel birleşmenin, hisse senetleri alımı yoluyla bir kaynaşma olayının geliştiği, bunun da sınai ve ticari işletmelerin denetim (ya da yönetim) kurullarına banka müdürlerinin geçmesiyle, ya da tersinin olmasıyla, gerçekleştiği de görülmektedir. Alman iktisatçısı Jeidels, [sayfa 50] bu çeşit sermaye ve işletme yoğunlaşması hakkında çok önemli belgeler toplamıştır. Buna göre, Berlin'deki en büyük altı banka, müdürleriyle 344 sanayi şirketinde, ayrıca yönetim kurulu üyeleriyle başka 47 sanayi şirketinde temsil edilmek-

³⁹ *Die Bank*, 1912, 1. s. 435.

⁴⁰ Schulze-Gaevernitz'den naklen, *Grundriss der Sozialökonomik*, s. 165.

tedir; yani toplam olarak 751 şirkette. Bu sonuncuların 289'unda, ya yönetim kurulu başkanlığı ya da iki üyelik ele geçirilmiştir. Bu şirketler en çeşitli ticaret ve sanayi alanlarına yayılır: sigorta, ulaştırma, lokantalar, tiyatrolar, sinema filmciliği vb.. Öte yandan, 1910'da, aynı altı bankanın denetim kurullarında 51 büyük sanayi işletmenin temsilcileri bulunuyordu; örneğin bunlardan biri de Krupp firmasına bağlı “Hapag” (Hamburg-Amerikan) adlı büyük denizcilik kumpanyasının müdürüydü. Bu altı bankanın herbiri, yüzlerce sanayi şirketinin çıkardığı hisse senetlerine ve tahvillere katılmışlardı; bu şirketlerin sayısı 281 ve 419 arasında değişiyordu.⁴¹

Bankaların ve sanayilerin “kişisel birlik”i, hükümet ile bunlar arasındaki “kişisel birlik”le tamamlanmıştır.

Şöyle yazar Jeidels: “Denetim kurullarındaki sandalyeler, ünlü kişilere ve devlet makamlarıyla ilişkileri önemli ölçüde kolaylaştırabilecek [!] eski memurlara rahatça sunulmaktadır.” ... “Büyük bir bankanın denetim kurulunda, genellikle bir parlamento üyesi ya da Berlin belediyesinden bir üye bulunur.”

Hazırlanma ve, denebilirse büyük kapitalist tekeller noktasına ulaşma, bütün “doğal” ya da “doğüstü” araçlar kullanılarak tam hızla devam etmektedir. Bundan da, modern kapitalist toplumun birkaç yüz finans kralı arasında, bir çeşit sistematik işbölümü meydana gelmektedir.

“[Bankaların yönetim kurullarına vb. giren] bazı büyük sanayicilerin faaliyet alanlarındaki bu genişlemeye koşut olarak, belli sanayi bölgelerinin, taşradaki banka müdürlerinin [sayfa 51] sorumluluğuna bırakılması, büyük bankaların yöneticileri için belli bir uzmanlık alanı yaratmaktadır. Böyle bir uzmanlaşma, genellikle, yalnız büyük bankalarda, özellikle de sanayi dünyasıyla iyice yaygın ilişkiler kurulduğunda olanaklı olabilir. Bu işbölümü iki yönde oluşur: bir yandan, bütün sanayi ilişkileri o işte uzmanlaşmış bir müdüre verilir; öte yandan, her müdür ayrı işletmelerin ya da üretimleri ve kârları birbirine bağlı bir işletme grubunun denetimini üstlenir. ... [Kapitalizm daha şimdiden ayrı ayrı işletmelere örgütlü bir denetim uygulama dönemine girmiş bulunuyor:] Bunlardan birinin uzmanlığı Alman sanayii, hatta bazan yalnızca Batı Almanya'daki sanayi olmaktadır [Batı Almanya, sanayi yönünden, ülkenin en gelişmiş kısmıdır];

⁴¹ Jeidels, adı geçen yapıt, Riesser, aynı yapıt.

ötekiler ise, yabancı devletler ve yabancı sanayi ile ilişkilerde, sanayicilerin kişilikleri hakkında toplanacak bilgiler, Borsa işleri vb. konularında uzmanlaşırlar. Ayrıca, çoğu kez, her banka müdürü, bir bölgenin ya da sanayi kolunun işleriyle görevlendirilir. ... Örneğin, biri bellibaşlı elektrik şirketlerinin, bir başkası kimyasal maddeler, bira, şeker fabrikalarının denetim kurullarında çalışır; başka biri, kıyıda kalmış birkaç işletme ve aynı zamanda sigorta şirketlerinin denetim kurullarında görevlidir. ... Kısacası, büyük bankalarda çalışma alanı genişledikçe, işlemler çeşitlendikçe, yöneticiler arasında işbölümü de, kuşkusuz, onları salt bankacılığın azçok üzerine çıkarmayı, sanayinin genel sorunları ve farklı dalları ilgilendiren özel sorunlar üzerinde daha yetkin karar verme durumuna getirmeyi, bankanın sınıai etki alanında daha elverişli hareket etmeyi amaçlayacak biçimde artmaktadır. Bu banka sistemi, sanayi ile haşır-neşir olmuş kimseleri, sanayicileri, eski devlet memurlarını, bunlardan özellikle demiryolları, madencilik vb. hizmetlerinde çalışmış olanları denetim kurullarına seçme eğilimiyle tamamlanmaktadır.⁴² [sayfa 52]

Çok küçük bazı farklarla, aynı yapıdaki kurumları, Fransız bankacılığında da görüyoruz. Örneğin, en büyük üç Fransız bankasından biri olan *Crédit Lyonnais*, özel bir *mali araştırmalar servisi* (*service des études financières*) kurmuştur; burada elliden fazla mühendis, istatistikçi, iktisatçı, hukukçu vb. sürekli olarak çalışır. Servisin maliyeti altı-yedi yüz bin frank kadardır. Bu servis, kendi içinde sekiz bölüme ayrılmıştır: biri sınıai işletmeler hakkında özel bilgiler toplamakla görevlidir; ikincisi genel istatistikleri inceler; üçüncüsü demiryolu ve deniz ulaştırma kumpanyaları ile ilgili konulara, dördüncüsü kurumların sermaye durumlarına, beşincisi mali raporlara vb. eğilmektedir.⁴³

Sonuçta, bir yandan, gitgide daha bütün bir kaynaşma meydana geliyor, ya da N. İ. Buharin'in güzel bir rastlantıyla dediği gibi, banka sermayeleri ile sanayi sermayeleri içiçe bir durum kazanıyor; başka türlü söylersek, bankalar, gerçek anlamda "evrensel" niteliği olan kurumlar haline dönüşüyor. Bu konuda, sorunu en iyi şekilde incelemiş bir yazarın, Jeidels'in kullandığı terimleri, burda

⁴² Jeidels, adı geçen yapıtı s. 157.

⁴³ Eugen Kaufmann'ın *Die Bank*'ta Fransız bankaları üzerine yayımlanmış yazısı, 1909, II, s. 851 ve devamı.

anmanın gerekli olduğuna inanıyoruz:

“Sanayi ilişkilerinin bütünüyle incelenmesi, sanayi için mali kurumların *‘evrensel niteliği’*ni kavramamıza yarar. Öbür banka çeşitlerinin tersine, bankaların, ayaklarının altından toprağın kaymasını önlemek için, bir alanda ya da belli bir sanayide uzmanlaşması gereğini ileri süren bazı düşüncelerin tersine, büyük bankalar, yer ve üretim tarzı bakımından değişik işletmelere olanaklı olduğunca fazla ilişki kurmaya, farklı bölgeler ve farklı sanayi dallarında, bu dallardaki işletmelerin tarihsel gelişmelerinin sonucu olarak ortaya çıkmış sermaye dağılımı eşitsizliklerini gidermeye çalışmaktadır. ... Bir eğilime göre sanayi, bankaların bağlarını genelleştirmelidir; başka bir eğilim, bu bağları sürekli ^[sayfa 53] kılmak ve sıkılaştırmak yönündedir; altı büyük bankada her iki eğilime de, tamamen değilse bile, dikkate değer ölçüler içinde, ve eşit olarak, yer verilmiştir.”

Sanayi ve ticaret çevrelerinde, sık sık bankaların “teröründen” yakınıldığı görülür. Bu yakınmaların, aşağıdaki örnekte görüleceği gibi, büyük bankaların “kumanda verdikleri” zamanlara raslamasına şaşmamak gerekir. 19 Kasım 1901’de Berlin D bankalarından biri (adları D harfiyle başlayan dört büyük bankaya böyle denmektedir), *Alman-Merkez-Kuzeybatı Çimento Sendikası*’nın yönetim kuruluna aşağıdaki mektubu yollamıştı.

“Kurumunuzun bu ayın 18’inde bir gazetede yayınladığı bir ilandan anlaşılacağına göre, sendikanızın ayın 30’unda yapılacak genel kurul toplantısında, işletmeleriniz için elverişli görülen, ama bize uygun düşmeyen, bazı değişiklik kararları alınması olasılığı vardır. Bu yüzden bugüne değin size açmış bulunduğumuz krediyi kesmek zorunda kalacağımızı büyük bir üzüntüyle bildiririz. ... Ancak, sözü edilen genel kurul toplantısında, bize uygun düşmeyen herhangi bir karar alınmadığı, ayrıca gelecek için bu konuda uygun güvenceler verildiği takdirde, yeni bir kredinin sağlanma olanaklarını görüşmeye hazır olduğumuzu belirtiriz.”⁴⁴

Gerçekte bu, büyük sermaye tarafından ezilen küçük sermayenin hep aynı yakınmasıdır; yalnız, bu olayda, “küçükler”in grubuna düşen bütün bir sendikaydı! Küçük ve büyük sermaye arasındaki eski savaşım, bu kez yeni ve iyice yüksek bir gelişme düzeyinde olmak üzere, yeniden başlıyor. Hiç kuşkusuz, milyarlarca hükmeden

⁴⁴ Dr. Oscar Stillech, *Geld-und Bankwesen*, Berlin 1907, s. 148.

büyük bankalar, eskileriyle hiçbir şekilde kıyaslanamayacak araçlar kullanarak, teknik ilerlemeyi hızlandırma yeteneğine de sahiptirler. Bankalar, örneğin, birtakım teknik araştırma dernekleri kurarlar, ve elbet, bunlardan yalnızca “dost” sını [sayfa 54] işletmeler yararlanır. Bunlar arasında, Elektrikli Tren Araştırma Derneği’ni, *Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Merkez* vb. sayabiliriz.

Büyük bankaların yöneticilerinin, ulusal ekonomide oluşmakta olan ekonomik koşulları bizzat görmemeleri olanaklı değil, ama onlar, bu koşullar karşısında güçsüz kalıyorlar.

Şöyle diyor Jeidels: “Son yıllarda büyük bankaların yönetim ve denetim kurullarındaki kişilerin değişmelerini gözlemlemiş bir kimse, işlerin, yavaş yavaş, büyük bankaların, sanayiın genel gelişmesine, kaçınılmaz ve gitgide fiili olarak, etkin bir biçimde müdahalesini düşünen birtakım yeni adamların eline geçtiğine dikkat edecektir; bu yenilerle eski banka müdürleri arasında, iş konusunda, sık sık da kişisel konularda, anlaşmazlık çıktığına tanık olacaktır. Gerçekte, sorun, kredi kurumları olan bankaların, sını üretimi müdahale ettikleri zaman bundan zararlı çıkıp çıkmayacakları, kredi aracılığı rolleriyle ortak herhangi bir yanı olmayan ve sını durumunun kör etkisi altında kendilerinin her zamankinden daha açık bir alana sürükleyen bir faaliyet uğruna, sağlam ilkelerini ve güvenceli çıkarlarını feda edip etmeyecekleridir. Bunu, eski banka müdürlerinin çoğu onaylamaktadır; genç müdürlerin çoğu ise, sını sorunlara etkin bir müdahaleyi, modern büyük sanayi ile birlikte büyük bankaların ve sını faaliyetinin, bugünkü bankaları doğurduğu zorunluluğa eş bir zorunluluk olarak görüyorlar. Her iki taraf, yalnız bir noktada, büyük bankaların yeni faaliyetlerinde, ne değişmez ilkelerin, ne de somut bir amacın bulunmadığı noktasında birleşmektedir.”⁴⁵

Eski kapitalizm gününü doldurmuştur. Yenisi ise bir geçiş dönemini yaşıyor. Tekeller ile serbest rekabeti “uzlaştırmak” için “değişmez ilkeler” ve “somut bir amaç” peşinde koşmak, elbette ki, boşuna bir çaba olacaktır. Uygulamada [sayfa 55] çalışanların itirafı ile Schulze-Gaevernitz, Liefmann ve başka “teorisyenler” gibi “örgütlü” kapitalizmin resmi savunucularının coşkun övgüleri birbirini hiç de tutmamaktadır.

⁴⁵ Jeidels, adı geçen yapıt, s. 183-184.

Büyük bankaların bu “yeni faaliyeti”, acaba, kesin olarak, ne zaman ortaya çıkmıştır? Bu önemli soruya, Jeidels’de, oldukça açık bir karşılık buluyoruz:

“Sınai işletmelerin yeni konuları, yeni biçimleri, yeni organlarıyla, yeni hem merkeziyetçi, hem de merkeziyetçi olmayan örgütlü büyük bankalarla ilişkileri, 1890’dan önce, ulusal ekonominin karakteristik bir olayı değildi, bir anlamda, bu çıkış noktası, bankaların beliren sanayie ait politikalarından ötürü, ilk kez merkeziyetçi olmayan işletmelerin büyük “kaynaşma” olaylarına rasladığımız 1897 yılına değin de getirilebilir, hatta bu tarihi daha yakın bir zamana çekmek de olanaklıdır; çünkü yalnızca 1900 bunalımı, bankacılıkta olduğu kadar sanayide de yoğunlaşma sürecini hızlandırmış ve sanayi ile kurulmuş bağları ilk kez büyük bankaların bir tekeli haline getirerek, o ilişkileri daha sıkı, daha kuvvetli kılmıştı.”⁴⁶

Böylece 20. yüzyıl, eski kapitalizmin, genel olarak sermaye egemenliğinden mali-sermaye egemenliğine geçilen yeni bir kapitalizme yerini bıraktığı bir dönüm noktasıdır. [sayfa 56]

⁴⁶ Jeidels, adı geçen yapıt, s. 181.

ÜÇ MALİ-SERMAYE VE MALİ-OLİGARŞİ

ŞÖYLE yazar Hilferding: “Sınai sermayenin daima büyüyen bir parçası, onu kullanmakta olan sanayicilere ait değildir. Sanayiciler, bundan yararlanma olanağını, yalnızca, kendilerine göre sermaye sahipliğini temsil eden bankalar kanalıyla elde etmektedirler. Öte yandan, bankalar da, gitgide artan bir sermaye kısmını, sanayide tutmak zorundadır. Böylece bankalar, gittikçe artan ölçüde, birer sanayi kapitalisti haline geliyor. Gerçekte, sanayi sermayesi haline dönüşen bu banka sermayesine –yani para-sermayeye– ‘mali-sermaye’, (*finance capital*) diyorum. Kısacası, ‘mali-sermaye’, bankaların çekip çevirdiği, sanayicilerin kullandığı bir sermaye oluyor.”⁴⁷

[sayfa 57]

⁴⁷ R. Hilferding, *Das Finanzkapital*, 2. baskı, s. 301.

Bu tanım, eksiktir; çünkü çok önemli bir olguyu, üretimin ve sermayenin genişleyen yoğunlaşmasının tekellere yolaçtığı ve hâlâ açmakta olduğu olgusunu, sessizce geçiştirmektedir. Ancak, gene de Hilferding'in genellikle bütün yapıtı, ve özellikle yapıtın bu tanımını aldığımız bölümden önceki iki bölümü, kapitalist tekellerin rolü üzerinde gereğince durmaktadır.

Üretimin yoğunlaşması, bunun sonucu olarak, tekeller; sanayi ve bankaların kaynaşması ya da içiçe girmesi – işte mali-sermayenin oluşum tarihi ve bu kavramın özü.

Şimdi geriye kapitalist tekeller “yönetiminin”, meta üretimi ve özel mülkiyet rejimi içinde, nasıl kaçınılmaz bir biçimde, bir mali-oligarşi egemenliği haline geldiğini açıklamak kalıyor. Hemen belirtelim ki, Alman –yalnızca Alman değil– burjuva biliminin Riese, Schulze-Gaevernitz, Liefmann vb. gibi temsilcilerinin hepsi de, emperyalizmin ve mali-sermayenin savunucularıdır. Bu oligarşinin oluşum “mekanizması”nı, usullerini, “yasak ya da caiz” gelirlerinin oranlarını, parlamento ile ilişkilerini vb., vb. açıklayacakları yerde, onları hafif göstermeye, süslemeye çalışıyorlar. Tumturaklı ve belirsiz tümcelerle, banka müdürlerinin “sorumluluk duygularına” seslenerek, Prusyalı memurlara “görev duyguları”ndan ötürü övgüler döşenerek, tekellerin “gözetim” ve “düzenlemeleri” için hazırlanan güllüncü yasa tasarılarını, en ciddi bir tavırla ve ayrıntılı bir biçimde tahlile girişerek, teori konusunda, Profesör Liefmann'ın ulaştığı şu “bilimsel” tanımlama gibi budalalıklara başvurarak, bu “lanetli” soruları savuşturmak istiyorlar: “*Ticaret, malları toplalamayı, muhafaza etmeyi ve emre amade tutmayı amaçlayan sınıai bir faaliyettir.*”⁴⁸ (İtalikler profesöründür.) Bu sözlerden çıkacak sonuç şudur: ticaret, değişimi [sayfa 58] (mübadeleyi) bilmeyen ilkel insanda da vardı, sosyalist toplumda da olacaktır!

Ancak mali-oligarşinin müthiş egemenliğiyle ilgili korkunç gerçekler öylesine bellidir ki, bütün kapitalist ülkelerde, Amerika'da, Fransa'da, Almanya'da, *burjuva* anlayışla yazılmış, ama gene de, bu mali-oligarşinin –bayağı cinsten de olsa– doğruya oldukça yakın ve eleştirel bir tablosunu veren bir yazın türemiş bulunuyor.

Her şeyden önce, temelde, yukarıda bir-iki sözcükle değin-

⁴⁸ R. Liefmann, adı geçen yapıt, s. 476.

diğimiz “holding sistemi” var. Bu konuya, ilk değinen değilse bile, ilk değinenlerden biri olan Alman iktisatçısı Heymann şöyle diyor:

“Yöneticiler, esas-şirketi, [sözcüğü sözcüğüne: “ana-şirket”] o da bağlı şirketleri [“kız-şirketler”], onlar da bağlı şirketlere bağlı şirketleri [“torun-şirketler”] vb. denetlemektedir. Bu yolla, büyük bir sermayeye sahip olmadan da, üretimin geniş alanlarına ege-men olmak olanaklıdır. Çünkü, üretimi denetleyebilmek için ser-mayenin %50’sine sahip olmak yetiyorsa, yöneticinin, ikinci derecede bağlı şirketlerin 8 milyonluk sermayesini denetleyebil-mesi için, 1 milyon sermaye sahibi olması yetmektedir. Hatta bu ‘içice’ durum daha da ileri götürüldüğünde, 1 milyon sermaye ile onaltı milyonun, otuziki milyonun vb. denetimi de olanaklı olabil-mektedir.”⁴⁹

Gerçekte, deneyimler gösteriyor ki, sermayesi hisse senet-lerine bölünmüş bir şirketin işlerine egemen olmak için, hisselerin %40’ını elde etmek de yetiyor;⁵⁰ çünkü küçük ve dağınık hisse sa-hiplerinden bir kısmının, pratik olarak, genel kurul toplantılarına katılma olanağı yoktur. Burjuva bilgiçleri ve sözümona “sosyal-de-mokrat” oportünistler, hisselerin “demokratlaşması”yla, “sermaye-nin de demokratlaşacağını”, [sayfa 59] “küçük üretimin öneminin arta-cağını, rolünün büyüyeceğini” umuyorlar (ya da umduklarını söy-lüyorlar); oysa bu, aslında, mali-oligarşinin gücünü artırma yolla-rından biridir. Bunun içindir ki, daha ileri, daha eski, daha “dene-yimli” kapitalist ülkelerde, küçük değerlerde hisse senetleri çıkartılma-sına yasalarca izin verilmiştir. Almanya’da hisse senetlerinin bin marktan fazla itibari değerde olması, yasalarca yasaklanmış bulun-maktadır; bu yüzden Almanya’daki açığız parabalaları, 1 sterlinlik (20 marklık, 10 rublelik) hisse senedi bile çıkarılabilen İngiltere’ye kıskanç gözlerle bakarlar. Almanya’daki en büyük sanayicilerden ve “para krallarından” biri olan Siemens, 7 Haziran 1900 tarihinde, Reichstag’a, “bir sterlinlik hisse senetlerinin Britanya emperyalizmi-nin temeli olduğunu” söylemişti.⁵¹ Bu tüccar, Rus marksizminin kurucusu geçinen^[14] ve emperyalizmi halkların birine özgü bir kusur

⁴⁹ Hans Gideon Heymann, *Die Gemischten werke im deutschen Grosseisengewerbe*, Stuttgart 1904, s. 268-269.

⁵⁰ Liefmann, *Beteiligungsges*, vb., s. 258.

⁵¹ Schulze-Gaevernitz, *Grundriss der Sozialökonomik*, c. 2, s. 110.

olarak gören bazı ağı kalabalık yazarlardan daha köklü, daha “marksist” bir emperyalizm anlayışına ulaşmıştı

Ancak, “holding” sistemi, yalnızca tekelcilerin gücünü iyice artırmaya yaramaz, onlara, hiçbir ceza korkusu olmaksızın, halkı oyuna getirmek ve en kirli işlere girmek olanaklarını da sağlar; çünkü “ana-şirketin” yöneticileri, “özerk” sayılan bağlı şirketlerin işlerinden yasalar karşısında sorumlu değildir; bu yüzden de bu bağlı şirketler *aracılığıyla*, “her şeyi” *kabul ettirebilirler*. İşte *Die Bank* adlı Alman dergisinin Mayıs 114 tarihli sayısından aldığımız bir örnek:

“Daha birkaç yıl önce, en iyi kazanç sağlayan Alman işletmelerinden biri olan Cassel’deki ‘Spring Çelik Anonim Şirketi’, kötü yönetim sonucu öyle bir noktaya geldi ki, dağıttığı temettü oranı %15’ten sıfıra düştü. Yönetim kurulu, hissedarların haberi olmaksızın, bağlı şirketlerden birine, ^[sayfa 60] itibari sermayesi Yalnızca birkaç yüz bin mark olan ‘Hassia’ şirketine, *6 milyon mark* tutarında bir borç vermişti. Anaşirketin sermayesinin hemen hemen üç katını bulan bu yüklenme, bilançolarda da hiç görünmemekteydi. Bu ihmal yasalara aykırı da değildi; ticari mevzuatın hiçbir maddesine aykırı hareket edilmemiş olduğu için, bu durumun tam iki yıl boyunca sessizce geçiştirilmesi olanaklı olmuştu. Sorumlu kişi olarak bu bilançolara imza koymuş olan denetim kurulu başkanı, bugün olduğu gibi o zaman da, aynı zamanda, Cassel ticaret odası başkanı bulunmaktaydı. Hissedarlar ‘Hassia’ şirketine verilen bu borçtan, çok sonra, bunun hatalı bir iş olduğu ortaya çıktığında” ... (yazarın bu sözcüğü tırnak içine alması gerekirdi) ... “durumu önceden bilenlerin kendi hisse senetlerini satmalarından sonra, bunların değerleri %100’e yakın bir düşüş gösterdiği zaman haberdar olabildiler.”...

“*Sermayesi hisse senetlerine bölünmüş şirketlerde raslanan bu tipik bilanço cambazlığı*, bize, yönetim kurullarının en tehlikeli işlere tek başına çalışan işadamlarından daha rahatlıkla girmele-
rindeki nedeni açıklamaktadır. Modern bilanço tekniği, yalnızca girişilen riskli işleri sıradan hissedarlardan gizleme olanağı sağlamamakta, aynı zamanda, asıl çıkar sahiplerine, kendi hisse senetlerini zamanında elden çıkararak, başarısız bir deneyimin sonuçlarından kaçınma olanağı da hazırlamakta; oysa kendi başına çalışan işadami, attığı her tehlikeli adımın cezasını gene kendisi

çekmektedir. ...

“Birçok anonim şirketin bilançosu, belgenin gerçek anlamını belirten alttaki işaretleri okuyabilmek için ilkin üstte görünen başka bir yazının silinmesi gereken ortaçağ palimpsestlerini akla getirmektedir.” (Palimpsest: üzerine yeni bir yazı yazılmak için, asıl yazının silinmiş olduğu parşömen.)

“Bir bilançoju anlaşılmaz duruma sokmak için en çok kullanılan ve en basit yöntem, yeni yeni bağlı şirketler [sayfa 61] kurarak, ya da edinerek, tek bir işletmeyi parçalara bölmektir. Sözkonusu sistemin –meşru olan ya da olmayan– amaçlar açısından doğurduğu yararlar öylesine ortadadır ki, bunu kabul etmeyen büyük şirketler birer istisna oluşturur.”⁵²

Yazar, örnek olarak, bu sistemi geniş ölçüde uygulayan en büyük tekellerden birini, ünlü “General Elektrik Şirketi”ni (ilerde tekrar sözkonusu edeceğimiz AEG’yi) veriyor. 1912 yılında, bu şirketin, 175 ya da 200 başka şirketin sermayesine katıldığı, kuşkusuz, bunlara egemen olduğu, ve toplam olarak aşağıyukarı 1,5 milyar marklık bir sermayeyi denetlediği tahmin edilmekteydi.⁵³

Bütün denetim ve gözetim kuralları, bilançoların yayınlanması, bunlar için açık şemalar düzenlenmesi vb. iyi düşünceli profesör ve memurların –yani kapitalizmi savunmak ve daha az kusurlu kılmak gibi bir iyi niyette dolu olanların–, halkın dikkatini çelmek için söylediklerinin hiçbir önemi yoktur. Çünkü özel mülkiyet hakkı kutsaldır, ve kimsenin hisse senetleri almasına, satmasına, rehine vermesine engel olunulamamaktadır.

“Holding sistemi”nin büyük Rus bankalarında nasıl gelişmeler gösterdiğini kavramak için, Rus-Çin bankasında onbeş yıl çalışmış ve, 1914’te, metnine pek de *uymayan Büyük Bankalar ve Dünya Pazarı* adlı bir kitap yayımlanmış bulunan, E. Agahd’ın verdiği rakamlara başvuracağız.⁵⁴ Yazar, büyük Rus bankalarını, başlıca iki gruba ayırıyor: (a) “holding sistemi”ni uygulayanlar ve (b) “bağımsız bankalar” (ancak burada, bağımsızlık kavramıyla, keyfi bir şekilde,

⁵² L. Eschwege, “Tochtergesellschaften”, *Die Bank*, 1914, 1, s. 545.

⁵³ Kurt Heinig, “Der weg des Elektrotrusts”, *Die Neue Zeit*, 1912, Otuzuncu yıl, 2, s. 484.

⁵⁴ E. Agahd, *Grossbanken und Weltmarkt. Die Wirtschaftliche und politische Bedeutung der Grossbanken im Weltmarkt unter Berücksichtigung ihres Einflusses auf Russland Volkswirtschaft und die deutscherussischen Beziehungen*, Berlin 1914.

yalnızca *yabancı* bankalar karşısındaki bağımsızlık [sayfa 62] anlaşıl-
maktadır.) Yazar, birinci grubu da üç ayrı alt-gruba ayırmaktadır:
1) Alman holdingleri; 2) İngiliz holdingleri; 3) Fransız holdingleri.
Yani sözü edilen her üç ülkenin yabancı bankalarının holdinglerini
ve egemenliğini gözönünde tutmuş olmaktadır. Ayrıca yazar, yatırıl-
mış banka sermayelerini “üretken” (sanayi ve ticaret alanlarında)
ve “spekülatif” (borsa ve para işlemleri uygulanmış) sermaye olarak
ikiye ayırıyor. Böylece E. Agahd kendine uygun düşen küçük-burjuva
reformist görüşüyle, kapitalist düzen içinde, bu iki çeşit yatırımı
birbirinden ayırmayı ve ikincisini yoketmeyi hayal ediyor.

Şu rakamları veriyor bize [tablo - 6]:

[TABLO - 6]
BANKALARIN AKTİFLERİ
(1913 EKİM-KASIM BİLANÇOLARINA GÖRE)
(MİLYON RUBLE)

Rus Banka Grupları	Yatırılmış Sermaye		
	Üretken	Spekülatif	Toplam
a 1) Dört banka: Sibirya Ticaret, Rusya, Uluslararası, İskonto Bankaları			
a 2) İki banka: Ticaret ve Sanayi, Rus-İngiliz. .	413,7	859,9	1.272,8
a 3) Beş banka: Rus-Asya, St.-Petersburg Özel, Azov-Don, Moskova Birliği, Rus-Fransız Ticaret.	239,3 711,8	169,1 661,2	408,4 1.373,0
<i>Toplam</i> (11 Banka):	1.364,8	1.689,4	3.054,2
b) Sekiz banka: Moskova Ticaret, Volga- Karna, Junker ve Ortakları, St. Petersburg Ticaret (eski Wawelberg), Moskova (eski Riabuşinski), Moskova İskonto, Moskova Ticaret, Moskova Özel	504,2	391,1	895,3
<i>Toplam</i> (19 Banka):	1.869,0	2.080,5	3.949,5

[sayfa 63]

Bu rakamlara göre büyük bankaların 4 milyar ruble kadar
tutan “aktif” sermayesinin dörtte-üçünden fazlası, (yani 3 milyar
rubleden fazla bir kısmı) aslında yabancı bankaların “bağlı şirketleri”
durumunda olan bankalardan ilk planda da Paris bankalarından
(ünlü üçünden *Union Parisienne*, *Paris* ve *Pays-Bas Bankası*, *So-*

ciété Générale) ve Berlin bankalarından (özellikle *Deutsche Bank*, ve *Disconto Gesellschaft*) gelmektedir. En önemli iki Rus bankası, *Rus Bankası* (Rus Dış Ticaret Bankası) ve *Uluslararası Banka* (St. Petersburg Uluslararası Ticaret Bankası), 1906-1912 yılları arasında “dörtte-üç oranında Alman sermayesiyle çalışarak” sermayelerini 44 milyon rubleden 98 milyon rubleye, yedeklerini 15 milyondan 39 milyon rubleye yükseltmişlerdir. Bunlardan birincisi Berlin *Deutsche Bank* “konsorsiyumu”na, ikincisi Berlin *Disconto Gesellschaft* konsorsiyumuna bağlıdır. Pek değerli Agahd, hisse senetlerinin çoğunca Berlin bankalarının elinde bulunmasını, bunun da Rus hissedarları güçsüz duruma düşürdüğünü göreyerek derin derin iç geçiriyor. Oysa, elbette ki, sermayeyi ihraç eden ülkeler aslan payını alacaklardır. Örneğin *Deutsche Bank*, Sibirya Ticaret Bankasının hisse senetlerini Berlin’e getirmiş, bunları bir yıl kendi portföyünde muhafaza ettikten sonra 100 yerine 193 fiyatla, yani hemen hemen iki katına satmış; böylece de Hilferding’in “kurucu kâr” dediği 6 milyon rubleye yakın bir kazanç elde etmiştir.

Yazarımız Petersburg’un en büyük bankalarının toplam “gücünü” 8.235 milyon ruble, yaklaşık olarak 8,25 milyar ruble olarak tahmin ediyor. Holdinglere, daha doğrusu yabancı bankaların egemenlik derecesine gelince, onlar için aşağıdaki oranları veriyor. Fransız bankaları %55; İngiliz bankaları %10; Alman bankaları %35. Bu 8.235 milyon rublelik toplamın 3.687 milyonu, yani %40’ından fazlasını Prodigol ve Prodarnet sendikalarına, petrol, metalurji ve Çimento [sayfa 64] sendikalarına düştüğünü hesaplıyor. Böylece kapitalist tekellerin kuruluşu sayesinde, banka ve sanayi sermayelerinin kaynaşması, Rusya’da da büyük ilerlemeler kaydetmiş oluyor.

Birkaç elde toplanmış olan ve fiilen tekel durumu yaratan mali-sermaye, mali-oligarşi egemenliğini güçlendirerek ve bütün bir toplumu tekelciler yararına haraca keserek, firmaların kuruluşundan, kıymetli evrak çıkarılmasından, devlet tahvillerinden çok büyük ve gittikçe artan ölçüde kârlar elde etmektedir. İşte Hilferding’in, Amerikan tröstlerinin “iş” yöntemlerinden binlercesi arasından çıkardığı bir örnek: 1887’de Havemeyer, 15 küçük şirketin kaynaşmasından doğan ve sermayesi 6,5 milyon dolara yükselen şeker tröstünü kurdu. Amerikalıların deyimine göre tröstün sermayesi şişirilerek 50 milyon dolar olarak gösterildi. Bu “sermaye yığın”la, ilerdeki bir tekel durumunun kârları amaçlanıyordu; tıpkı Amerika’da çelik

tröstünün, olanaklı olduğunca fazla demir madeni alanını, ilerde getireceği tekel kârlarını umarak satın alması gibi. Gerçekte şeker tröstü, şeker için tekel fiyatını belirledi; bu da ona yedi kat şişirilmiş sermayeye %10 oranında, yani tröstün kuruluş zamanındaki efektif sermayesine %70 oranında kâr sağladı. 1909'da bu tröstün sermayesi, 90 milyon dolara yükseliyordu. Yirmiiki yıl içinde, sermayesini on katından fazlasına çıkarmıştı.

Fransa'da mali-oligarşi egemenliği (Lysis'in 1908'de Paris'te beşinci baskısı yapılmış ünlü kitabının adı *Fransa'da Mali-Oligarşiye Karşı'dır*) az farklı bir biçim içinde görünmüştür. En güçlü bankalardan dördü, kıymetli evrak çıkarmak bakımından nispi değil, "mutlak tekel" durumu yaratmıştır. Gerçekte bu, bir "büyük bankalar tröstü"dür. Ve uygulanan tekelden kıymetli evrak çıkarılması dolayısıyla büyük kârlar elde edilir. Borçlanma yoluna başvuran bir ülke, genellikle borç miktarının %90'ından fazlasını ^[sayfa 65] alamaktadır; geriye kalan %10, bankalara ya da başka araçlara akmaktadır. Örneğin 400 milyon franklık Rus-Çin istikrazından bankaların elde ettiği kâr, %8'e dek yükselmiştir; 1904'teki 800 milyonluk Rus istikrazından bankalara düşen kâr oranı %10'du; 1904'teki 62.500 milyon franklık Fas istikrazından elde edilen kâr oranı ise %18,75'i bulmuştu. Gelişme çizgisinde ilk çıkışını küçük tefecilikle yapan kapitalizm, bu çizgiyi, büyük tefecilikle sona erdirmektedir. Lysis şöyle der: "Fransızlar, Avrupa'nın tefecileridir." Bütün bu ekonomik yaşam koşulları, kapitalizmin bu dönüşümüyle derinden derine değişmektedir. Nüfusta bir değişiklik olmadığı; sanayide, ticaretle ve deniz yollarında bir durgunluk hüküm sürdüğü halde, ülkenin tefecilikle zenginleşmesi olanaklıdır. "8 milyon franklık bir sermayeyi temsil eden elli kişi, 4 bankaya yatırılmış bulunan 2 milyar frankı denetleyebilir." Yukarıda gördüğümüz holding sistemi de aynı sonucu hazırlamaktadır: sözgelimi, en büyük bankalardan biri, *Société Générale*, "bağlı şirket"lerinden biri olan *Mısır Şeker Rafinerileri* için 64.000 tahvil çıkarmıştır. Bu tahvillerin ihraç fiyatı %50'den olduğu için banka daha yekten frank başına 50 santim kazanmaktadır. Bu şirketin temettüleri farazi olarak yükselmiş ve "kamu", 90-100 milyon frank zarar etmiştir. "*Société Générale*'in müdürlerinden biri, aynı zamanda, *Şeker Rafinerileri*'nin yönetim kurulunda bulunuyordu." Yazarın "Fransa cumhuriyeti mali bir krallıktır; hiç kuşkusuz büyük bankalarımızın egemenliği mutlaktır; basını da,

hükümeti de kendi çizgilerinde sürükler”⁵⁵ sonucuna varmasında şaşılacak bir yan yoktur.

Mali-sermayenin başlıca işlemlerinden biri olan menkul kıymetler ihracının sağladığı olağanüstü kârlılık, mali-oligarşinin gelişmesinde ve güçlenmesinde çok önemli bir rol oynar. Alman dergisi *Die Bank*'ta şöyle deniyor: “Her [sayfa 66] ülkede, bir yabancı istikrazının plase edilmesine aracılıktan doğan kârlar kadar, hatta ona yaklaşacak kadar, yüksek çıkar sağlayan ikinci bir uğraş alanı daha gösterilemez.”⁵⁶

“Menkul kıymet ihracından daha fazla bir kâr sağlayan hiç bir bankacılık işlemi yoktur.”

Alman Ekonomist'e göre sinai hisse senetleri çıkarılmasıyla sağlanan kârlar, ortalama olarak şöyledir [tablo - 7]:

[TABLO - 7]

1895	38.6	1898	67.7
1896	36.1	1899	66.9
1897	66.7	1900	55.2

“1891-1900 arasındaki on yılda Alman sinai hisse senetleri çıkarmaktan *bir milyardan* fazla kâr elde edilmiştir.”⁵⁷

Sanayi in atılım dönemlerinde, mali-sermayenin kârları, son derece büyük olmaktadır; çöküntü dönemlerinde ise, küçük ve iğreti işletmeler mahvolur; büyük bankalar çok aşağı fiyatlarla bunları satın alır, ya da “yeniden kurulmaları”, “yeniden örgütlenmeleri” gibi kazançlı tasarımlarla bunların sermayelerine “katılıp” holdingler yaratırlar. Açık veren işletmelerin “sağlamlaştırılması”nda sermaye-hisseleri düşük tutulmuştur, yani kârlar en küçük sermaye üzerinden dağıtılmakta, ve ona göre hesaplanmaktadır. Ya da henüz, gelirler sifıra düşmüşse, o zaman yeni sermayeye başvurulur: bu da, eski ve en az gelir getiren sermayeye eklenmekle, yeterince kârlı bir durum yaratmaktadır.” “Bütün bu ‘yeniden kuruluşlar’ ve ‘yeniden örgütlenmeler’”, diye ekliyor Hilferding, “bankalar için iki

⁵⁵ Lysis, *Contre l'oligarchie financière en France*, Paris 1908, 5. baskı, s. 11, 12, 26, 39, 40, 48.

⁵⁶ *Die Bank*, 1913, 7. sayı, s. 630.

⁵⁷ Stöllich, adı geçen yapıt, s. 143 ve W. Sombart, *Die deutsche Volkswirtschaft in 19 Jarhundert*, 2. baskı, 1909, s. 526, ek 8.

bakımdan önemli olmaktadır: bir kez bunlar kârlı işlemlerdir; sonra, o dağılmış şirketleri denetim altına almak için bulunmaz birer fırsattır.”⁵⁸ [sayfa 67]

Bir örnek. 1872’de, yaklaşık olarak 40 milyon marklık bir sermaye ile kurulan Dortmund Maden Birliği Anonim “Şirketi”, ilk yılında %12 temettü dağıttıktan sonra, hisselerin fiyatı %170’e yükselmişti. Mali-sermaye aslan payını aldı, 28 milyon marklık ufak-tefek bir miktar o devşirdi. Bu şirketin kuruluşunda en önemli rol, 300 milyon marklık bir sermayeye ulaşmayı başarmış olan büyük Alman bankası *Disconto Gesellschaft*’ın idi. Daha sonra, şirketin temettüleri sıfıra düştü. Hissedarlar, sermayenin bir kısmının “kâr-zarar” hesabına geçirilmesine, yani bütününe yitirmemek için bir parçasından fedakârlık etmeye razı oldular. Böylece, otuz yıl içinde, bir “sağlamlaştırma” işlemleri dizisiyle “Birlik”in hesaplarından 73 milyon markın düşüldüğü görüldü.

“Bugün, kurucu hissedarları, hisselerinin nominal değerlerinin ancak %5’ine sahiptirler.”⁵⁹ Ama bankalar her “sağlamlaştırma” işlemini yapıldığında az para vurmazlar.

Büyük gelişme halindeki kentlerin çevresinde bulunan topraklar üzerine yapılan spekülasyonlar da mali-sermaye için son derece kazançlı bir işlem olmaktadır. Bankalar tekeli, burada, toprak rantı ve ulaştırma yolları tekelleri ile kaynaşır; çünkü fiyatların yüksekliği ve toprağın büyük kârlarla satılması olanağı vb. özellikle kentnin merkeziyle rahat ve kolay bir ulaştırma düzenine bağlıdır; bu ulaştırma bağlantısı da, holding sistemi ve müdürler arasındaki mevki paylaşılması yoluyla sözkonusu bankalara bağlı şirketlerin elindedir. O zaman da, özellikle toprak satış ve ipotekleri konusunda incelemeler yapmış *Die Bank* dergisi yazarlarından birinin, Alman L. Eschwege’in, “bataklık” olarak nitelendirdiği durum ortaya çıkar; banliyö arsaları üzerine yapılan dizginsiz spekülasyonlar; Berlin’deki *Boswau* ve *Knauer* gibi inşaat işletmelerinin iflası (bu firma, kuşkusuz, [sayfa 68] holding sistemiyle perde arkasında kalan ve işten “yalnızca” 12 milyon mark zararla sınırlan büyük ve “saygıdeğer” *Deutsche Bank*’ın aracılığıyla 100 milyon mark toplamıştı); sonra, hayali inşaat şirketlerinden ücretlerini alamayan işçilerin ve küçük

⁵⁸ Hilferding, *Das Finanzkapital*, s. 152.

⁵⁹ Stöllich, adı geçen yapıt, s. 138 ve Liefmann, s. 51.

mülkiyet sahiplerinin yıkımı; “fedakâr” Berlin polisi ve idarecileri ile imar durumları ve inşaat ruhsatlarının belediyece verilmesini ele almak için çevrilmek istenen dolaplar vb..⁶⁰

Avrupalı profesörlerin ve iyi düşünen burjuvaların, sözünü ederken hınzırca göz kırptıkları “Amerikan ahlakı”, mali-sermaye döneminde, her ülkenin herhangi bir kentindeki ahlak haline de gelmeye başlamıştır.

1914 başlarında, Berlin’de, bir “ulaştırma tröstü”nden, yani Berlin’deki üç ulaştırma kurumu arasında, kent elektrikli treni, tramvay şirketi, omnibüs şirketi arasında bir “çıkarcı birliği” kurulmasından söz edilmektedir.

Die Bank dergisinde şöyle deniyordu: “omnibüs şirketinin hisseleri diğer iki ulaştırma kurumu tarafından ele geçirildiğinden beri nasıl bir niyetle hareket edildiğini herkes bilir. ... Ulaştırma işlerinin birleştirilmesiyle tasarruf sağlanacağı, bu tasarrufun bir kısmının, sonunda, halk için de yararlı olabileceği yolundaki tasarımlar ileri sürenlerin iyi niyetlerinden kuşku duyulamaz. Ancak, kurulmakta olan tröstün arkasında bankalar olduğunu unutmamalı; bunlar, isterlerse, tekellerinde tuttukları taşıt araçlarını, kendi toprak ticareti işlerinde rahatça kullanabilecek durumdadır. Böyle bir varsayımın gerçeğe ne denli yakın olduğunu anlamak için, kent elektrikli tren şirketinin kuruluşu sırasında, demiryolu yapımına destek olmuş büyük bankanın çıkarlarının işe nasıl karışmış olduğunu anımsamak yeter. Özellikle şunu bilmek gerekiyor: bu ulaştırma kurumunun çıkarları ile toprak alım-satımındaki çıkarlar içiçeydi. Demiryolunun [sayfa 69] doğu hattının nereden geçeceği belli olunca, banka, oradaki toprakları kendisi ve bazı ortakları için büyük kazanç sağlayacak fiyatlarla elden çıkardı.”⁶¹

Bir tekel, bir kez kurulup milyarları çekip çevirmeye başladı mı, siyasal rejimden ve daha başka “ayrıntı sorunları”ndan bağımsız olarak karşı konmaz bir biçimde toplumsal yaşamın *bütün* alanlarına sızacaktır. Alman ekonomi yazınında, Fransızların Panama rezaletine,^[15] Amerika’daki siyasal konuşmaya ilişkin imaların yanında, Prusyalı memurların görev saygılarına karşı aşgınlık övgüle-

⁶⁰ *Die Bank*, 1913, 2. s. 952, L. Eschwege, *Der Sumpf*; aynı yapıt, 1912, 1. s. 223 ve devamı.

⁶¹ “Verkehrstrust”, *Die Bank*, 1914, s. 89.

re de raslanmaktadır. Oysa gerçek şu ki, Alman bankacılık sorunlarıyla ilgili *ayrı* burjuva yazınında bile, salt bankacılık işlemlerinin ötesine taşınmış, sözgelimi gitgide bankalarda daha çok görev kabul eden devlet memurlarına “bankaların çekici gelmesi” konusunda şöyle denmeye başlanmıştır: “İçinden Behrenstrasse’de küçük bir yer kapmayı geçiren bir devlet memurunun dürüstlüğünden sözedilebilir mi?”⁶² (Behrenstrasse, Berlin’de, *Deutsche Bank* genel merkezinin bulunduğu cadde.) *Die Bank* dergisinin editörü Alfred Lansburgh 1909’da “Bizantinizmin Ekonomik Anlamı” başka bir yazı yayınlamıştı; bu yazısında sözü Guillaume II’nin Filistin gezisine ve bunun yakın sonucu olarak Bağdat demiryolunun yapılmasına getiriyor, tümünde “kuşatma”dan dolayı, öbür siyasal günahlarımızın tümünden daha sorumlu olan bu uğursuz “Alman girişim zihniyetinin büyük yapıtına”⁶³ değiniyordu. (“Kuşatma” ile Almanya’ya karşı emperyalist bir ittifak çemberi içinde Almanya’yı tecrit eden Edward VII’nin politikası anlatılmak isteniyor.) 1911’de aynı derginin yukarda sözünü ettiğimiz yazarı, Eschwege, “Plütokrasi ve Memurlar” başlıklı bir yazı yayınlamış, bu yazısında, Alman memurlardan Völker adlı birinin durumunu ele almıştı; [sayfa 70] karteller komisyonu üyesi olan ve çalışkanlığıyla tanınmış bulunan Völker, bir süre sonra, en büyük kartelde, Çelik Sendikasında, kazançlı bir görev koparmıştı. Hiç de rastlantı sonucu olmayan daha birçok benzer olay karşısında sözünü ettiğimiz burjuva yazarı, “Alman Anayasası” tarafından güvence altına alınmış ekonomik özgürlüğün, ekonomik yaşamın birçok alanında “boş bir tümceden ibaret olduğunu” ve plütokrasinin egemenliği bir kez kurulduktan sonra “en geniş siyasal özgürlüğün bile, bizi, özgür olmayan insanlardan meydana gelen bir halk olmaktan kurtaramayacağını”⁶⁴ kabul etmek zorunda kalmıştır.

Rusya’nın durumuna gelince, bu konuda bir örnek vermekle yetineceğiz. Birkaç yıl önce, Maliye Bakanlığı Krediler Müdürü Davidov’un büyük bir bankanın hizmetine girmek üzere resmi görevinden ayrıldığı haberiyle bütün gazeteler çalkalanmıştı; banka, kendisine, sözleşme gereğince, birkaç yıl içinde bir milyon rubleyi

⁶² “Der Zug zur Bank”, *Die Bank*, 1909, 1. s. 79.

⁶³ Aynı yapıt, s. 301.

⁶⁴ “Der Zug zur Bank”, *Die Bank*, 1911, 2, s. 825; 1913, 2, s. 962.

aşacak miktarda bir ücret vermeyi önermişti. Krediler Müdürlüğü'nün görevi, bütün devlet kredi kurumlarının, çalışmalarını birleştirmektir; bu cümleden olarak, başkentteki bankalara, 800 ila 1.000 milyon rubleye kadar yükselebilen krediler verir.⁶⁵

Kapitalizmin özelliği, genel olarak, sermaye sahipliğini, bu sermayenin sanayide uygulanışından; para-sermayeyi, sınai ya da üretken sermayeden, yalnızca para-sermayeden elde ettiği gelirle yaşayan rantiyeyi, sanayiciden ve sermayenin yönetimi ile doğrudan ilgili herkesten ayırır. Bu ayrılma, geniş ölçülere ulaştığı zaman, mali-sermayenin egemenliği ya da emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşama çizgisine gelir. Mali-sermayenin bütün öbür sermaye çeşitlerinden üstünlüğü rantiyenin ve mali-oligarşinin egemenliği anlamını da taşır; mali yönden “güçlü” birkaç devletin bütün öbür devletler karşısındaki üstün durumunu da açıklar. [sayfa 71] Bu ayrılma, nereye dek gidebilir? Bu konuda, emisyon istatistiklerinden, yani her çeşit menkul kıymetlerin hangi ölçülerde çıkarıldığına ilişkin verilerden bir yargıya varılabilir

Uluslararası İstatistik Enstitüsü Bülteni'nde, A. Neymarck,⁶⁶ bütün dünyada kıymetli evrak çıkarılması üstüne çok geniş, tam ve karşılaştırmaya elverişli, ekonomi yazınında daha sonra defalarca parça parça yararlanılmış rakamlar vermişti.

İşte, onar yıllık dört dönem için verdiği rakamlar [tablo - 8]:

[TABLO - 8]
KIYMETLİ EVRAK EMİSYON TOPLAMI
(MİLYAR FRANK)

1871-1880	76.1
1881-1890	64.5
1891-1900	100.4
1901-1910	197.8

1870-1880 yılları arasında emisyon miktarı bütün dünyada, özellikle, Fransız-Prusya savaşından ve Almanya'da onu izleyen “Gründerzeit” dolayısıyla çıkarılan istikraz tahvilleriyle, artmıştır. 19.

⁶⁵ E. Agahd, s. 202.

⁶⁶ *Bulletin de l'institut international de statistique*, c. XIX, kitap II, La Haye 1912. Küçük devletlere ait rakamlar 1902 rakamlarıdır. (%20 fazlalattırılmıştır.)

yüzyılın son üç on yıldaki artış, genellikle, pek hızlı değildir. Oysa, 20. yüzyılın ilk on yılında hemen hemen %100'ü bulan oranıyla çok hızlı bir artış görülmektedir. Şu halde, 20. yüzyılın başları, yalnızca daha önce sözünü ettiğimiz tekellerin (karteller, sendikalar, tröstler) değil, aynı zamanda mali-sermayenin de gelişme gösterdiği bir dönüm noktasıdır.

Neymarck, 1910'da, bütün dünyada çıkarılmış kıymetli evrak toplamını aşağıyukarı 815 milyar frank olarak tahmin ediyor. Yinelebilecek rakamları düşerek bu toplamı ^[sayfa 72] 575-600 milyara indiriyor; bunun da ülkeler arasındaki dağılışı şöyledir (toplam 600 milyar alırsak) [tablo - 9]:

[TABLO - 9]
1910'DA KIYMETLİ EVRAK TOPLAMI
(MİLYAR FRANK)

İngiltere	142	} 479	Hollanda	12,5
Birleşik Devletler	132		Belçika	7,5
Fransa	110		İspanya	7,5
Almanya	95		İsviçre	6,25
Rusya	31		Danimarka	3,75
Avusturya-Macaristan	24		İsveç, Norveç, Romanya vb	2,5
İtalya	14			
Japonya	12			
			<i>Toplam</i>	600

Kolayca görülebildiği gibi, bu rakamlar, herbiri elinde 100-150 milyarlık kıymetli evrak tutan en zengin dört kapitalist ülkede belirgin olmaktadır. Bunlardan ikisi –İngiltere ve Fransa–, en eski kapitalist ülkelerdir, ve göreceğimiz gibi sömürgecilik yönünden en zengin olanlardır; diğer iki ülke –Birleşik Devletler ve Almanya–, gelişme hızı bakımından da, sanayideki kapitalist tekellerin genişlik derecesi bakımından da en ileri gitmiş ülkelerdir. Bu dört ülke, toplam olarak 479 milyar franka, yani dünya mali-sermayesinin hemen hemen %80'ine sahiptir. Dünyadaki öbür ülkelerin hemen hemen hepsi, bu uluslararası banker ülkelere, dünya mali-sermayesinin bu dört “direğine”, az ya da çok borçlu durumdadır, az ya da çok miktarda onlara haraç vermektedir. ^[sayfa 73]

DÖRT SERMAYE İHRACI

SERBEST rekabetin tam olarak hüküm sürdüğü eski kapitalizmin ayırdedici niteliği *meta* ihracıydı. Tekellerin hüküm sürdüğü bugünkü kapitalizmin ayırdedici niteliği ise, *sermaye* ihracıdır.

Kapitalizm, emek-gücünün kendisinin meta haline geldiği gelişmesinin en yüksek aşamasındaki meta üretimidir. Ulusal ve özellikle uluslararası değişimlerin artması, kapitalizmin belirgin çizgilerinden biridir. İşletmelerin, sanayilerin ve farklı ülkelerin, eşit olmayan ve kesintili gelişmeler içinde oluşu, kapitalist rejimde, kaçınılmazdır. İlk kapitalist ülke olan İngiltere, 19. yüzyılın ortalarına doğru serbest ticareti kabul ederek, “bütün dünyanın atölyesi” olmak, bütün [sayfa 74] ülkelere, aldığı hammadde karşılığında mamul eşya vermek iddiasındaydı. Ancak İngiltere, 19. yüzyılın son çeyreğinde, bu tekel durumunu yitirmeye başlamıştır; çünkü kendilerini

“koruyucu” gümrük tarifeleriyle savunan diğer ülkeler de gelişerek, bağımsız kapitalist ülkeler haline gelmiştir. 19. yüzyılın eşliğinde ay- rı bir tekel türünün kurulduğu görülüyor: ilkin, bütün gelişmiş kapi- talist ülkelerde tekeli kapitalist birleşmeler; sonra, sermaye birikimi dev ölçülere ulaşmış çok zengin bazı ülkelerin kurduğu tekel durumu. Böylece ilerlemiş ülkelerde muazzam bir “sermaye fazlası” meydana gelmiş bulunuyor.

Kuşkusuz, kapitalizm, bugün her yerde sanayiye göre çok geri kalmış olan tarımı geliştirebilseydi, baş döndürücü teknik ilerle- meye karşın, her yerde aç ve yokluk içinde bulunan halk kitleleri- nin yaşam düzeyini yükseltebilseydi, bir sermaye fazlası sorunu olmayacaktı. Kapitalizmin küçük-burjuva eleştirmenleri her fırsatta bu “kanıtı” ileri sürmektedirler. Ama o zaman da kapitalizm, kapi- talizm olmaktan çıkacaktı; çünkü gelişmesindeki eşitsizlik, yığınla- rın yarı-aç yaşıyor olması bu üretim tarzının koşulları ve kaçınılmaz, temel öncülleri. Kapitalizm, kapitalizm olarak kaldıkça, sermaye fazlası, belli bir ülkede yığınların yaşam düzeyini yükseltmeye değil –çünkü bu durumda kapitalistlerin kazançlarında bir azalma söz- konusudur–, dış ülkelere, geri kalmış ülkelere sermaye ihracı yo- luyla, bu kârları artırmaya yönelirler. Geri kalmış ülkelerde, kâr her zaman yüksektir; çünkü buralarda sermaye pek az, toprak fiyatı nispeten düşük, ücretler az, hammadde ucuzdur. Sermaye ihracı olanağı, bir kısım geri kalmış ülkenin öteden beri dünya kapitalist çarkına kapılmış olmasından ileri gelmektedir; bu ülkelerde büyük demiryolları yapılmıştır ya da yapılmak üzeredir, sınai gelişmenin vb. gerekli koşulları yaratılmış bulunmaktadır. Sermayenin ihraç zorunluluğu, (tarımın geri kalmış olması ve yığınların yoksulluğu nedeniyle) sermayenin [sayfa 75] kârlı” yatırım alanı bulamadığı bazı ülkelerde, kapitalizmin “yüksek derecede bir olgunluk” kazanması- na bağlıdır.

Başlıca üç ülke tarafından yabancı ülkelere yatırılmış serma- yenin önemini yaklaşık olarak gösteren veriler aşağıdadır⁶⁷ [tablo - 10]:

⁶⁷ Hobson, *Imperialism*, Londrés 1902, s. 58. - Riesser, adı geçen yapıtı, s. 395 ve 404. - P. Arndt, *Weltwirtschaftliches Archiv*'de, e. VII. s. 35, 1916. - Neymarck, *Bulletin*'de. - Hilferding, *Das Finanzkapital*, s. 492. - Lloyd George, Avam Kamarasında söylev, (5 Mayıs 1915 tarihli *Daily Telegraph*'a göre 4 Mayıs 1915'te). - B. Harms. *Probleme der*

[TABLO - 10]
YABANCI ÜLKELERE YATIRILMIŞ SERMAYE
(MİLYAR FRANK)

Yıllar	İngiltere Tarafından	Fransa Tarafından	Almanya Tarafından
1862	3.6	–	–
1872	15.0	10 (1869)	–
1882	22.0	15 (1880)	?
1893	42.0	20 (1890)	?
1902	62.0	27-37	12.5
1914	75-100.0	60	44.0

Bu tablo, sermaye ihracının, ancak 19. yüzyılın başlarında büyük bir gelişme kazandığını gösteriyor. Savaştan önce, başlıca üç ülke tarafından yabancı ülkelere yatırılan sermaye miktarı, 175-200 milyar frankı buluyordu. %5 gibi mütevazî bir oranla, bu sermayenin yılda 8-10 milyar frank gelir getirebileceğini düşünebiliriz. Burada, birkaç, zengin devletin kapitalist asalaklığı adına, dünya ülkelerinin ve halklarının çoğunun emperyalist baskı ve sömürü altına girmesi için sağlam bir temel vardır! [sayfa 76]

Dış ülkelere yatırılmış bu sermaye, çeşitli devletler arasında nasıl dağılmaktadır? Nerelere gitmektedir? Bu sorulara ancak yaklaşık bir yanıt verilebilir; ama bu da modern emperyalizmin belli bazı genel çizgi ve ilişkilerine ışık tutmaya elverişlidir [tablo -11]:

[TABLO - 11]
ÇEŞİTLİ KİTALAR ARASINDA
YABANCI SERAYENİN (YAKLAŞIK) DAĞILIMI
(1910 YILLARINDA)
(MİLYAR FRANK)

[Kıtalar]	İngiltere Tarafından	Fransa Tarafından	Almanya Tarafından	Toplam
Avrupa	4	23	18	45
Amerika	37	4	10	51
Asya, Afrika, Avustralya	29	8	7	44
<i>Toplam</i>	70	35	35	140

Weltwirtschaft, Yena 1912, s. 235 ve devamı. - Dr. Siegmund Schilder, *Entwicklungsstendenzen der Weltwirtschaft*, Berlin 1912, c. 1, s. 150. - George Paish, "Great Britain's Capital Investments, etc.", *Journal of the Royal Statistical Society*, c. LXXIV, 1910-11, s. 167 ve devamı. - Georges Diouritch: *L'Expansion des banques allemandes à l'étranger, ses rapports avec le développement économique de l'Allemagne*, Paris 1909, s. 84.

İngiltere için başlıca sermaye yatırım alanları, Asya'yı sözkonusu etmezsek, Amerika'da da çok büyük olan İngiliz sömürgele-ridir (sözgelimi Kanada). Çok büyük ölçüler içindeki sermaye ihracı, daha sonra da emperyalizm için önemine değineceğimiz geniş sömürgelerin varlığına sıkı sıkıya bağlıdır. Fransa'nın durumu ise farklıdır. Bu ülkenin dış sermaye yatırımları, daha çok Avrupa'ya, özellikle de Rusya'ya (en az 10 milyar frank) yapılmıştır. Bunlar da sınai girişimlere yatırılmış sermayelerden çok, *istikrazlar*, devlet borçlarıdır. Sömürgeci İngiliz emperyalizminden farklı olarak, Fransız emperyalizmini, tefeci olarak adlandırabiliriz. Almanya'nın durumu ise, üçüncü bir türü ortaya çıkarmaktadır; Almanya'nın sömürgeleri azdır, yabancı ülkelere akan sermayesi de Avrupa ile Amerika arasında eşit ölçülerde dağılmaktadır. [sayfa 77]

İhraç edilmiş sermaye, ihraç edildiği ülkelerde, kapitalizmin gelişmesini etkiler, hızlandırır. Böylece, sermaye ihracı, ihracatçı ülkelerdeki gelişmeyi bir parça durdurma eğilimi taşısa da, bunun, bütün dünyadaki kapitalizmi derinlemesine ve genişlemesine geliştirmek pahasına olduğunu unutmamalı.

Sermaye ihraç eden ülkeler, hemen her zaman belli birtakım "avantajlar" elde etme olanağına sahiptir; bunlar, mali-sermaye ve tekeller çağının özelliklerine ışık tutacak niteliktedir. Örneğin, Berlin'de çıkan *Die Bank* dergisinin Ekim 1913 tarihli sayısından aşağıdaki parçayı okuyoruz:

"Kısa bir süreden beri, uluslararası mali-sermaye piyasasında Aristofanes'in kalemine yaraşacak bir komedi oynanmaktadır. İspanya'dan Balkan devletlerine, Rusya'dan Arjantin'e, Brezilya'ya, Çin'e kadar birçok yabancı devlet, açıkça ya da gizli olarak, bazıları çok ısrarlı borç istekleriyle para piyasalarında görünüyor. Para piyasalarının durumu, bugün hiç elverişli olmadığı gibi, siyasal görünüm de pek parlak değil. Bununla birlikte komşunun öne geçmesi korkusuyla, hiçbir para piyasasında, yabancı borç istekleri geri çevrilememekte, böylece hizmete karşı hizmet sağlanarak borç vermeye razı olunmaktadır. Bu çeşit uluslararası işlemlerde, borç veren taraf, hemen her zaman ek birtakım çıkarlar elde etmektedir: bir ticaret anlaşmasına konan lehte bir madde, bir kömür yatağı, bir liman yapımı, yağlı bir ayrıcalık ya da bir top sipariş gibi."⁶⁸

⁶⁸ *Die Bank*, 1913, 2, s. 1024.

Mali-sermaye, tekeller çağını yarattı. Tekeller ise her yere kendi ilkelerini götürüyor: kazançlı alışveriş işlemleri için, açık piyasada rekabetin yerini gitgide “ilişkiler”in alması bundandır. En fazla raslanan şekil, alınan borcun bir kısmının borç veren ülkelerden yapılacak satın-almalara, özellikle savaş araçları ya da gemi alımlarına harcanması [sayfa 78] koşulunun ileri sürülmesidir. Şu son yirmi yıllık dönemde (1890-1910), Fransa, daha çok bu yola başvurmuştur. Böylece, sermaye ihracı, meta ihracını da harekete geçiren bir araç haline gelmektedir. Büyük firmalar arasındaki alışverişler bu durumlarda öyle bir niteliğe bürünür ki, Schilder’in⁶⁹ “edebî kelâm”ıyla anlatmak gerekirse, “ahlâki bozulmaya bitişik” bir durum kazanır. Almanya’daki Krupp, Fransa’daki Schneider, İngiltere’deki Armstrong, dev bankalarla ve hükümetle sıkı ilişkileri olan ve bir borçlanma anlaşması yapılırken öyle kolay kolay “savsaklanamayacak” cinsten firmaların tipik birer örneğidir.

Rusya’ya borç veren Fransa, 1917’ye değin yürürlükte kalacak bazı ayrıcalıklar kopardığı 16 Eylül 1905 tarihli ticaret anlaşmasında, bu devleti iyice “sıkıştırmıştı”. Aynı şeyi 19 Ağustos 1911’de Japonya ile yaptığı ticaret anlaşmasında da uyguladı. Avusturya ile Sırbistan arasında, yedi aylık kesintiye hesaba katmazsak, 1906’dan 1911’e değin süren gümrük savaşı, biraz da Sırbistan’a savaş malzemesi satma konusunda Avusturya ile Fransa arasındaki rekabetten doğmuştu. 1912 Ocak ayında, Paul Deschanel, Fransız Millet Meclisinde, Fransız firmalarının 1908-1911 yılları arasında Sırbistan’a 45 milyon franklık savaş malzemesi çıkardığını söylemişti.

Avusturya-Macaristan’ın Sao-Paulo (Brezilya) konsolosunun bir raporunda şöyle deniyor:

“Brezilya demiryollarının yapımı, daha çok Fransız, Belçika, Britanya ve Alman sermayeleriyle gerçekleşmiştir. Bu ülkeler, demiryolu yapımıyla ilgili mali işlemler sırasında, gerekli malzeme siparişlerinin kendilerinden yapılmasını sağlamışlardır.

Böylece, mali-sermaye, sözcüğünü tam anlamıyla, denebilir-se, ağlarını, dünyanın bütün ülkelerine yaymaktadır. [sayfa 79] Sömürgelerde kurulan ve şubeler açan bankalar, bu bakımdan önemli rol oynar. Alman emperyalistleri, bu yönden kendilerinin özellikle “elverişli” duruma getirmeyi saklamış bulunan “eski” sömürgeci

⁶⁹ Schilder, adı geçen yapıt, s. 346, 350, 371.

ülkelere “kıskançlıkla” bakmaktadır. 1904’te İngiltere’nin, 2.279 şubesi bulunan 50 sömürge bankası vardı (1910’da, banka adedi 72’ye, şube adedi 5.449’a çıkmıştır); Fransa’nın 136 şubeli 20 bankası; Hollanda’nın 68 şubeli 16 bankası; Almanya’nın ise, topu topu, 70 şubeli 13 bankası.⁷⁰ Amerikan kapitalistleri de, kendi paylarına, İngiliz ve Alman meslektaşlarını kıskanıyorlar:

“1915’te, Güney Amerika’da, 5 Alman bankasının 40 şubesi ve 5 İngiliz bankasının 20 şubesi var diye yakınıyorlardı. ... İngiltere ve Almanya, son yirmibeş yılda, Arjantin’de, Uruguay’da ve Brezilya’da yaklaşık olarak 4 milyar dolarlık yatırım yapmışlardır; ve bu üç ülkenin toplam ticaretinin %46’sını ellerinde tutmaktadırlar.”⁷¹

Sermaye ihraç eden ülkeler, dünyayı, sözcüğün mecaz anlamıyla, aralarında paylaşmıştı. Ama mali-sermaye, yeryüzünün, *doğrudan* paylaşılmasına götürdü. [sayfa 80]

⁷⁰ Riesser, adı geçen yapıt, 4, baskı, s. 375; ve Diouritch, adı geçen yapıt, s. 283.

⁷¹ *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, c. LIX, Mayıs 1915, s. 301. Aynı cildin 331. sayfasında ünlü istatistikçi Paish, *Statist* adlı maliye dergisinin son sayısında, İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika ve Hollanda tarafından ihraç edilen sermaye toplamını 40 milyar dolar, yani 200 milyar frank olarak tahmin ediyor.

BEŞ
KAPİTALİST GRUPLAR ARASINDA
DÜNYANIN PAYLAŞILMASI

KAPİTALİST tekel grupları –karteller, sendikalar, tröstler– kendi ülkelerinin bütün üretimine, çok ya da az mutlak ölçüde sahip olarak, ilkin içpazarı paylaşırlar. Ama, kapitalist düzende, içpazar, zorunlu olarak, dışpazara bağlıdır. Kapitalizm, uzun bir süreden beri dünya pazarını yaratmıştır. Sermaye ihracı arttıkça ve büyük tekel gruplarının yabancı ülkeler ve sömürgelerle ilişkileri ve “nüfuz bölgeleri” her bakımdan genişledikçe “pek doğal olarak”, işler, bu gruplar arasında genel bir anlaşmaya ve uluslararası kartellerin kurulmasına doğru yöneliyordu.

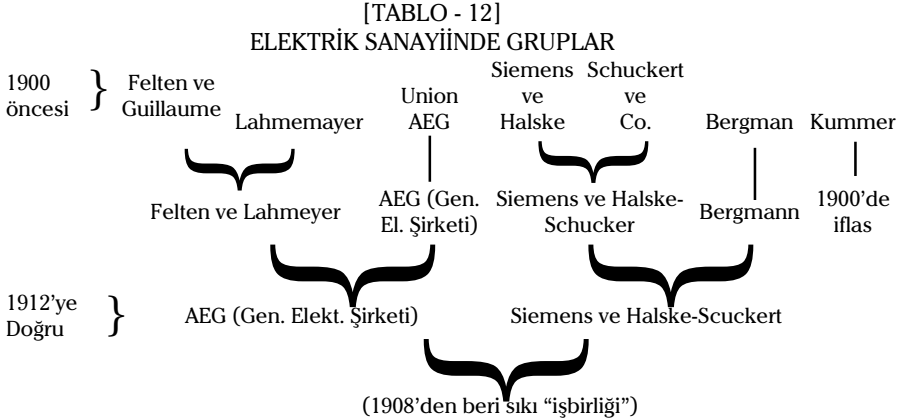
Sermaye ve üretimde görülen evrensel yoğunlaşmanın bu yeni derecesi, daha önceki dönemlerde görülenlerden çok [sayfa 81]

yüksektir. Bu süper-tekel durumunun nasıl oluştuğunu görelim.

Elektrik sanayii, teknikteki modern ilerlemelerin, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başlarındaki kapitalizmin, tipik bir örneğidir. Bu sanayi, özellikle, en fazla ilerlemiş iki yeni ülkede, Birleşik Devletler ve Almanya’da, gelişmiş bulunmaktadır. Almanya’da sözkonusu alandaki yoğunlaşma, özellikle 1900 bunalımıyla hızlanmıştır. O sıralarda, sanayi ortamına yeterince dadanmış bulunan bankalar, bunalım günlerinde nispeten az önemli işletmelerin silinip gitmesi ve büyük işletmeler tarafından yutulması olayını hızlandırmış, yüksek ölçüde şiddetlendirmiştir.

“Bankalar, diyor Jeidels, sermayeye en fazla gereksinmesi olan işletmelere her türlü yardımı reddetmekle, başdöndürücü bir yükselişe neden olmakta, sonuçta da kendilerine sınımsız bağlı olmayan şirketlerin kaçınılmaz iflaslarını hazırlamaktadır.”⁷²

Bunun sonucu şu olmuştur: yoğunlaşma olayı, 1900’den sonra dev adımlarla ilerlemiştir. 1900 yılına dek elektrik sanayiinde herbiri birçok şirketten (toplamı 28) meydana gelmiş 7 ya da 8 “grup” vardı; bunların herbiri 2 ila 11 banka tarafından desteklenmekteydi. Bütün bu gruplar, 1908-1912 yılları arasında bir ya da iki grup meydana getirmek üzere birleşti. Bu birleşme şöyleydi [tablo - 12]:

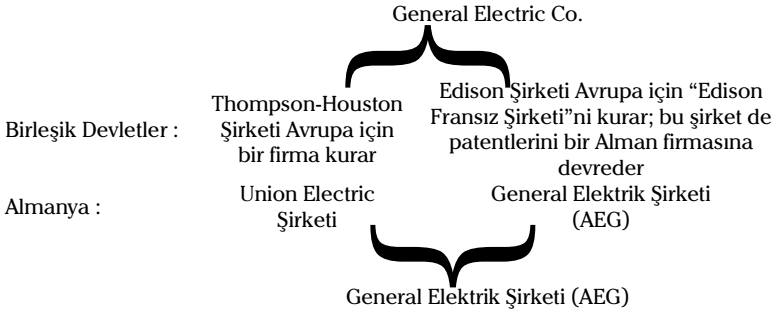

⁷² Jeidels, adı geçen yapıt, s. 232.

Bu şekilde büyüyen ünlü AEG (General Elektrik Şirketi), holding sistemi yoluyla, 175-200 şirkete hükmetmekte ve 1,5 milyar marka ulaşan bir sermaye bütününe sahip olmaktadır, Yalnızca dış ülkelerdeki temsilciliklerinin sayısı 34'tür; bunların 12'si, sermayesi hisse senetlerine bölünmüş şirket olup, 10'dan fazla devlet sınırı içindedir. Daha 1904 yıllarında Alman elektrik sanayiinin yabancı ülkelerdeki sermaye yatırımları, 233 milyon mark olarak tahmin edilmişti; [sayfa 82] bu miktarın 62 milyonu, Rusya'da yatırılmıştı. General Elektrik şirketinin muazzam bir "birleşmiş" işletme olduğunu (yalnızca sınırlı şirketlerin sayısı 16'dır), kablo ve yalıtkan malzemenin otomobile, uçağa kadar çok değişik maddeler imal ettiğini söylemek bile fazla.

Ancak, Avrupa'daki yoğunlaşma hareketi, aynı zamanda, Amerika'daki yoğunlaşma sürecinin bileşik bir unsurudur. Bu durum aşağıdaki şekilde oluşmaktadır [tablo - 13]:

[TABLO - 13]

Elektrik sanayiindeki *iki* "güç" böyle kurulmuş oldu. Heinig, "Elektrik Tröstünün Yolları" adlı makalesinde, "Yeryüzünde bunlardan *büsbütün* bağımsız hiçbir elektrik şirketinin [sayfa 83] bulunmadığını" yazar. Bu iki tröstün ciroları ve girişimlerinin yaygınlığına gelince, aşağıdaki rakamlar, bu konuda tam olmasa da, bir fikir vermektedir. [tablo - 14]:

[TABLO - 14]

		Yıllar	Yıllık Ciro Milyon Mark	Müsdahdem Sayısı	Net Kâr Milyon Mark
Amerika : General Electric Co (GEC)	}	1907	252	28.000	35,4
		1910	298	32.000	45,6
Almanya : General Elektrik Şirketi (AEG)	}	1907	216	30.700	14,5
		1911	362	60.800	21,7

Böylece, 1907’de, Amerikan ve Alman tröstleri arasında dünyanın paylaşılması amacıyla, bir anlaşma yapılmış oluyordu. Aralarındaki rekabet son buldu. General Electric Company (GEC), Birleşik Devletler ve Kanada’yı alıyor; AEG’nin payına ise, Almanya, Avusturya, Rusya, Hollanda, Danimarka, İsviçre, Türkiye, Balkan ülkeleri düşüyordu. Yeni sanayi dallarına ve henüz kesinlikle paylaşılmış olmayan “yeni” ülkelere sızan “bağlı şirketler”in faaliyet düzeni, özel ve elbette ki gizli birtakım anlaşmalarla saptandı. İki tröst arasında buluş ve deney değişimi yapılacaktı.⁷³

Filten tek ve dünya çapında bir nitelik gösteren, milyonlarca sermayeyi çekip çeviren, dünyanın her köşesinde “şubeleri”, temsilcilikleri, ajansları, ilişkileri bulunan bu tröste karşı rekabet etme zorluğu apaçık ortadadır. Ne var ki, dünyanın, iki güçlü tröst arasında bu şekilde paylaşılması, gelişmenin eşitsizliği, savaşlar, iflâslar gibi nedenlerle güçler arasındaki denge bozulduğu takdirde *yeni bir paylaşılmaya* gidilmeyecek anlamını taşımamaktadır. [sayfa 84]

Böyle bir yeniden paylaşma eğiliminin, bu yeni paylaşma için girişilen savaşımın ilginç örneğini petrol sanayiinde görüyoruz.

Jeidels, 1905’te, şöyle yazıyordu: “Dünya petrol pazarı bugün henüz iki büyük mali grup arasında paylaşılmış durumdadır: Rockefeller’in *Standart Oil Company*’si ve Bakü’daki Rus petrolünün sahipleri olan Rothschild ve Nobel. Bu iki grup, birbirine sınımsız bağlıdır. Ancak bunların kurdukları tekel, yıllardan beri, beş düşman tarafından tehdit edilmektedir;”⁷⁴ 1° Amerikan petrol kaynaklarının tükenmekte oluşu; 2° Bakü’daki Mantaşev firmasının rekabeti; 3°

⁷³ Riesser, adı geçen yapıt, Diouritch, adı geçen yapıt, s. 239; Kurt Heinig, adı geçen yapıt.

⁷⁴ Jeidels, adı geçen yapıt, s. 193.

Avusturya'daki petrol kaynakları; 4° Romanya'daki petrol kaynakları; 5° Okyanus ötesindeki, özellikle Felemenk sömürgelerindeki kaynaklar (zengin Samuel ve Shell firmaları da İngiliz sermayesine bağlıdır). Son üç işletme grubu, başta güçlü *Deutsche Bank* olmak üzere, büyük Alman bankalarına bağlıdır. Bu bankalar, sistemli olarak ve özerk biçimde, örneğin Romanya'da, petrol sanayiini, "kendilerine" destek noktası olması için geliştirmişlerdir. 1907'de Romen petrol sanayiine yatırılmış yabancı sermaye, 185 milyon franka yükseliyordu; bunun 74 milyonu, Alman sermayesidir.⁷⁵

Dünya ekonomi yazınında "dünyanın paylaşılması" için savaşım denen şey, başlamıştı. Bir yandan, Rockefeller petrol tröstü *her şeyi ele geçirmek* amacıyla Hollanda'da bile bir bağlı şirket kurdu; başlıca düşmanı olan Felemenk-İngiliz Shell tröstüne yetişmek için Felemenk Hindistanı'ndaki petrol kaynaklarını ele geçirdi. *Deutsche Bank*'a ve öbür Berlin bankalarına gelince, onlar da, kendi paylarına Romanya'yı "saklı tutmanın" ve Rockefeller'e karşı Rusya ile birleşmenin yollarını arıyorlardı. Rockefeller çok daha büyük bir sermayeye ve petrolün ulaştırılması ve tüketiciye yetiştirilmesi konusunda üstün bir örgüte sahip bulunuyordu. [sayfa 85] Savaşımın *Deutsche Bank*'ın aleyhine sonuçlanması kaçınılmazdı, öyle oldu, "petrol çıkarlarını" tasfiye ederek milyonlar yitirmek ya da boyuneğmek şıkları karşısında kalan *Deutsche Bank*, 1907'de, tam bir yenilgiye uğradı. İkinci yolu seçti, "petrol tröstü" ile kendisi için çok elverişsiz bir anlaşmaya vardı; bu anlaşmaya göre *Deutsche Bank*, "Amerikan çıkarlarına zararlı olabilecek hiçbir işe kalkışmamaya" razı oluyordu. Bununla birlikte, Almanya'da, yasa tarafından petrole tekel konulursa, sözkonusu anlaşmanın hükümsüz kalacağını öngören bir ek madde eklenmişti.

İşte o zaman "petrol komedisi" başladı. Alman mali krallarından biri, *Deutsche Bank*'ın müdürlerinden von Gwinner, özel sekreteri Stauss aracılığı ile petrol konusunda tekel sistemi için bir kampanya açtı. Büyük Berlin Bankasının muazzam örgütü "bütün geniş ilişkileriyle" birlikte harekete geçirildi. Basın da Amerikan tröstünün "sulta"sına karşı bu harekete "yurtsever" alkışlarını esirgermedi, ve 15 Mart 1911' de, Reichstag petrole tekel konması konusunda hükümetçe bir yasa tasarısı hazırlanmasına ilişkin önergeyi

⁷⁵ Diouritch, adı geçen yapıt, s. 245.

hemen hemen oybirliğiyle kabul etti. Hükümet, bu “halkçı” fikre hemen yanaşmış ve Amerikan ortağını gafil avlamak, devlet tekelinin yardımıyla durumunu düzeltmek isteyen *Deutsche Bank* da oyunu kazanmış görünüyordu. Daha şimdiden Alman petrol prensleri, Rus şeker fabrikalarında bile görülemeyen büyük kazanç düşleri kurmaya başlamışlardı. Ne var ki, ganimetin paylaşılması konusunda büyük Alman bankaları arasında daha başlangıçta anlaşmazlık çıktı, ve *Disconto Gesellschaft*, *Deutsche Bank*’ın gizli amaçlarını ortaya koydu; hükümet ise, Rockefeller’le savaşıma girme fikrinden korkuyordu; çünkü Almanya’nın daha başka kaynaklardan petrol edinmesi kuşkuluydu (Romanya’nın petrol üretimi pek önemli ölçüde değildi). Sonunda, 1913’te, savaş hazırlıkları için, Almanya’da bir milyar marklık bir ödenek ayrıldı. Tekel tasansı ertelendi. [sayfa 86] Rockefeller petrol tröstü, savaşımdan şimdilik galip çıkıyordu.

Berlin’de çıkan *Die Bank* dergisi, Almanya’nın, petrol tröstü ile, ancak elektriğe tekel koyarak ve su gücünü ucuz yoldan elektrik enerjisine dönüştürerek savaşım verebileceğini yazıyordu.

“Ne var ki, diye ekliyordu bu derginin yazarı, elektrik tekeli, ancak elektrik üreticileri buna bir gereksinme duydukları zaman, yani elektrik sanayii yeni bir iflâsın eşiğine geldiği zaman kurulabilecektir; başka bir deyişle, bugün, her yerde, kentlerden, devletlerden ve benzeri kurumlardan kısmi tekeller koparmakta olan özel elektrik “konsorsiyum”larının onca pahalı bir biçimde kurdukları dev elektrik santralleri artık kârla çalışamaz bir duruma geldikleri zaman. Çünkü, o zaman, su gücüne başvurmak gerekecektir. Ne var ki, devlet eliyle bunu ucuz yoldan elektrik enerjisine dönüştürmek olanaklı olamayacaktır; özel sanayi, daha şimdiden, bunun için bir dizi anlaşma yapmış ve ağır tazminat hükümleri koydurmayı başarmış bulunduğundan, bu işi de “devletin denetimi altında özel sanayie devretmek” gerekecektir. ... Örneğin potas tekeli söz konusuysen, böyle olmuştu; bugün, petrol tekeli konusunda durum böyledir; yarın elektrik tekeli için de aynı şey söz konusu olacaktır. Güzel ilkelerin, gözlerini kör etmesine ses çıkarmayan bizim devlet sosyalistlerinin, Almanya’daki tekellerin, tüketicilerin yaranna olacak, ya da hatta işletme kârlarından bir kısmının devlete kalmasını gerektirecek hiçbir amaç taşımadığını; bu tekellerin hep devletin aleyhine olarak iflâsın eşiğine gelmiş özel işletmeleri kalkındırma-

ya yaradığını artık kavramaları gerekir.”⁷⁶

İşte Alman burjuva iktisatçılarının yapmak zorunda kaldıkları değerli itiraflar böyledir. Bu iktisatçılar, mali-sermaye döneminde, özel tekeller ile devlet tekellerinin nasıl [sayfa 87] içiçe bir durum gösterdiğini ikisinin de, dünyanın paylaşılması amacıyla en büyük tekeller arasındaki emperyalist savaşım halkalarından başka şey olmadığını çok açık bir biçimde belirtmektedirler.

Deniz ticaretinde de, korkunç ölçüde gelişen yoğunlaşma, dünyanın paylaşılmasına gelip dayanmıştır. Bu konuda, Almanya’da, iki kuvvetli şirketin birinci plana çıktığı görülüyor: *Hamburg-Amerika* ve *Norddeutscher Lloyd*. Bunların herbiri, (esham ve tahvilat olarak) 200 milyon marklık bir sermayeye ve 185-189 milyon mark değerinde buharlı gemiye sahiptir. Öte yandan, 1 Ocak 1903’te, Amerika’da, *Morgan* tröstü diye anılan *Uluslararası Dış Ticaret Şirketi* kuruldu; bu şirket, dokuz İngiliz ve Amerikan deniz ulaştırma kumpanyasını biraraya getirmekte ve 120 milyon dolarlık (480 milyon mark) bir sermayeye sahip bulunmaktaydı. 1903’ten sonra, Alman devleri ile bu İngiliz-Amerikan tröstü, kârları paylaşmak için, dünyayı aralarında paylaştıkları bir anlaşma yaptılar. Buna göre, Alman şirketleri, İngiltere ile Amerika arasındaki deniz ulaştırma işlerinde, bu tröstle rekabet etmekten vazgeçiyorlardı. Hangi limanların hangi tarafa “tahsis” edildiği, açık ve tam olarak belirtilmişti; ortak bir denetim komitesi kurulmuştu vb.. Anlaşma, yirmi yıllıktı. Ancak savaş halinde hükümsüz kalacağını belirten ihtiyati bir maddenin eklenmesi de unutulmamıştı.⁷⁷

Uluslararası ray kartelinin kuruluş öyküsü de son derece yararlıdır. Bu kartelin kurulması yolunda ilk girişim, İngiliz, Belçika ve Alman fabrikatörleri tarafından, bu sanayide görülen ağır bir çöküntü döneminde, 1884’te yapılmıştır. Anlaşmaya giren ülkelerin içpazarlarında birbirleriyle rekabet etmeyecekleri kararlaştırılmış, dışpazarlar ise aşağıdaki gibi paylaşılmıştı: İngiltere %66; Almanya %27; [sayfa 88] Belçika %7. Hindistan tamamen İngiltere’ye bırakılıyordu. Kartelin dışında kalan bir İngiliz firmasına karşı ortak bir savaşıma girildi; bunun giderleri, toplam satışın bir yüzdesiyle karşılanıyordu. Ancak iki İngiliz firmasının ayrılmasıyla, 1886’da, bu kartel çökecektir. Bura-

⁷⁶ *Die Bank*, 1912, 1, 1036; 1912, 2, 629; 1913, 1, 388.

⁷⁷ Riesser, adı geçen yapıt, s. 125.

daki karakteristik olay, daha ilerdeki sınav yükseliş döneminde anlaşmanın gerçekleştirilememesidir.

1904 başlarında, Almanya'da, bir çelik sendikası kuruldu. Kasım 1904'te, uluslararası ray karteli, aşağıdaki oranlarla yeniden canlandı: İngiltere %53,5; Almanya %28,83; Belçika %17,67. Fransa, birinci, ikinci ve üçüncü yıllarda, sırasıyla, yüzde-yüzün ötesinde, yani %104,8, toplam üzerinden %4,8; %5,8 ve %6,4 oranlarla kartele katıldı. 1905'te Amerikan *Steel Corporation*, daha sonra da Avusturya ve İspanya kartele katıldılar.

Vogelstein, 1910'da, şöyle yazıyordu: “Şu sıralarda dünyanın paylaşılması tamamlanmış bulunuyor; büyük tüketiciler de, başta devlet demiryolları olmak üzere, dünya, kendi çıkarları gözönünde tutulmadan paylaşılmış bulunduğundan, şair gibi, Jüpiter'in cenetinde oturabiliyor.”⁷⁸

1909 yılında kurulmuş olan ve üretim hacmi beş büyük fabrika grubu (Alman, Belçika, Fransız, İspanyol, İngiliz) arasında bölüşülen uluslararası çinko sendikasını da bu arada anmalıyız. Öte yandan uluslararası barut tröstü var. Liefmann, bu tröst hakkında, şöyle diyor:

“Aynı biçimde örgütlenmiş Fransız ve İngiliz dinamit fabrikaları ile birlikte dünyayı paylaşmakta bulunan Alman patlayıcı madde fabrikaları arasında kurulmuş son derece modern ve sıkı bir ittifak. ...”⁷⁹

Liefmann, 1897'de, Almanya'nın katıldığı kırk kadar uluslararası kartel bulunduğunu, 1910'da ise bunların sayısının yüz dolayında olduğunu hesaplamıştı. [sayfa 89]

Bir zamanlar, (örneğin 1909'larda, katıldığı marksizmi iyice bırakmış bulunan Kautsky'nin de içlerinde bulunduğu) bir kısım burjuva yazarları, sermaye enternasyonalizasyonunun en belirgin bir ifadesi olan uluslararası kartellerin, kapitalist rejim içinde yaşayan halklar arasında barış umudu doğurduğu kanısındaydılar. Teorik açıdan alınırca, bu görüş tamamen saçmadır; pratikte ise, en kötü cinsten bir oportünizmin hiç de dürüst olmayan bir savunma biçimi ve bir bilgiççilik anlamına gelmektedir. Uluslararası karteller, kapitalist tekellerin günümüzde hangi noktaya dek gelişme gösterdiğini,

⁷⁸ Vogelstein, *Organisationsformen*, s. 100.

⁷⁹ Liefmann, *Kartelle und Trusts*, 2. baskı, s. 161.

kapitalist gruplar arasındaki savaşım konusunun ne olduğunu göstermektedir. Bu son nokta çok önemlidir; yalnız bununla bile olayların ekonomik ve tarihsel anlamını çözebiliriz; çünkü savaşımın *biçimleri* değişebilir, nitekim özel ve geçici nedenlere bağlı olarak değişmektedir de; ama savaşımın *özü*, onun sınıfsal *içeriği*, sınıflar var oldukça değişmez. Günümüzdeki ekonomik savaşımın (dünyanın paylaşılması) içeriğinin gizlenmesi ve bu savaşımın bazan bu, bazan şu noktasına dikkatin çekilmesi, teorik gelişmeleriyle Kautsky'nin de sonunda katıldığı (bu konuya ilerde döneceğiz) Alman burjuvazisinin çıkarna olmaktadır elbet. Kautsky'nin yanıldığı nokta da buradadır zaten. Kuşkusuz, yalnız Alman burjuvazisi değil, bütün burjuvazi sözkonusudur burada. Kapitalistler dünyayı paylaşıyorlarsa, bunu, kendilerinde bulunan hain duygulardan ötürü değil, ulaştıkları yoğunlaşma düzeyi, kâr sağlamak için kendilerini bu yola başvurma zorunda bıraktığından yapıyorlar. Ve dünyayı, mevcut “sermayeleri”, “güçleri” oranında paylaşıyorlar, çünkü kapitalizmin ve meta üretimi sisteminin var olduğu bir ortamda daha başka bir paylaşma biçimi sözkonusu olamaz. Şu da var ki, ekonomik ve siyasal gelişmeye göre, güçler de değişmektedir. Olayların ardındaki gerçeği kavrayabilmek için, güçler arasındaki ilişkilerin değişmesiyle hangi sorunların çözülmüş olduğunu [sayfa 90] bilmek gerekir. Bu değişikliklerin *salt* ekonomik mi, yoksa ekonomik-*olmayan* (örneğin askeri) bir nitelik mi taşıdığı sorunu, kapitalizmin şu içinde bulunduğumuz çağına ilişkin hiçbir temel kanıyı değiştiremeyecek ikinci bir sorundur. Kapitalist gruplar arasındaki savaşımın *içeriği* sorunun yerine, bunların (bugün için banşçı, yarın için banşçı olmayacak, öbür gün için gene banşçı olmayacak) biçimleri sorununu koymak, bir bilgiççi (*sofist*) gibi hareket etmekten başka bir şey değildir.

Kapitalizmin bugünkü aşaması bize gösteriyor ki, kapitalist gruplar arasında, dünyanın ekonomik yönden paylaşılması *esasına* dayanan bazı ilişkiler doğmakta, buna koşut ve bağlı olarak da, siyasal gruplar, devletler arasında, dünyanın toprak bakımından paylaşılması, sömürge savaşı, “ekonomik önem taşıyan topraklar için savaşım” esasına dayanan birtakım ilişkiler kurulmaktadır. [sayfa 91]

ALTI
BÜYÜK GÜÇLER ARASINDA
DÜNYANIN PAYLAŞILMASI

COĞRAFYACI A. Supan,⁸⁰ *Avrupa Sömürgelerinin Toprak Bakımından Genişlemesi* adlı kitabında, bu genişlemenin 19. yüzyıl sonundaki durumu için şu kısa özeti veriyor [tablo – 15]:

[TABLO – 15]
SÖMÜRGEÇİ AVRUPA DEVLETLERİNE VE BİRLEŞİK
DEVLETLER'E AİT TOPRAKLARIN YÜZDE ORANLARI

[Ülkeler]	1876	1900	Fark
Afrika	10.8	90.4	+79.6
Polinezya	56.8	98.9	+42.1
Asya	51.5	56.6	+ 5.1
Avustralya	100.0	100.0	-----
Amerika	27.5	27.2	- 0.3

Şu sonuca varıyor A. Supan:; “Demek ki, bu dönemin ayıncı özelliği, Afrika'nın ve Polinezya'nın paylaşılmasında kendini göste-

⁸⁰ A. Supan, *Die Territoriale Entwicklung der europäischen Kolonien*, 1906, s. 254.

riyor.” Asya’da ve Amerika’da işgal edilmeyen, yani bir devlete ait olmayan toprak parçası kalmadığına göre, A. Supan’ın ulaştığı sonucu genişletmek ve sözkonusu dönemin ayırıcı özelliğinin, dünyanın sonal paylaşılması, [sayfa 92] olduğunu söylemek gerekir; son sözü, dünyanın artık *yeniden paylaşılması* olanaklı değildir –tersine, yeni paylaşımlar olanaklı ve hatta kaçınılmazdır–, ama kapitalist ülkelerin sömürge politikasıyla, gezegenimizdeki sahipsiz toprakların işgalinin *tamamlandığı* anlamındadır. İlk kez olarak, dünya paylaşılmış bulunmaktadır, öyle ki, topraklar ilerde *ancak* yeniden paylaşma konusu olabilir; yani efendisi bulunmayan toprağa bir “efendi”nin sahip olması yerine, toprak bir “sahip”ten diğerine geçebilir.

Dünya sömürge politikasının sıkı sıkıya “kapitalist gelişmenin en yeni aşamasına”, mali-sermaye aşamasına bağlı olduğu özel bir dönem içinde bulunmaktayız. Bu yüzden, bugünkü durumu iyi anlayabilmek, ve onu daha önceki dönemlerden ayıran öğeleri kavrayabilmek için, her şeyden önce, olayları ayrıntılı olarak incelemenin önemi vardır. İlk, pratik iki soru beliriyor burada: sömürge politikasının yoğunluk kazanması ve sömürgeleri için yapılan savaşın iyice ağırlık kazanması, tamı tamına mali-sermaye çağına mı raslamaktadır?

Amerikan yazar Morris, *Sömürgeciliğin Tarihi*⁸¹ adlı yapıtında, İngiltere, Fransa ve Almanya’nın 19. Yüzyılın [sayfa 93] çeşitli dönemlerinde sahip oldukları sömürgelerle ilgili rakamları kıyaslamaya girişmiştir. Vardığı sonuçların kısaca özeti aşağıdaki gibidir [tablo – 16]:

[TABLO – 16]
SÖMÜRGELER

Yıllar	İngiltere		Fransa		Almanya	
	Yüzölçümü (milyon mil ²)	Nüfus (milyon)	Yüzölçümü (milyon mil ²)	Nüfus (milyon)	Yüzölçümü (milyon mil ²)	Nüfus (milyon)
1815-30	?	126.4	0.02	0.5	---	---
1860	2.5	145.1	0.20	3.5	---	---
1880	7.7	267.9	0.70	7.5	---	---
1899	9.3	309.0	3.70	56.4	1.0	14.7

⁸¹ Henry C. Morris, *The History of Colonisation*, New York 1900, c. II, s. 88: c. I, s. 419; c. II, s. 304.

İngiltere için sömürge fetihlerinin arttığı dönem 1860-1880 arasında raslar; özellikle 19. yüzyılın son yirmi yılı içinde bu artışın daha da hızlandığını görüyoruz. Fransa ve Almanya için ise genişleme, daha çok, bu yirmi yıl içinde olmuştur. Yukarıda, tekel-öncesi kapitalizmin, serbest rekabetin egemen olduğu kapitalizmin gelişme sınırına 1860-1870 yılları arasında vardığını görmüştük; şimdi ise sömürge fetihleri konusundaki olağanüstü “ilerleyiş”in *tam bu dönemden sonra* olduğunu, dünyanın paylaşılması amacıyla yürütülen savaşımın gitgide daha sert hale geldiğini görüyoruz. Yani kapitalizmin, tekelci evresine, mali-sermaye evresine geçiş ile dünyanın paylaşılması için yürütülen savaşımın ağırlığı, birbirine *bağlıdır*.

Hobson, emperyalizm üzerine yazdığı yapıtta, 1884-1900 yılları arasındaki döneme, bellibaşlı Avrupa devletlerinin büyük “genişleme” kazandığı bir dönem gözüyle bakar. Yaptığı hesaplara göre, bu dönemde, İngiltere 57 milyon ^[sayfa 94] nüfuslu, 3 milyon 700 bin mil kare; Fransa 36 milyon 500 bin nüfuslu, 3 milyon 600 bin mil kare; Belçika 30 milyon nüfuslu, 900 bin mil kare; Portekiz 9 milyon nüfuslu, 800 bin mil kare toprak kazanmıştır. Bütün kapitalist devletler tarafından, 19. yüzyılın sonunda, özellikle 1880’den sonra, bu sömürge avı, diplomasi ve dış politika tarihinde herkesce bilinen bir olaydır.

İngiltere’de serbest rekabetin en yüksek düzeyine ulaştığı 1840 ve 1860 yılları arasında bu ülkedeki burjuva yöneticiler, sömürge politikasına *karşıydılar*; çünkü sömürgelerin kurtuluşunun, İngiltere’den tümüyle kopuşunun, yararlı ve kaçınılmaz bir şey olduğu kanısındaydılar. M. Beer, 1893’de yayımlanan “Bugünkü İngiliz Emperyalizmi”⁸² başlıklı yazısında, emperyalist politikaya eğilimli bir İngiliz devlet adamının, Disraeli’nin 1852’de şöyle dediğini açıklıyor: “Sömürgeler, boynumuza asılmış değirmen taşlarıdır.” Bu, böyle olmakla birlikte, 19. yüzyılın sonlarında, emperyalist politikayı öğütleyen ve bu politikayı en büyük arsızlık içinde uygulamakta olan kişi, Cecil Rhodes ile Joseph Chamberlain, gene de, günün adamı olmuşlardır!

İngiliz burjuvazisinin bu siyasal yöneticilerinin daha o sıralarda, çağdaş emperyalizmin denebilirse, salt ekonomik, toplumsal ve siyasal köklerini anladıklarını belirtmek, oldukça ilginç bir saptama

⁸² *Die Neue Zeit*, XVI, 1, 1898, s. 302.

madır. Chamberlain, dünya pazarında, İngiltere'ye karşı Almanya'nın, Amerika'nın ve Belçika'nın uyguladığı rekabete dikkati çekerek, emperyalizmi, "gerçek, akıllıca ve ekonomik bir politika" olarak savunmaktaydı. Karteller, sendikalar ve tröstler kuran kapitalistler, kurtuluşun tekellerde olduğunu söylüyorlardı. Burjuvazinin siyasal liderleri dünyanın henüz paylaşılmamış parçalarını ele geçirmek için ivedi davranarak bu sese ses veriyorlar, kurtuluşun tekellerde olduğu sözüne sarılıyorlardı. Gazeteci Stead, yakın [sayfa 95] dostu Cecil Rhodes'in, 1895'te, emperyalist görüşlerini kendisine şöyle anlattığını söylüyor:

"Dün East-End'deydim (Londra'da bir işçi semti), işsizlerin yaptığı bir toplantıda bulundum. Ateşli söylevler dinledim orda. Bunların hepsi tek bir çığlıktan ibaretti: ekmek! ekmek! Dönüşte, bütün sahneyi yeniden yaşıyor ve emperyalizmin önemini bir kez daha kavırıyordum. Benim en büyük düşüncem, toplumsal soruna bir çözüm getirmek: Birleşik Krallığın 40 milyon nüfusunu kanlı bir içsavaştan kurtarmak için, bizler, sömürge politikacıları, fazla nüfusu yerleştirebileceğimiz, fabrikalarımızın ve madenlerimizin ürünleri için yeni pazarlar kazanabileceğimiz yeni topraklar elde etmek zorundayız. Her zaman söylerim, imparatorluk bir mide sorunudur. İçsavaştan kaçınmak istiyorsanız, emperyalist olmak zorundasınız."⁸³

Milyoner, para kralı, İngiliz-Boer savaşının başlıca sorumlusu Cecil Rhodes, 1895'te, işte böyle konuşuyordu. Bu yüzdendir ki, onun emperyalizm savunusu biraz kaba ve arsızdır. Ama temelde, Maslov, Sudekum, Potressov, David ve Rus marksizminin kurucusu vb., vb. gibi bayların savunduğu "teori"den uzaklaşmış değildir. Cecil Rhodes biraz daha dürüst sosyal-şovendir...

Dünyanın toprak bakımından bölüşülmesinin ve bu konuda son onar yıllık dönemlerde meydana gelmiş değişikliklerin olanağı olduğunca doğru bir tablosunu verebilmek için, Supan'ın, daha önce sözünü ettiğimiz, dünyadaki bütün güçlerin sahip bulunduğu sömürgeleri konu edinen yapıtından yararlanacağız. Supan, 1876 ve 1900 yıllarını ele alıyor; biz 1876 yılını –çok iyi seçilmiş bir yıldır; çünkü Batı Avrupa'da, kapitalizm, tekel-öncesi evresini, sonuçta, tam bu tarihe doğru tamamlamış bulunmaktadır– ve 1914 yılını ele

⁸³ *Die Neue Zeit*, XVI, 1, 1898, s. 304.

alacağız; Supan'ın rakamları yerine de Hubner'in daha yeni [sayfa 96] olan *Coğrafya ve İstatistik Tabloları* adlı yapıtındaki verileri kullanacağız. Supan, yalnızca sömürgeleri inceliyor; biz ise, dünyanın paylaşılmasının tam bir tablosunu verebilmek için ondan edindiğimiz bilgilere, sömürge olmayan ve yarı-sömürge olan ülkelere ilişkin rakamları eklemeliyi de yararlı buluyoruz. İran'ı, Türkiye'yi ve Çin'i de bu son kategori içinde düşünüyoruz. Bugün İran hemen hemen tamamen bir sömürge durumundadır; Çin ile Türkiye de bu duruma girme yolundadır.

Burada aşağıdaki sonuçlara varıyoruz [tablo - 17]:

[TABLO – 17]
BÜYÜK DEVLETLERİN YÜZÖLÇÜMLERİ
(YÜZÖLÇÜMÜ: MİLYON KM²; NÜFUS: MİLYON KİŞİ)

[Büyük Devletler]	Sömürgeler				Anayurt		Toplam	
	1876		1914		1914		1914	
	Km ²	Nüfus	Km ²	Nüfus	Km ²	Nüfus	Km ²	Nüfus
İngiltere	22,5	251,9	33,5	393,5	0,3	46,5	33,8	440,0
Rusya	17,0	15,9	17,4	33,2	5,4	136,2	22,8	169,4
Fransa	0,9	6,0	10,6	55,5	0,5	39,6	11,1	95,1
Almanya	---	---	2,9	12,3	0,5	64,9	3,4	77,2
Birleşik Devletler	---	---	0,3	9,7	9,4	97,0	9,7	106,7
Japonya	---	---	0,3	19,2	0,4	53,0	0,7	72,2
<i>6 Büyük Devletin Toplamı</i>	<i>40,4</i>	<i>273,8</i>	<i>65,0</i>	<i>523,4</i>	<i>16,5</i>	<i>437,2</i>	<i>81,5</i>	<i>960,6</i>
Öbür Ülkelerin Sömürgeleri (Belçika, Hollanda, vb.)							9,9	45,3
Yarı-Sömürge Ülkeler (İran, Çin, Türkiye)							14,5	361,2
Öteki Ülkeler							28,0	289,9
<i>Bütün yeryüzünün yüzölçümü ve nüfusu</i>							<i>133,9</i>	<i>1.657,0</i>

Bu tablo, bize, 19. yüzyılın eşliğinde, dünyanın nasıl bir tarzda paylaşılmış bulunduğunu açıkça göstermektedir. 1876'dan sonra sömürge edinme olayı, dev ölçüler içinde [sayfa 97] yayılıyor: 40 milyon kilometre kareden 65 milyon kilometre kareye, yani birbuçuk katına yükseliyor. Aradaki artış 25 milyon kilometre kare olup, anayurtların (*métropole*) yüzölçümü toplamının (16,5 milyon) birbuçuk katıdır. Üç büyük gücün 1876'da hiç sömürgesi yoktu; bir dördüncüsünün, Fransa'nın ise sömürgesi yok denecek kadar azdı. 1914'te, bu dört devlet, 14,1 milyon kilometre karelik sömürgeye sahiptir; bu sö-

mürgelerin yüzölçümü, Avrupa'nın yüzölçümünden birbuçuk kez daha büyük olup, 100 milyon nüfusu barındırıyordu. Sömürgelerin genişlemesinde büyük bir eşitsizlik görülmektedir. Örneğin Fransa, Almanya, Japonya gibi yüzölçümü ve nüfusu bakımından birbirinden pek fazla farklı olmayan ülkeleri karşılaştırsak, göreceğiz ki, bunlardan birincisi, öbür ikisinin toplamı kadar sömürgeye sahiptir. Ne var ki, sözünü ettiğimiz dönemin başlarında da Fransa, Almanya ve Japonya'nın toplamından zengindi belki. Sömürge edinmeyi etkileyen salt ekonomik nedenlerin yanında, bu işte büyük rolü olan coğrafi ve başka koşullar da vardır. Büyük sanayin, değişimlerin ve mali-sermayenin baskısı altında meydana gelmiş yaşam koşullarını ve ekonomik koşulları, şu son birkaç on yılda, belli bir düzeye getirme çabaları ne denli önemli olursa olsun, bugün, henüz ülkeler arasında büyük farklar vardır. Yukarıda sözünü ettiğimiz altı büyük devletin bazıları, genç kapitalist devletlerdir (Amerika, Almanya, Japonya); bunlar çok hızlı bir tempo içinde gelişmektedir; ikinci olarak, gelişme hızları bunlardan çok daha yavaş olan eski kapitalist devletleri görüyoruz: İngiltere ile Fransa. Ensonu, ekonomik yönden en geri kalmış bir ülkeyi, denilebilir ki, kapitalizm-öncesi ilişkilerin kendine özgü bir ağ ile sardığı bir ülkeyi, çağdaş kapitalist emperyalizm kuşatmıştır.

Büyük devletlerin sahip oldukları sömürgelerin yanına küçük devletlerin hafif bir yaygınlık gösteren sömürgelerini de koyduk. Bu sömürgeler, denebilirse, olanaklı ve olası bir [sayfa 98] “yeniden paylaşma” yı bekleyen topraklardır. Söz konusu küçük devletlerin çoğu, kendi sömürgelerini, ganimeti paylaşmak için biraraya gelip anlaşılamayan büyük kuvvetlerin çıkar çatışmaları ve sürtüşmelerinden ötürü, elde tutabilmektedir. Yarı-sömürge niteliğindeki devletlere gelince, bunlar, doğada ve toplumda raslanan geçici şekillerin örneğini oluştururlar. Mali-sermaye, ekonomik ve uluslararası ilişkilerde o denli önemli ve büyük bir güçtür ki, siyasal anlamda tam bağımsızlığa sahip devletlere bile boyuneğdirebilir; zaten eğdirmektedir de. Az ilerde bunun örneklerini göreceğiz. Ama, kuşku yok ki, mali-sermayeye en büyük “rahatlığı”, en büyük üstünlükleri sağlayan şey, o boyuneğmiş bulunan halkların ve ülkelerin siyasal bağımsızlıklarını da yitirmekte olmasıdır. Yarı-sömürge ülkeler, bu yönden, “yan yolda” olan tipik örneklerdir. Dünyanın geri kalan kısmının tümüyle paylaşılmış bulunduğu bir çağda, özellikle mali-sermaye

çağında, bu yarı-bağımlı ülkeleri ele geçirmek için yapılan savaşımın sertleşeceği anlaşılıyor.

Sömürge politikası da, emperyalizm de, kapitalizmin çağdaş döneminden, hatta kapitalizmden önce vardı. Kölelik üstüne kurulu bulunan Roma, bir sömürge politikası izliyor ve emperyalizmi uyguluyordu. Ama, ekonomik ve toplumsal biçimler arasındaki farkı görmezden gelerek ya da arka planlara iterek, emperyalizmin “genel düzeni” üzerine fikir yürütmek, tıpkı “Büyük Roma” ile “Büyük Britanya” arasında kıyaslamalara girmek gibi birtakım boş palavalara ve bayağılıklara düşürür kişiyi.⁸⁴ Çünkü kapitalizmin eski evrelerindeki sömürge politikası bile, mali-sermayenin sömürge politikasından temel ayrımlar göstermektedir.

Bugünkü kapitalizmi belirleyen temel özellik, en büyük girişimcilerce kurulmuş tekel birliklerinin egemenliğidir. Bu tekeller, özellikle, tüm hammadde kaynaklarını ellerine [sayfa 99] geçirdikleri zaman daha sağlam bir görünüm verirler. Uluslararası kapitalist birliklerin, rakiplerinin her türlü rekabet olanaklarını yoketmek, onların örneğin demir cevherinden, petrol kaynaklarından vb. yoksun bırakmak için nasıl büyük bir çabayla çalıştıklarını daha önce görmüştük. Yalnızca sömürgelere sahip bulunmak durumu, tekellere, rakipleriyle giriştikleri savaşımında çıkabilecek her türlü raslantıya karşı tam bir başan güvencesi vermektedir; hatta karşı taraf, bir devlet tekeline başvurarak kendini savunmaya geçtiği zaman da durum aynıdır. Kapitalizm geliştikçe hammadde eksikliği de kendini o denli duyurmaktadır; rekabetin koşulları o denli sertleşmekte, bütün yeryüzünde hammadde kaynakları arama çabaları o denli alevlenmekte, sömürgelere sahip olma savaşımını o denli amansız olmaktadır.

Şöyle diyor Schilder: “Bazı kimselere tuhaf gelse de, şöyle bir düşünce ileri sürülebilir: yakın ya da uzak bir gelecekte, kent ve sanayi nüfusundaki artmalar, besin kıtlığından çok, sanayi hammaddeleri kıtlığıyla önlenecektir.”

Fiyatı durmadan artıp duran kereste kıtlığı gibi, deri kıtlığı gibi, dokuma sanayiinin hammaddelerinde görülen kıtlık gibi.

“Sanayici birlikleri, tarım ile sanayi arasında dünya çapında

⁸⁴ C. P. Lucas, *Greater Rome and Greater Britain*, Oxford 1912, ya da Earl of Cromer, *Ancient and modern imperialism*, Londra 1910.

bir denge kurmaya çalışıyor. Örnek olarak, 1904 yılından beri dünyanın birçok sanayi ülkesinde kurulmuş bulunan Pamuk İplikçileri Dernekleri Federasyonunu ve 1910'da aynı modele göre kurulmuş Yün İplikçileri Dernekleri Avrupa Birliğini anabiliriz.”⁸⁵

Elbette, burjuva reformistleri, bu arada özellikle günümüzdeki kautskiciler, hammaddelerin, “pahalı” ve “tehlikeli” bir sömürge politikası olmadan da, serbest pazarlardan sağlanabileceğini; hammadde arzının genel olarak tarım koşullarında yapılacak basit bir “iyileştirme” işlemiyle ^[sayfa 100] artırılabilirliğini ileri sürerek, bu gerçeklerin önemini hafifletmeye çalışıyorlar. Ne var ki, kötülüğü maskeleyemeye yarayan bu açıklamalar, daima emperyalizmin savunusu olmak eğilimini taşımaktadır; çünkü, çıkış noktasında, çağdaş kapitalizmin temel özelliğini, yani tekelleri görmezden gelmektedirler. Serbest pazar, gitgide daha büyük ölçüde, geçmişe ait bir şey haline geliyor; tekeli sendikalar ve tröstler, günden güne onu daha fazla daraltıyor, sınırlandırıyor. Tarım koşullarında yapılacak o “basit” iyileştirme işlemine gelince, o da, yığınların durumunu düzeltmeyi, ücretleri yükseltmeyi, kârı kısmayı içermektedir. Hem, tröstlerin, sömürgeler fethetmek dururken kalkıp yığınların durumuyla uğraşacağını düşünmek, tatlısı reformistlerinin hayalgülerinden başka neye yaraşır ki?

Mali-sermaye, dikkatini yalnızca şimdide değin bilinen hammadde kaynaklarına çevirmiş değildir; olası kaynaklarla da ilgilenir. Çünkü günümüzde, teknik, dev adımlarla ilerlemektedir; bugün elverişsiz durumda olan bir toprak, yarın yeni bir buluş sayesinde birden değer kazanabilir. (Büyük bir banka, bu amaçla, mühendislerden, tarım uzmanlarından meydana gelen bir ekip kurabilir.) Yeter ki, önemli ölçüde sermaye yatırılınsın. Zengin maden yataklarının araştırılması da, hammaddelerin işlenmesi ve kullanılması, yeni yöntemlerin bulunması da böyledir. Mali-sermayenin ekonomik alanını, hatta bütün alanını genişletmek yolunda gösterdiği kaçınılmaz eğilim, bundan doğmaktadır. Aynı şekilde, tröstler, sahip oldukları şeylerin iki ya da üç katını hesaplayarak varlıklarını sermayeye çevirirler; bunu yaparken bugünkü kârları değil, gelecekteki “olası” kârları, tekelin ilerdeki sonuçlarını hesaba katarlar; aynı şekilde, mali-sermaye, genellikle, olası hammadde kaynakları umuduyla,

⁸⁵ Schilder, adı geçen yapıt, s. 38 ve 42.

henüz paylaşılmamış dünya köşelerinin ya da paylaşılmış olup da yeniden paylaşılması sözkonusu olan toprakların bölüşülmesi için yapılan çetin savaşında, [sayfa 101] geride kalmaktan korkarak, nasıl olursa olsun, nereden olursa olsun, hangi araçlarla olursa olsun, olabildiğince topraklara elkoymak eğilimindedir.

İngiliz kapitalistleri, kendi sömürgeleri olan Mısır'da, pamuk ekimini genişletmek için ellerinden gelen her şeyi yapmaktadırlar. 1904' te, tarım yapılan 2,6 milyon hektar toprağın 600 bin hektarı, yani dörtte-birinden fazlası, pamuk ekimine ayrılmıştı. Ruslar, kendi sömürgeleri olan Türkistan'da, aynı şeyi yapmaktadırlar. Gerçekten, bu yolla, yabancı rakiplerine karşı daha kolay savaşım verebilmekte, hammadde kaynakları üstünde daha kolay bir biçimde tekel kurabilmekte, üretimin ve pamuğun işlenmesinin bütün evrelerini tek başına kucaklayan, "kombine" üretim yapan, daha ekonomik, daha avantajlı bir tekstil tröstü kurabilmektedirler.

Sermaye ihracının da sömürgeler fethetmeyi desteklemekte çıkarı vardır; çünkü tekeller kurarak bir rakibi safdışı bırakmak, bir siparişi üstlenmek, gerekli "ilişkileri" kurmak, sömürge pazarında daha kolay olmaktadır (hatta böylesi durumları elde etmek yalnızca bu pazarda olanaklıdır).

Mali-sermaye temelleri üzerine kurulu ekonomi-dışı üstyapı, mali-sermayenin politikası ve ideolojisi, sömürge fetihleri eğilimini uyarmaktadır. Hilferding çok doğru olarak "mali-sermaye özgürlük değil, egemenlik ister" diyor. Yukarıda sözünü ettiğimiz Cecil Rhodes'ı bazı yönlerden tamamlayan ve geliştiren bir Fransız burjuva yazarı da, sömürge politikasının ekonomik nedenlerine, günümüzde, toplumsal nedenlerin eklenmesi gerektiğini ileri sürüyor: "Yalnız işçi yığınlarının değil, aynı zamanda orta sınıfların üstünde de ağırlığını duyuran bir sürü yaşam güclüğü yüzünden eski uygarlığın bütün ülkelerinde sabırsızlık, öfke ve kin birikmekte, ve bunlar insanlık barışını tehdit edici bir kıvama [sayfa 102] gelmektedir: bunların yurt içinde infilak etmesi istenmiyorsa, dışarda kullanılmalıdır."⁸⁶

Kapitalist emperyalizm çağının sömürge politikasından söz ederken şu noktayı özellikle belirtmek yerinde olacaktır ki, mali-sermaye ve büyük güçlerin dünyanın ekonomik ve siyasal yönden

⁸⁶ Wahl, *La France aux colonies*, Henri Russier'den naklen; *Le partage de l'Océanie*, Paris 1905, s. 165.

paylaşılması olarak özetleyeceğimiz dış politikası, çeşitli devletler için *geçici* bağımlılık biçimleri yaratmaktadır. Bu çağın özellikleri, başlıca ülkelerin, yalnızca, sömürge sahipleri ve sömürge ülkeler olarak iki ana grup halinde toplanması değildir; görünüşte siyasal bağımsızlıklarına sahipmiş gibi olan, ama gerçekte, mali ve diplomatik bir bağımlılığın ağı içine düşmüş değişik bağımlı ülke biçimleri de vardır. Bu biçimlerden birine, yarı-sömürgelere, biraz önce değinmiştik. Bir başka biçimin örneğini, bize, örneğin, Arjantin sunmaktadır.

Schulze-Gaevernitz, İngiliz emperyalizmi üzerine yazdığı kitabında şöyle diyor: “Güney Amerika ülkeleri, özellikle Arjantin, mali yönden, Londra’ya o denli bağımlıdır ki, bu ülkenin, neredeyse, İngiltere’nin ticari bir sömürgesi olduğunu söyleyebiliriz.”⁸⁷

Schilder, Buenos-Aires’teki Avusturya-Macaristan konsolosunun verdiği bilgilere dayanarak, Arjantin’e yatırılmış İngiliz sermayesinin, 1909’da, 8 milyar 750 milyon frank olduğunu hesaplamıştı. Bunun ise, İngiliz mali-sermayesine (ve onun sadık dostu diplomaşiye) Arjantin burjuvazisiyle ve bu ülkenin bütün ekonomik ve siyasal yaşamını yöneten ortamla, ne sağlam bir ilişki ortamı hazırladığı açıktır.

Portekiz, siyasal bağımsızlığının yanında, mali ve diplomatik bağımlılığın biraz farklı bir örneğini vermektedir. [sayfa 103] Bağımsız ve egemen bir devlettir Portekiz, ama aslında, ikiyüzdür, İspanya Veraset Savaşından (1701-1714) bu yana İngiliz himayesi altındadır. İngiltere, hasımları olan Fransa ve İspanya’ya karşı savaşımında, kendi durumunu kuvvetlendirmek için Portekizi ve sahip olduğu sömürgeleri savunmuştur. Buna karşılık, ticari üstünlükler, Portekiz’e ve Portekiz sömürgelerine meta ve özellikle sermaye ihracı konusunda ayrıcalıklar, Portekiz limanlarından ve adalarından, telgraf şebekesinden yararlanma hakları vb. elde etmiştir.⁸⁸ Böylesi ilişkilere büyük devletlerle küçük devletler arasında her zaman raslanmıştır. Ama kapitalist emperyalizm döneminde bunların genel bir sistem haline geldiği, “dünyanın paylaşılmasını” örgütleyen iliş-

⁸⁷ Schulze-Gaevernitz, *Britischer Imperialismus und Englischer Freihandel zu Beginn des 20-ten Jahrhunderts*, Leipzig 1906, s. 318. Sartorius von Waltershausen de, aynı görüşü, *Das volkswirtschaftliche System der Kapitalanlage im Auslande*, Berlin 1907, s. 46’da belirtiyor.

⁸⁸ Schilder, adı geçen yapıt, c. I, s. 160-161.

kiler bütünü'nün tamamlayıcı bir parçası olduğu görülüyor. Dünya mali-sermaye işlemleri zincirinin halkalarını meydana getiriyor.

Dünyanın bölüşülmesi sorununa bir çizgi çekmek için şunu da belirtmeliyiz. Dünyanın bölüşülmesi sorunu, İspanyol-Amerikan savaşından sonra Amerikan yazını, İngiliz-Boer savaşından sonra İngiliz yazını, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında, çok net ve açık bir biçimde ortaya koyarken yalnız değildir. “İngiliz emperyalizmi”ni en büyük bir “kıskançlık” duygusuyla yakından gözleyen Alman yazını da bu olayı değerlendirmede artık tek değil. Fransız burjuva yazınında da, sözkonusu sorun burjuva görüş açısına uygun ölçüler içinde, yeterince net ve geniş bir biçimde ele alınmış bulunuyor. Tarihçi Driault’un *19. Yüzyılın Sonunda Siyasal ve Toplumsal Sorunlar* adlı kitabının “Büyük Devletler ve Dünyanın Bölüşülmesi” bölümünde şunları okuyoruz: “Şu son yıllarda Çin hariç, dünyanın bütün boş alanları, Avrupa ve Kuzey Amerika devletleri tarafından ele geçirilmiş bulunmaktadır: bununla ilgili olarak ve yakın bir gelecekteki korkunç karışıklıkların habercisi olan bazı [sayfa 104] çatışmalara ve yer değiştiren etkilere şimdiden tanık olunmaktadır. Çünkü ivedi davranmak gerekiyor: gerekli önlemleri almamış uluslar, gelecek yüzyılın [yani 20. Yüzyılın] en temel olaylarından biri olacak olan dünyanın bu korkunç sömürülüşü olayına katılmamak tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Bunun içindir ki, bütün Avrupa ve Amerika, sömürgeleri genişletmenin, 19. yüzyıl sonunun en belirgin özelliği olan ‘emperyalizm’ hummasıyla harekete geçmiş bulunuyor.” Ve ekliyor yazar: “Dünyanın bu bölüşülmesinde, yeryüzü hazinelerine ve pazarlarına doğru yapılan bu müthiş koşuda, bu yüzyılda kurulmuş imparatorlukların nispi gücü, bunları kurmuş bulunan ulusların Avrupa’da işgal ettikleri yerle mutlak ölçüde uyumlu değildir. Kendi yazgılarına hakim olan ve Avrupa’da bir nüfuz üstünlüğü taşıyan bu devletler, dünyada aynı ölçüde bir nüfuza sahip değildir. Ve, sahip olunan sömürgelerin büyüklüğü, henüz hesaplanmamış zenginlikler vaadi, elbetteki Avrupa devletlerinin nispi gücü üstünde yankılar uyandıracak, ve sömürge sorunu, (ya da isterseniz, “emperyalizm” diyelim), bizzat Avrupa’nın, şimdiden değiştirmiş olduğu siyasal koşullarını gitgide daha fazla değiştirecektir.”⁸⁹ [sayfa 105]

⁸⁹ E. Driault, *Problèmes politiques et sociaux*, Paris 1907, s. 299.

YEDİ EMPERYALİZM, KAPİTALİZMİN ÖZEL AŞAMASI

ŞİMDİ, yukarda emperyalizm üstüne söylediklerimizin bir bilançosunu çıkarmak gerekiyor. Emperyalizm, genel anlamda, kapitalizmin bazı özelliklerinin gelişimi ve doğrudan doğruya devamı olarak ortaya çıkmıştır. Ama, kapitalizm, kapitalist emperyalizm haline ancak gelişmesinin belirli ve çok yüksek bir düzeyinde, kapitalizmin esas özelliklerinden bazıları kendi karşıtlarına dönüşmeye başladığı zaman; kapitalizmin yüksek bir ekonomik ve toplumsal yapıya geçiş döneminin bazı öğeleri bütün gelişme çizgisi boyunca biçimlenip belirlediği zaman gelebilmiştir. Bu süreç içinde, ekonomik yönden de önemli olay, kapitalist serbest rekabetin yerine kapitalist tekellerin geçmesidir. Serbest rekabet, [sayfa 106] kapitalizmin ve genel olarak meta üretiminin temel niteliğidir; tekel ise serbest rekabetin

tam karşısı oluyor; ama, serbest rekabetin, büyük üretime geçerek, küçük üretimi safdışı bırakarak, büyü-gün yerine daha büyü-günü geçirerek, üretimdeki ve sermayedeki yoğunlaşmayı tekellerin doğduğu ya da tekelleri doğuran bir noktaya değin götürerek, gözlerimizin önünde, nasıl tekel durumuna dönüştüğünü daha önce görmüştük: işte karteller, sendikalar, tröstler; işte milyarlarlı çekip çeviren on kadar bankanın onlarla birleşip kaynaşan sermayeleri. Aynı zamanda şunu da görüyoruz: tekeller, kendisinden çıkmış oldukları serbest rekabeti yoketmiyor; onun üstünde ve yanında varoluyor; böylece de iyice keskin, şiddetli sürtüşmelere, çatışmalara yolaçıyor. Tekel, kapitalizmden daha yüksek bir düzene geçiştir.

Emperyalizmin olanaklı en kısa tanımını yapmak gerekseydi, şöyle derdik: emperyalizm, kapitalizmin tekeli aşamasıdır. Bu tanımlama da, temel öğeyi kapsamış olurdu; çünkü, bir yandan, mali-sermaye, birkaç tekeli büyük banka sermayesinin, tekeli sanayi gruplarının sermayesiyle kaynaşmasının bir sonucudur; öte yandan, dünyanın paylaşılması da, herhangi bir kapitalist devletçe elkonmamış bölgelere kolayca yayılan sömürge politikasından, tamamıyla paylaşılmış yeryüzü topraklarının, tekellerin mülkiyetine geçmesi için uygulanan sömürge politikasına geçişi ifade etmektedir.

Ne var ki, en kısa tanımlar, temel özelliği özetledikleri için elverişli olsalar da, tanımlanacak görüngünün çok önemli bazı çizgilerini dışarda bırakmalarından ötürü, yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan, gelişme sürecindeki bir görüngünün birçok bağlantısını hiç kavrayamayan bütün genel tanımlardaki itibari ve görelî değeri unutmadan, emperyalizmin, aşağıdaki beş temel özelliğini kapsayan bir tanımını yapalım:

(1) üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma öyle ^[sayfa 107] yüksek bir gelişme derecesine ulaşmıştır ki, ekonomik yaşamda kesin rol oynayan tekelleri yaratmıştır; (2) banka sermayesi sanayi sermayeyle kaynaşmış, ve bu “mali-sermaye” temel üzerinde bir mali-oligarşi yaratılmıştır; (3) sermaye ihracı, meta ihracından ayrı olarak, özel bir önem kazanmıştır; (4) dünyayı aralarında bölüşen uluslararası tekeli kapitalist birlikler kurulmuştur; (5) en büyük kapitalist güçlerce dünyanın toprak bakımından bölüşülmesi tamamlanmıştır. Emperyalizm, tekellerin ve mali-sermayenin ege-

menliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist ülkeler arasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir.

Yukardaki tanımda olduğu gibi, yalnızca salt ekonomik temel kavramları değil, aynı zamanda, genel olarak kapitalizm karşısında kapitalizmin bugünkü evresinin tarihsel yerini de, başka türlü söylersek, emperyalizm ile işçi hareketi içinde belirmiş iki temel eğilimin ilişkilerin de gözönünde tuttuğumuzda, emperyalizm hakkında yapılabilen ve yapılması gereken öbür tanımlarda göreceğiz. Şimdilik, yukardaki anlamda kavranan emperyalizmin, kaçınılmaz bir biçimde, kapitalist gelişmenin özel bir evresini temsil ettiği gerçeğine parmak basalım. Okurda yeterince oturmuş bir emperyalizm fikrini oluşturmak için, modern kapitalist ekonominin iyice yerleşmiş, tartışılmaz duruma gelmiş olgularını, genellikle, kabul etmek zorunda kalan burjuva iktisatçıların fikirlerini andık. Aynı amaçla, banka sermayesinin vb. tam hangi noktaya değin geliştiğini, nice-likten niteliğe geçişin nerde belirdiğini, gelişmiş kapitalizmin emperyalizme geçişinin tam nerde olduğunu görmek olanağını veren ayrıntılı istatistiklere gözettik. Kuşku yok ki, doğadaki ve toplumdaki bütün sınıf çizgilerinin koşullara bağlı ve [sayfa 108] değişebilir şeyler olduğunu söylemek bile gereksiz; bu bakımdan, örneğin, emperyalizmin “kesin” olarak ortaya çıktığı yılı ya da on yıllık dönemi tartışmak yararsız olacaktır.

Ama emperyalizmin tanımlanması konusunda, II. Enternasyonal denen dönemin, yani 1889-1914 yılları arasındaki 25 yılın başlıca marksist teorisyeni olan Kautsky ile tartışmaya girmek, özellikle gereklidir. Kautsky, 1915’te, hatta 1914 Kasımında, emperyalizmin ekonominin bir “evresi ya da aşaması değil de, mali-sermayenin “yeğlediği” bir politika, belirlenmiş bir politika olduğunu söyleyerek, bizim yukardaki emperyalizm tanımımıza karşı çıkmıştı; emperyalizmin, “çağdaş kapitalizm” ile özdeş ‘tutulmaması gerektiğini; emperyalizm sözcüğünden “çağdaş kapitalizmin bütün olguları” –karteller, himayecilik, maliyeciler egemenliği, sömürge politikası– anlaşıldığı takdirde, kapitalizm için emperyalizmin zorunlu olduğunu söylemenin, sorunu yavan bir totoloji” haline sokacağını; Çünkü bu takdirde emperyalizmin kapitalizm için mutlak bir zorunluluk

olduğu” sonucuna varılacağını vb. ileri sürmüştü. Kautsky’nin bizim ortaya koyduğumuz düşüncelere taban tabana karşıt olan, emperyalizm tanımını vererek, fikirlerini tam anlamıyla açıklamış olacağız (çünkü uzun yıllardan beri bu çeşit fikirleri benimsemiş olan Alman marksistlerinden gelen karşı koymalar, Kautsky tarafından, marksizmin içinden gelen belirli bir akımın karşı koymaları olarak kabul edilmiştir).

Kautsky’nin tanımı şöyledir:

“Emperyalizm, büyük ölçüde gelişmiş sınai kapitalizmin ürünüdür. Onu, sanayileşmiş her kapitalist ulusun, gittikçe daha geniş *tanım* [italikler Kautsky’nindir] bölgelerini, bu bölgelerde hangi uluslar oturursa otursun, ilhak etmek ya da egemenliği altına almak olarak da tanımlayabiliriz.”⁹⁰

Bu tanım, hiçbir değer taşımamaktadır; tek yanlıdır; [sayfa 109] yani ulusal sorunu keyfi olarak tek başına ele almakta, (ulusal sorun kendi başına olsun emperyalizmde ilişkileri yönünden olsun, çok önemli bir basamak olmakla birlikte) onu keyfi ve *yanlış* olarak *yalnızca* başka ulusları ilhak eden ülkelerin sınai sermayelerine bağlamakta; daha az keyfi ve daha az yanlış diyemeyeceğimiz bir tarzda, tarımsal bölgelerin ilhakını ön plana itmektedir.

Emperyalizm, bir ilhak eğilimidir; Kautsky’nin tanımı, *siyasal* yönden bu noktaya indirgenmektedir. Doğru, ama çok eksik bir tanım; çünkü emperyalizm, genellikle, bir şiddet ve gericilik eğilimidir. Ne var ki, burda, bizi, sorunun, *bizzat Kautsky’nin* de değindiği, *ekonomik* yönü ilgilendiriyor. Kautsky’nin tanımında göze iyice bakan yanlışlar var. Emperyalizmin ayırıcı özelliği sınai sermayede, *değil, ama* tümüyle mali-sermayededir. Fransa’da yavaşlayan sınai sermayeye karşı hızla gelişen mali-sermayenin 1880-1890 yılları arasında ilhakçı (sömürgeci) siyasetin aşırı ölçüde büyümesine yol açması, hiç de raslansal bir olay değildir. Emperyalizm, *yalnızca* tanım bölgelerini *değil*, hatta en yüksek ölçüde sanayileşmiş bölgeleri de ilhak etmek istemesiyle belirlenmektedir (örneğin, Belçika’nın Almanya’nın iştahını kabartması; Lorraine’in Fransa’nın ağızını sulandırması böyledir); çünkü, birincisi, dünyanın paylaşılmasının tamamlanmış olması, bir *yeni paylaşma* durumunda, *her çeşit* toprağa

⁹⁰ *Die Neue Zeit*, 1914 (32. yıl), s. 921, 11 Ekim 1914. Yine bkz: 1955. 2, s. 107 ve devamı.

elatılmasını gerektirmektedir; ikincisi, emperyalizm için başta gelen şey egemenlik için çalışan büyük güçler arasındaki rekabettir” yani doğrudan doğruya kendisi için değil, ama rakipleri zayıflatmak, onların egemenliklerini sarsmak için de toprak ilhak edilmektedir (Belçika, İngiltere’ye karşı bir destek noktası olarak Almanya’yı ilgilendirmektedir; İngiltere’nin Bağdat’a ihtiyaç duyması, buranın Almanya’ya karşı bir destek noktası olarak kullanılmasındaki elverişlilik vb.).

Kautsky, “emperyalizm” sözcüğüne kendisi gibi salt ^[sayfa 110] siyasal bir anlam veriyor görünen İngiliz yazarlarına özellikle –hem de bir sürü– atıf yapar. Örneğin, İngiliz Hobson’un 1902’de yayımlanan *Emperyalizm* adlı yapıtını ele alalım:

“Yeni emperyalizm, eskisinden, ilkin, büyüyen bir tek imparatorluğun tutkusu yerine, herbiri aynı siyasal genişleme ve ticari çıkar hırsıyla hareket eden birbirlerine rakip birçok imparatorluk teori ve pratiğini koyma bakımından, ikinci olarak, mali çıkarların ve yatırım çıkarlarının ticari çıkarlara egemen olması bakımından ayrılmaktadır.”⁹¹

Görüyoruz ki, Kautsky, genellikle İngilizlerin düşüncesini ileri sürmekle (hiç değilse vülger emperyalistlere ya da emperyalizmin doğrudan savunucularına atıfta bulunmakla) kesenkes yanılmıştır. Gene görüyoruz ki, marksizmi hala savunmakta olduğunu öne süren Kautsky, gerçekte, *sosyal-liberal* Hobson’a göre bile bir adım geride kalmaktadır; çünkü Hobson, modern emperyalizmin özellikle somut ve tarihsel” iki özelliğine *parmak basmaktadır* (Kautsky ise yaptığı tanımlamada somut tarihsel özelliklerle alay eder): (1) *birkaç* emperyalist arasındaki rekabet; (2) mali-sermaye sahibinin tüccar karşısındaki üstünlüğü. Bu yüzden, hele, bir tarım ülkesinin sınai bir ülke tarafındanilhaki sözkonusu ise, tüccarın üstün durumu da böylece belirmiş olacaktır.

Kautsky’nin tanımı yalnızca yanlış ve marksist olmamakla kalmıyor. Daha ilerde göreceğimiz gibi, bu tanım, bütün çizgisi boyunca, marksist teoriyle ve marksist pratikle çatışan tam bir görüş sistemine temel oluyor. Kautsky’nin sözcüklerle oynayarak ortaya attığı tartışmanın, yani kapitalizmin yeni dönemine, “emperyalizm” mi yoksa “mali-sermaye dönemi” mi denmesi gerektiği gibi bir so-

⁹¹ Hobson, *Imperialism*, London 1902, s. 324.

runun, hiçbir ciddi yanı bulunmamaktadır. Bu döneme ne ad ^[sayfa 111] verirseniz veriniz, hiç önemi olmayacaktır. Asıl olan şu ki, Kautsky, emperyalizmin politikasını ekonomisinden ayırmakta; ilhakların mali-sermayece “tercih edilmiş” bir politika olduğunu ileri sürmekte; ve bu politikanın karşısına, güya olanaklı görünen ve gene mali-sermaye temeline dayanan başka bir burjuva politikası çıkarmaktadır. Burdan da, ekonomi içersinde tekellerin, tekeli, zoru ve fethi dışalayan bir politik tutumla bağdaşabileceği sonucunu çıkarmaktadır. Bu da, tam anlamıyla mali-sermaye döneminde tamamlanmış olan ve en büyük kapitalist devletlerin arasındaki rekabetin günümüzdeki biçimlerinin kendine özgü temelini meydana getiren “dünyanın paylaşılması olayının” emperyalist olmayan bir politikayla bağdaşabileceği demek oluyor. Böylece, Kautsky, kapitalizmin, bugünkü evresinin en temel çelişkilerini bütün derinliğiyle ortaya koyacağı yerde, bunları daha hafif göstermeye, gizlemeye çalışıyor. Vardığı sonuçta, marksizmin yerine, burjuva reformizmi oluyor.

Kautsky, emperyalizmin ve ilhakların Almanya’daki savunucusu Cunow ile tartışıyor. Cunow’un vülger olduğu kadar sinik olan fikri şudur: emperyalizm, günümüz kapitalizmidir; kapitalizmin gelişmesi, kaçınılmaz ve ileridir, öyleyse emperyalizm de ileridir; şu halde onun önünde diz çökmek ve ona övgüler dizmek gerekir! Narodniklerin, 1894-1895 yılları arasındaki Rus marksistleri için çizdikleri karikatüre benzeyen bir şey var burda. Onlar da, marksistler, kapitalizme Rusya’da kaçınılmaz bir olgu ve ilerleyici bir etmen olarak bakıyorlarsa, bir meyhane açmalı ve kapitalizmi yerleştirmeye çalışmalıydılar! diyorlardı. Kautsky, Cunow’a karşı çıkıyor: Hayır, emperyalizm, çağdaş kapitalizm değildir; yalnızca, onun politikasının biçimlerinden biridir; ve biz, politikaya, emperyalizme, ilhaklara vb. karşı savaşım verebiliriz, vermeliyiz de.

Bu, ilk bakışta alkışlanacak bir yanıt gibi geliyor. Ama, aslında, emperyalizmle uzlaşmanın daha önce, daha iyi ^[sayfa 112] maskeleyenmiş (bu bakımdan da daha tehlikeli) bir propagandasını taşıyor; bankaların ve tröstlerin politikasına karşı yapılp da bunların ekonomik temellerini kavramayan bir “savaşım”, reformizmden ve burjuva pasifizminden başka bir şey değildir, masum ve iyi niyetli isteklerden öteye gidemez. Varolan çelişkileri bütün derinliğiyle ortaya koymak yerine onlardan kaçmak, en önemlilerini gözden

kaçırmak, Kautsky'nin marksizmle hiçbir ortak yanı olmayan teorisini böyledir işte. Böyle bir "teori"nin yalnızca Cunow gibilerle birlik olma fikrini savunmaya yarayacağı ortadadır.

"Salt ekonomik açıdan, diye yazıyor Kautsky, kapitalizmin, kartellerce izlenen politikanın dış politika alanına taşıdığı yeni bir evre, bir ultra-emperyalizm evresi olanaksız değildir."⁹² Yani bir süper-emperyalizm evresi bütün dünya emperyalistlerinin kendi aralarındaki savaşımı bırakıp birleştikleri, kapitalist düzen içindeki savaşların bittiği bir evre, uluslararası ölçüde birleşmiş mali-sermayeyle "yeryüzünün hep birlikte, ortaklaşa sömürüleceği"⁹³ bir evre.

Marksizmden kesin olarak ve dönüşsüz bir biçimde hangi noktada koptuğunu ayrıntılarıyla göstermek için daha ilerde bu "ultra-emperyalizm teorisi" üstünde durmamız gerekecek. Şimdilik bu incelemenin genel planına uygun olarak, bu sorunla ilgili tam ekonomik verilere bir göz atmamız gerekiyor. "Salt ekonomik açıdan", bir ultra-emperyalizm olanaklıdır, ya da ultra-saçma bir durum mu var burada?

Salt ekonomik açı sözünden, "salt" bir soyutlama anlaşılıyor, söylenebilecek her şey bu görüşe getiriliyor demektir: gelişme, tekellere doğru, bunun sonucu olarak, evrensel tek bir tekele, tek bir dünya tekeline doğru gidiyor. [sayfa 113] Bunun itiraz götürür bir yanı yok, ama saçma olduğu kadar "evrimin" besin maddelerinin laboratuvarlarda üretilmesine doğru "gittiği" sözü gibi, anlamdan da yoksundur. Bu anlamda, bir "ultra-tarım teorisi", ne denli saçma olacaksa, ultra-emperyalizm "teorisi" de o kadar saçmadır.

Ama mali-sermaye çağının "salt ekonomik" koşullarından, 20. yüzyılın başında kurulmuş somut bir tarih dönemi olarak sözediliyorsa, o zaman, ultra-emperyalizm hakkındaki ölü soyutlamaları (bu soyutlamalar, yalnızca gerici amaçlar taşır; örneğin, dikkati, *varolan* derin "çelişkilerden saptırmaya yarar) verilecek en iyi yanıt, bunların karşısına bugünkü dünya ekonomisinin somut ekonomik gerçeğini çıkarmak olacaktır. Kautsky'nin ultra-emperyalizm hakkındaki hiçbir anlam taşımayan sözleri de, öbür sözleri gibi, emperyalizm savunucularının değirmenlerine su taşıyan çok yanlış

⁹² *Die Neue Zeit*, 1914, 11 (32. yıl). s. 921, 11 Eylül 1914. Ayrıca bkz: 1941. 11, s. 107 ve devamı.

⁹³ *Die Neue Zeit*, 1915, 1, s. 144, 30 Nisan 1915.

bir fikri, mali-sermaye egemenliğinin, dünya ekonomisindeki eşitsizlikleri ve çelişkileri *azaltacağı* fikrini desteklemektedir. Oysa, gerçekte, mali-sermaye bu eşitsizlikleri ve çelişkileri *artırır*.

R. Calwer, *Dünya Ekonomisine Giriş* adlı broşüründe,⁹⁴ 19. ve 20. yüzyılların sınır çizgisi üzerine dünya ekonomisinin iç ilişkileri hakkında tam bir fikir verebilecek başlıca “salt ekonomik” verileri özetlemeyi denemişti. A. Calwer, dünyayı “başlıca beş ekonomik bölgeye” ayırıyor: (1) Orta Avrupa (Rusya ve İngiltere dışında bütün Avrupa); (2) Britanya; (3) Rusya; (4) Doğu Asya; (5) Amerika; sömürgeleri, bağlı buldukları devletlerin “bölgelerine” sokuyor ve henüz bölgelere göre paylaşılmamış, Asya’da İran, Afganistan, Arabistan; Afrika’da Fas ve Habeşistan gibi birkaç ülkeyi de “bir yana atıyor”.

Bu bölgeler üzerine verdiği ekonomik veriler, kısaltılmış, olarak, aşağıdaki gibidir [tablo - 18]: [sayfa 114]

[TABLO - 18]

Dünyanın Bellibaşlı Ekonomik Bölgeleri	Yüzölçümü	Nüfus	Ulaştırma		Ticaret	Sanayi		
	Milyon (kilometre kare)	Milyon	Demiryolları (bin km.)	Ticaret Filosu (milyon ton)	İthalat ve İhracat (milyar mark)	Maden Kömürü (milyon ton)	Pik Demir (milyon ton)	Pamuk Sanayinde İş Sayısı (milyon)
1. Orta Avrupa	27,6 (23,6)*	388 (146)*	204	8	41	251	15	26
2. Britanya	28,9 (28,6)*	398 (355)*	140	11	25	249	9	51
3. Rusya	22	131	63	1	3	16	3	7
4. Doğu Asya	12	389	8	1	2	8	0,02	2
5. Amerika	30	148	379	6	14	245	14	19

Kapitalizmin yüksek derecede gelişmiş olduğu (ulaştırmanın, ticaretin ve sanayiın iyice geliştiği) üç bölge görülüyor: Orta Avrupa, Britanya ve Amerika bölgeleri. Bunlar arasında dünyaya egemen

⁹⁴ R. Calwer, *Einführung in die Weltwirtschaft*, Berlin 190

* Sömürgelere aittir.

olan üç devlet var: Almanya, İngiltere, Birleşik Devletler. Almanya'nın önemsiz ölçüde bölgeye ve az sayıda sömürgeye sahip olmasından ötürü, bu ülkeler arasındaki emperyalist rekabet ve savaşım son derece keskin bir durum kazanmıştır. Bir "Orta Avrupa"nın yaratılması, henüz geleceğe ilişkin bir sorundur ve aşırı bir savaşım ortamında oluşmaktadır. Şimdilik, bütün Avrupa'nın ayrıncı özelliği, siyasal bakımdan bölünmüş olmasıdır. Oysa, Britanya ve Amerika bölgelerinde, tersine, siyasal yoğunlaşma çok kuvvetlidir; ancak, bunlardan birinin çok geniş sömürgeleri ile ötekinin önemsiz ölçüde sömürgelere sahip olması arasında göze batıcı bir uyumsuzluk vardır. Gene de, sömürgelerde, kapitalizmin, yalnızca geliştirdiğimiz [sayfa 115] görülmektedir. Güney Amerika için yapılan savaş gittikçe sertleşmektedir.

Öbür iki bölgede, Rusya ve Doğu Asya bölgelerinde ise, kapitalizm, az gelişmiştir. Nüfus yoğunluğu, birincisinde son derece az, ikincisinde çok fazladır. Siyasal yoğunlaşma birincisinde yüksektir; ikincisinde yoktur. Çin'in paylaşılması daha yeni başlamakta ve bu ülke için Japonya, Birleşik Devletler vb. arasındaki savaşım kızışmaktadır.

Bu gerçeği, iktisadi ve siyasal koşulları, büyük değişiklikleriyle, çeşitli ülkelerin gelişim hızları arasındaki aşırı ölçüde eşitsizlikle, emperyalist devletlerin giriştikleri sert savaşımınla birlikte, "banşçı" ultra-emperyalizm konusunda Kautsky'nin küçük, ahmakça masalıyla karşılaştırmamız. Israrla beliren gerçekten köşe-bucak gizlenmek için çabalayan ürkek bir küçük-burjuvanın gerici tavrı değil midir onunki? Kautsky'nin, içlerinde "ultra-emperyalizm" in embriyonunu gördüğü uluslararası karteller (tıpkı laboratuvarın tablet üretiminde bir ultra-tanın çekirdeğinin görülebileceği gibi), dünyanın paylaşılmasının *ve yeniden paylaşılmasının*, banşçı paylaşmadan banşçı olmayan paylaşmaya, ve tersi bir duruma geçişin örnekleri değil midir? Eskiden, örneğin, Uluslararası Ray Sendikası ya da Uluslararası Deniz Ticaret Tröstü içinde, Almanya'nın da katılmasıyla dünyayı rahatça paylaşmış olan Amerika'yı ve başka ülkelere ait mali-sermaye, şimdilerde, hiç de banşçı *olmayan* usullerle işleyen yeni kuvvet ilişkileri içinde, bir *yeniden paylaşma* çabası içinde değil midir?

Mali-sermaye ve tröstler, dünya ekonomisinin farklı unsurlarının gelişmesinin ritimleri arasındaki farklılıkları azaltmaz, çoğal-

tır. Oysa, kuvvetler arasındaki ilişki, değişikliğe uğradıktan sonra, *kapitalist düzende* çelişkilerin çözümünü sağlayacak *kuvvetten* başka şey var mıdır. Demiryolu istatistikleri⁹⁵, dünya ekonomisinde, kapitalizmin ve mali-sermayenin gelişmesinin farklı ritimleri konusunda [sayfa 116] dikkate değer ölçüde veriler sunmaktadır. İşte, emperyalist gelişmenin son on yıllık dönemlerinde, demiryolu şebekesinde meydana gelmiş bazı değişiklikler [tablo - 19]:

[TABLO - 19]

Ülkeler	1890		1913		+	
	Demiryolları (bin km.)					
Avrupa	224		346		+ 122	
ABD	268	125	411	347	+ 143	
Sömürgeler	82	}	210	}	+ 128	
Bağımsız ya da yarı-bağımsız Asya ve Amerika devletleri	43		137		+ 94	+ 222
<i>Toplam</i>	617		1.104			

Demek ki, demiryollarının gelişmesi, en hızlı ölçüde sömürgelerde ve Asya'daki, Amerika'daki bağımsız (ya da yarı-bağımsız) ülkelerde olmuştur, Buralarda, dört ya da beş büyüklere ait mali-sermayenin mutlak surette hüküm sürdüğünü biliyoruz, Sömürgelerde ve diğer Asya, Amerika ülkelerinde kurulmuş 200 bin kilometrelik yeni demiryolu şebekesi, özellikle elverişli koşullar içinde, özel gelir güvenceleriyle, sağlanmış çelik siparişleriyle vb. yeni yatırılmış 40 milyar marklık bir sermayeyi temsil etmektedir.

Kapitalizm, sömürgelerde ve denizaşın ülkelerde en büyük bir hızla büyümektedir. Buralarda *yeni* emperyalist kuvvetler (Japonya) belirmektedir. Dünya emperyalistleri arasındaki savaşım kızışmaktadır. Mali-sermayenin, özellikle karlı, denizaşın ve sömürge işletmelerden aldığı haraç artmaktadır. Bu "ganimeti" paylaşılması sırasında, yağlı bir parçanın da, üretici güçlerin gelişme ritmi bakımından her [sayfa 117] zaman birinci sırayı tutmayan devletlere düş-

⁹⁵ *Statistisches Jahrbuch für das deutsche Reich, 1915; Archiv für Eisenbahnwesen, 1892.* 1890 yılı için, sömürgelere demiryolu dağılımı konusunda yaklaşık rakamlar verilmeyle yetinilmiştir.

tüğü görülmektedir. En önemli ülkelerde (sömürgeleriyle birlikte) demiryollarının toplam uzunluğu şöyledir [tablo - 20]:

[TABLO - 20]

Ülkeler	1890	1913	
	Demiryolları (Milyon Kilometre)		
ABD	268	413	+ 145
Britanya İmparatorluğu	107	208	+ 101
Rusya	32	78	+ 46
Almanya	43	68	+ 25
Fransa	41	63	+ 22
<i>Beş devlet toplamı</i>	<i>491</i>	<i>830</i>	<i>+ 339</i>

Şu halde, mevcut demiryollarının yaklaşık olarak %80'i beş büyük devletin ellerinde toplanmış bulunuyor. Ama, bu demiryollarının *mülkiyetinin* yoğunlaşması, yani mali-sermaye mülkiyetindeki yoğunlaşma çok daha büyüktür. Çünkü, örneğin, İngiliz ve Fransız milyonerleri, Amerikan, Rus ve başka ülkelerin demiryolu tahvil ve hisse senetlerini büyük ölçüde ellerinde tutmaktadırlar.

İngiltere, sömürgeleri sayesinde, demiryolu şebekesini 100.000 km., yani Almanya'da olanın dört katı kadar artırmış bulunuyor. Yalnız, herkesçe bilindiği gibi, bu dönemde, Almanya'da üretici güçlerin, özellikle kömür ve demir sanayiinin gelişme hızı, Fransa ve Rusya şöyle dursun, İngiltere'dekiyle bile kıyaslanamayacak kadar hızlı olmuştur. 1892'de Almanya'da 4,9 milyon ton, İngiltere'de 6,8 milyon ton pik demir üretilmişti. Ama daha 1912'de, bu rakamların, Almanya'da 17,6 milyon ton, İngiltere 9 milyon ton olduğunu görüyoruz. Bu da Almanya'nın İngiltere karşısında ne ezici bir üstünlük kurduğunu belirtiyor!⁹⁶ Sorun şudur: bir yandan, üretici güçlerin gelişmesi ile sermaye birikimi arasında; [sayfa 118] öte yandan, mali-sermaye için sömürgelerin ve "nüfuz bölgelerinin" paylaşılmasında mevcut oransızlıkların ortadan kaldırılması konusunda, *kapitalizmin bulunduğu yerde*, savaştan başka bir araç var mıdır? [sayfa 119]

⁹⁶ Edgar Crammond'a bkz: "The Economic Relations of the British and German Empires", *The Journal of the Royal Statistical Society*, 1914, s. 477 vd.

SEKİZ KAPİTALİZMİN ASALAKLIĞI VE ÇÜRÜMESİ

ŞİMDİ, emperyalizmin, bu konudaki yargılarda pek az. önem verilmiş en temel özelliklerinden birini daha inceleyeceğiz. Marksist Hilferding'in hatalarından biri, onun, bu noktada, marksist olmayan Hobson'a göre geriye bir adım atmasıdır. Emperyalizme özgü asalaklıktan söz etmek istiyoruz.

Daha önce de gördüğümüz gibi, emperyalizimin başlıca ekonomik temeli, tekeldir. Bu tekel, kapitalisttir, yani kapitalizmden doğmuştur, ve kapitalizmin, meta üretiminin, rekabetin genel koşulları içinde, bu genel koşullarla sürekli ve çözülmez bir çelişki halindedir. Bununla birlikte, bütün tekeller gibi, kapitalist tekel de şaşmaz bir biçimde bir [sayfa 120] durgunluk ve çürüme eğilimine yolaçar.

Tekel fiyatlarının, geçici olarak bile sabit tutulması, bir noktaya kadar, ilerlemedeki itici öğeleri yokeder, bunun sonucu olarak da bütün ilerlemeleri frenler. Ayrıca, teknik ilerlemeyi yapay olarak frenleme yolunda *ekonomik* birtakım olanaklar da doğurun. Bir örnek olarak verelim: Amerika’da, Owens adında biri, bir şişe yapımında devrim yapacak bir makine icat etmişti. Alman şişe fabrikatörleri karteli, Owens’ın patentini satın aldı; ama kullanacağı yerde çekmeceye atıp sakladı. Elbette, bir tekel, kapitalist rejimde, dünya pazarındaki rekabeti tümüyle ya da uzun bir süre için ortadan kaldıramaz (ultra-emperyalizm teorisinin saçmalığını kanıtlayan nedenlerden biri de budur). Kuşku yok ki, üretim giderlerini azaltma ve uygulanan teknik düzeltme işlemleriyle kâr artırma olanağı, bir takım değişikliklere yolaçmaktadır. Ancak tekellere özgü o durgunluk ve çürüme *eğilimi* işlemeye devam etmekte, bazı ülkelerde, bazı sanayi dallarında, bir zaman için üste çıkmaktadır.

Çok geniş zengin ve uygun yerlerdeki sömürgelere sahip olma tekelini de aynı yönde işler.

Devam edelim. Emperyalizm, az sayıda ülkede, daha önce de gördüğümüz gibi 100-150 milyar frankı bulan büyük bir nakdi-sermaye birikimidir. Rantiye sınıfın ya da, daha doğrusu rantiye tabakanın, yani “kıruptukları kuponlarla” yaşayan insanların, herhangi bir işletmenin çalışmasına hiçbir biçimde katılmayan insanların, meslekleri işsizlik olan insanların olağanüstü bir biçimde çoğalması bundandır. Emperyalizmin başta gelen ekonomik temellerinden biri olan sermaye ihracı, rantiye tabakasının üretimden kopuşunu daha da artırır ve denizaşırı bazı ülkelerin ve sömürgelerin emeğinin sömürüsüyle yaşayan ülkenin topuna asalaklık damgasını vurur.

“1883’te yabancı ülkelere yatırılmış İngiliz sermayesi, Birleşik Krallığın bütün servetinin yaklaşık olarak %15’ine [sayfa 121] yükseliyordu”, diye yazar Hobson.⁹⁷

1915’te, bu sermayenin ikibuçuk kat daha fazla bir miktara yükseldiğini anımsatalım.

“Vergi yükümlülükleri için bu denli pahalıya malolan, sanayici ve tüccar için ise pek az şey ifade eden saldırgan emperyalizm, sermayesini yatıracak yer arayan kapitalist için büyük kazançları

⁹⁷ Hobson, adı geçen yapıt, s. 59 ve 60.

kaynağı olmaktadır,” ... (İngilizcede bu kavram tek bir sözcükle açıklanmaktadır: *Investor*, “yatırımcı”, rantiyeye.)

“Büyük Britanya’nın bütün sömürge ve dış ticaretinde, ihracat ve ithalatından elde ettiği toplam yıllık gelir –istatistikçi Giffen tarafından, 1889 için 800 milyon İngiliz liralık iş hacmi üzerinden %2,5 hesabıyla– 18 milyon İngiliz lirası (yaklaşık olarak 170 milyon ruble) olarak tahmin edilmiştir.

Bu rakam ne denli büyük olursa olsun, gene de İngiliz emperyalizminin saldırgan yönünü açıklamaya yetmeyecektir. Bunu asıl ortaya koyan, “yatırılmış” sermayenin gelirini, rantiyeye tabakasının gelirini temsil eden 90-100 milyon sterlin tutarındaki paradır.

Rantiyelerin elde ettiği gelir, dış ticaret gelirinden, hem de dünyanın en büyük ticaret ülkesinin dış ticaret gelirinden *beş kat* daha fazladır! Emperyalizmin ve emperyalist asalaklığın esası budur işte.

Bunun için, “rantiyeye-devlet” (*Rentnerstaat*) ya da tefeci-devlet kavramı, emperyalizmi işleyen iktisat yazınında, sık sık kullanılan bir deyim olmuştur. Dünya, bir avuç tefeci devlete ve bir borçlu devletler çoğunluğuna bölünmüş bulunmaktadır.

Schulze-Gaevernitz şöyle yazıyor: “Dış ülkelere yapılan yatırımlar arasında, ilk sırayı, siyasal bakımdan bağımlı ülkelere ve müttefik ülkelere yapılmış sermaye yatırımları [sayfa 122] almaktadır: örneğin İngiltere Mısır’a, Japonya’ya Çin’e, Güney Amerika’ya borç verir. Gerektiğinde savaş donanması da icra memuru rolünü oynamaktadır. İngiltere’nin siyasal gücü kendisini borçluların isyanından korur.”⁹⁸

Sartorius von Waltershausen, *Yurtdışı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Sistemleri* adlı yapıtında “rantiyeye-devlet” modeli olarak Hollanda’yı ele alır; İngiltere ve Fransa’nın da bu duruma gelmek üzere olduklarını belirtir.⁹⁹ Schilder de, şu beş sanayi devletinin “tam anlamıyla alacaklı” devletler olduğunu söyler: İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika ve İsviçre. Hollanda’yı listeye almamasının nedeni, yalnızca, bu ülkenin “az sanayileşmiş” olmasıdır.¹⁰⁰ Birleşik Devletler ise, yalnızca, Amerika kıtasından alacaklıdır.

⁹⁸ Schulze-Gaevernitz, *Britischer Imperialismus*, s. 320 ve devamı.

⁹⁹ Sartorius von Waltershausen, *Das volkswirtschaftliche System*, vb., Berlin 1907, c. IV.

¹⁰⁰ Schilder, adı geçen yapıt, s. 393.

Schulze-Gaevernitz'e göre: "İngiltere, yavaş yavaş sanayi devleti olmaktan ikrazcı devlet olmaya doğru gitmektedir. Sınai mamuller üretiminin ve ihracının mutlak ölçüde artış göstermesine karşın, ulusal ekonominin tümünde faiz ve temettü gelirlerinin emisyon, komisyon ve spekülasyon gelirlerinin nispi önemi büyümektedir. Bence, emperyalist yükselişin ekonomik temelini tamamıyla bu olay oluşturmaktadır. Alacaklının borçluya bağlılığı, satıcının alıcıya bağlılığından daha sıklıdır."¹⁰¹ Almanya'ya gelince, Berlin'de çıkan *Die Bank* dergisinin editörü A. Lansburgh, 1911'de, bu ülke için, "Almanya, Rantiye-Devlet" başlıklı yazısında şunları yazıyordu:

"Almanya'da, Fransızların rantiye olmak özlemiyle alay edilir. Ama burjuvazi yönünden Almanya'daki durumun da gitgide Fransa' dakine benzediği unutuluyor."¹⁰²

Rantiye-devlet, asalak, çürüyen kapitalizmin devletidir; ve bu olgu, genellikle ülkelerin toplumsal ve siyasal koşullarını, [sayfa 123] özellikle de işçi hareketinin iki temel eğilimini etkilemekten geri kalmamaktadır. Bunu daha iyi gösterebilmek için, sözü, "ortodoks marksizm" yandaşlığından kimsenin kuşkulanamayacağı en "güvenilir" bir tanığa, Hobson'a bırakalım; öte yandan, İngilizdir Hobson; emperyalist deney yönünden, sömürgelere ve mali sermayeye sahip olma yönünden dünyanın en zengin ülkesindeki işlerin durumunu iyi bilmektedir.

İngiliz-Boer savaşının henüz tazeliğini yitirmemiş izlenimleriyle Hobson, emperyalizmle maliyecilerin çıkarları arasındaki, savaş taahhütlerinden, savaş siparişlerinden kazanılan kâr artışları arasındaki bağı anlatırken şöyle diyordu: "Tam anlamıyla asalak nitelikteki bu siyaseti yürütenler kapitalistlerdir; ancak, aynı itici nedenler, bazı özel işçi gruplarını da etkilemektedir. Birçok kentte, büyük sanayi kolları, hükümetin iradesine göre hareket etmektedir; metalurji ve gemi yapım merkezleri, emperyalizme, önemli ölçüde bağlıdır." Yazara göre, eski imparatorlukların gücünü aşağıdaki iki durum dizisi zayıflatmaktaydı: (1) "ekonomik asalaklık"; (2) ordunun bağımlı halklardan meydana getirilmesi. "Bunlardan birincisi ekonomik asalaklık geleneğidir; egemen devlet, bununla, kendi yöneten sınıfını zenginleştirmek ve sakin dursunlar diye alt sınıfla-

¹⁰¹ Schulze-Gaevernitz, *Britischer Imperialismus*, s. 122.

¹⁰² *Die Bank*, 1911, 1, s. 10-11.

rına rüşvet vermek için, eyaletlerini, sömürgelerini ve bağımlı ülkeleri sömürmektedir.” Böylesi bir rüşvetin ister şeklen, ister ekonomik bakımdan olanaklı olması için, yüksek kârların, yüksek tekel kârlarının gerekli olduğunu da biz eklemeliyiz.

İkinci duruma gelince, Hobson, bu konuda şöyle diyor: “Emperyalizmdeki körlüğün en tuhaf belirtilerinden biri de, Büyük Britanya, Fransa ve öbür emperyalist devletlerin bu yola girerken takındıkları kayıtsızlıktır. Hele İngiltere, bu bakımdan, öbür ülkelere göre, çok daha ileri gitmiştir. İmparatorluğumuzun Hindistan’da kazanmış olduğu savaşların [sayfa 124] çoğu, yerlilerden oluşan askeri birliklerimizin eseridir. Pek yakınlarda Mısır’da olduğu gibi, Hindistan’da da, pek çok sürekle ordu, İngilizlerin komutası altına verilmiştir. Güney Afrika’yı saymazsak, Afrika kıtasındaki bütün savaşlarımız, bizim adımıza, yerliler tarafından kazanılmıştır.”

Çin’in paylaşılması tasansı da Hobson’a şu ekonomik değerlendirmeyi yaptırmıştır: “O zaman Batı Avrupa’nın büyük kısmı, İngiltere’nin güneyi, Riviera, İtalya ve İsviçre’nin, zenginlerin oturduğu ve en çok turist çeken bölgeleri gibi bir görünüm ve nitelik kazanacaktır: temettüleri ve Uzak-Doğudan gelen kâr paylarıyla yaşayan küçük bir zengin aristokrat grubu; biraz daha geniş bir tacir ve serbest meslek sahibi grubu; daha geniş bir uşaklar ve mamul maddelerin sona erdirmeye çalışılan işçiler grubu. Bellibaşlı sanayi dallarına gelince, bunlar ortadan kalkacak, gıda maddelerinin ve yarı-mamul maddelerin büyük bir kısmı Asya ve Afrika ülkelerinden haraç olarak gelecektir.” “Batı devletlerinin geniş bir ittifakı, büyük devletlerden meydana gelmiş bir Avrupa Federasyonu, bize, işte bu olanakları sunmaktadır: evrensel uygarlığı ilerletmekten uzak olan böyle bir birlik, büyük bir Batı asalaklığı tehlikesi getirecektir; sanayice ilerlemiş bir grup ulusu öbürlerinden ayıracaktır; öyle ki, bu ulusların üst sınıfları, Asya ve Afrika’dan muazzam bir haraç alacak, ve bu haracın yardımıyla yeni mali aristokrasinin denetimi altında, artık tarım ve sanayi ürünleri üretiminde değil de, kişisel ya da tamamlayıcı hizmetlerde, ikinci derecede sanayi işlerde büyük bir memur ve uşak kitlesi besleyecektir. Bu teoriyi [aslında bu amacı demek daha doğrudur ya] incelenmeye değer sayarak reddedenler, Güney İngiltere’nin daha şimdiden bu duruma gelmiş bölgelerinin ekonomik ve toplumsal koşulları üstünde düşünmelidirler. Ayrıca, Çin’in yukarıda sözü edilen benzeri olan

ve dünyada şimdiye değin ilk kez görülen en büyük potansiyel hazinesini tüketim amacıyla Avrupa'ya akıtan mali grupların, [sayfa 125] “sermaye yatırımcıları”nın, onların siyasal memurlarının, sınai ve ticari alandaki adamlarının ekonomik denetimine girmesi olanaklı olsaydı, bu sistemin ne büyük bir genişleme kazanacağını düşünmeleri gerekirdi. Kuşku yok ki, durum çok karmaşıktır; dünya güçleri arasında dönen oyun, gelecekteki olayların tek yönde gelişeceği hakkındaki bu öngörünün –ya da bir başkasının– olasılığını kestirmeye olanak vermeyecek kadar nazik bir durumdadır. Ancak, gerçek şu ki: günümüzde, Batı Avrupa emperyalizmini yöneten etkiler bu yola girmiş bulunmaktadır; bu etkiler, herhangi bir direnmeyle karşılaşmadığı, başka bir yöne doğru kaymadığı takdirde, tam böyle bir sonuca doğru gidecektir.”¹⁰³

Yazar, elbette ki haklıdır: gerçekten de, emperyalizmin güçleri bir direnmeyle karşılaşmadığı *takdirde*, tam o belirtilen sonuca varacaktır. “Avrupa Birleşik Devletleri” sözünün anlamı, bugünkü emperyalist durum içinde, tam olarak değerlendirilmiştir. Buna yalnızca şunu eklemek gerekir: ülkelerin çoğunda şimdilik zafer kazanmış olan oportünistler, işçi sınıfı hareketi *içinde de* sistemli ve sürekli bir şekilde, bu yönde “çalışmaktadırlar”. Dünyanın paylaşılması ve, yalnızca Çin’in değil, başka ülkelerin de sömürülmesi anlamını taşıyan, bir avuç çok zengin ülkeye çok yüksek tekel kârları sağlamak demek olan emperyalizm, proletaryanın üst tabakalarına ekonomik bakımdan rüşvet verme olanağı yaratmıştır; bu yolla oportünizmi besler, ona vücut verir ve güçlendirir. Ama genel planda emperyalizme, özel planda ise oportünizme karşı koyan ve, pek doğal olarak, sosyal-liberal Hobson’ un gözünden kaçmış bulunan güçleri unutmamalıyız.

Geçmişte emperyalizmi savunmuş olduğu için partiden atılmış bulunan, bugünse Alman “sosyal-demokrat” partisinin lideri olmaya layık Alman oportünisti Gerhard Hildebrand, [sayfa 126] Afrika zencilerine karşı, “büyük İslam hareketi”ne karşı, “Çin-Japon koalisyonu”na karşı, “güçlü bir ordu ve donanma” bulundurmak amacıyla, (Rusya hariç olmak üzere) bir “Batı Avrupa Birleşik Devletleri” kurulmasını savunarak, Hobson’un düşüncesini tamamlamaktadır.¹⁰⁴

¹⁰³ Hobson, adı geçen yapıt, s. 103, 205, 144, 335, 386.

İngiliz emperyalizmi hakkında Schulze-Gaevernitz'in yaptığı tasvirler de, bize, asalaklığın aynı özelliklerini anımsatıyor. İngiltere'nin ulusal geliri 1865-1898 yılları arasında, hemen hemen iki katına yükselmişti; oysa "yurtdışından sağlanan" gelirin aynı süre içinde artışı *dokuz kata* çıkmıştı. Emperyalizmin "erdem", "zenciyi işe alıştırmak" (ki bu da, zor kullanmadan yapılamaz) ise, tehlikesi de şu noktada yatmaktadır: "Avrupa, önce tarımda ve maden işlerinde, sonra da daha kaba sanayi alanında, günlük işleri, beyaz olmayan insanlığın sırtına yükleyecek, kendisi rantıye rolüyle kalacak, böylece de, belki, beyaz olmayan ırkların önce iktisadi, sonra siyasal kurtuluşunu hazırlamış olacaktır."

Sözgelimi İngiltere'de gittikçe daha büyük yüzölçümlerine ulaşan bir toprak parçası, tarımdan ayrılarak spor işlerine, zenginlerin eğlence işlerine verilmektedir. Av ve spor yönünden en aristokrat ülke olan İskoçya için şöyle denmektedir: "Geçmişine ve Bay Carnegie'ye [bir Amerikan milyarderi] dayanarak yaşar." İngiltere'nin yalnız at yarışlarına ve tilki avına yılda harcadığı para, 14 milyon sterlidir (yaklaşık olarak 130 milyon ruble). Bu ülkedeki rantıye insan sayısı, yaklaşık olarak, 1 milyona yükselmektedir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, üretimle uğraşanların sayısında azalma vardır [tablo - 21]: [sayfa 127]

[TABLO - 21]

[Yıllar]	İngiltere'nin Nüfusu (Milyon)	Bellibaşlı Sanayi Dallarında Çalışan İşçi Sayısı (Milyon)	Toplam Nüfusa Oranı
1851	17.9	4.1	23%
1901	32.5	4.9	15%

"20. yüzyılın başlarında, İngiliz emperyalizmi"nin burjuva araştırmacıları, İngiliz işçi sınıfından söz ederken, işçilerin "*üst tabakası*" ile "*gerçek proletarya demek olan alt tabaka*" arasında sistematik bir ayırım gözetmek zorunda kalmıştır. Birincisi kooperatifçileri, sendikaları, spor derneklerinin ve birçok dinsel mezhebin üyelerini

¹⁰⁴ Gerhard Hildebrand, *Die Erschütterung der Industrieherrschaft und des Industriesozialismus*, 1910, s. 229 ve devamı.

içine alır. İngiltere’de “gerçek anlamıyla proletarya alt tabakasını dışarda bırakacak biçimde yeterince sınırlandırılmış bulunan”!! seçim sistemi, bu tabakanın düzeyine uydurulmuştur. İngiliz işçi sınıfının koşullarını daha elverişli göstermek için genellikle proletaryanın içinde yalnızca küçük bir azınlık olan bu üst tabakadan sözedilmektedir: sözgelimi işsizlik sorunu, “özellikle Londra’da ve proletaryanın alt tabakasında görülmektedir; bu yüzden de, bu soruna, politika adamlarıyla pek önem verilmez.”¹⁰⁵ Aslında, “burjuva politikacılarınca ve ‘sosyalist’ oportünistlerce pek önem verilmez” denilse daha doğru olacak.

Emperyalizmin, sözünü ettiğimiz olaylar dizisine bağlanabilir özellikleri arasında, bir de, emperyalist ülkelerden dışarı yapılan göçlerde bir azalma, buna karşılık ücretlerin düşük olduğu daha geri ülkelerden buralara akan işçi göçünde artma görülmesi gerçeğini anımsatmalıyız. Hobson, İngiltere’den dışarı göç olaylarının 1884’ten başlayarak düşüş gösterdiğine dikkati çekiyor: 1884’te 242 bin olan göçmen sayısı, 1900’de 169 bine düşmüştür. Almanya’dan dışarı göçmen akışı ise 1881-1890 yılları arasında maksimuma ulaşır: 1.453.000 göçmen. Daha sonraki onar yıllık iki dönemde [sayfa 128] bu miktar azalmıştır. Tersine, Almanya’ya Avusturya’dan, İtalya’dan, Rusya’dan gelen işçi sayısında artma görülmüştür. 1907 sayımına göre Almanya’da 1.342.294 yabancı vardı; bunun 440.800’ü sanayi işçisi, 257.329’u tarım işçisiydi.¹⁰⁶ Fransa’da maden sanayiinde çalışan işçilerin “büyük kısmı” yabancıdır: Polonyalı, İtalyan, İspanyol.¹⁰⁷ Birleşik Devletler’de Doğu ve Güney Avrupa’dan gelen işçiler en düşük ücretli işlerde çalışmaktadırlar; oysa Amerikan işçileri gözetimcilerin ve daha iyi ücret ödenen işleri yapan işçilerin en geniş kısmını sağlamaktadırlar.¹⁰⁸ Emperyalizm, işçiler arasında da ayrıcalıklı kategoriler yaratma, onları proletaryanın büyük yığınından ayırma eğilimi taşıyor.

İngiltere’de, emperyalizmin, işçileri bölmek, onlar arasında oportünizmi kuvvetlendirmek, işçi hareketinin ani bozulmasını kışkırtma eğiliminin, 19. yüzyılın sonundan ve 20. yüzyılın başından çok önce ortaya çıktığını belirtelim. Çünkü emperyalizmin iki temel

¹⁰⁵ Schulze-Gaevernitz, *Britischer Imperialismus*, s. 246, 301, 317, 323, 324, 364.

¹⁰⁶ *Statistik der Deutschen Reichs*, s. 211.

¹⁰⁷ Henger, *Die Kapitalsanlage der Franzosen*, Stuttgart 1913.

¹⁰⁸ Hourwich, *Immigration and Labour*, New York 1913.

özelliği –geniş sömürgelere sahip olma ve dünya pazarının tekel altına alınması– İngiltere’de, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ortaya çıkmıştır. Marx ve Engels, işçi hareketi içinde beliren oportünizm ile İngiliz kapitalizminin emperyalist özellikleri arasındaki bu bağıntıyı onar yıllık dönemler içinde yöntemli bir biçimde yakından gözlemlemişlerdi. Nitekim Engels, 7 Ekim 1858’de Marx’a şöyle yazmıştı:

“Gerçekte, İngiliz proletaryası gitgide daha fazla burjuvalaşmaktadır; öyle görünüyor ki, başka uluslara göre daha burjuva olan bu ulus, kendi burjuvazisinin *yanısıra* bir burjuva aristokrasisi ve bir burjuva proletaryası yaratmaya yönelmekte. Bütün dünyayı sömürmekte olan bir ulus için bu, elbette, bir dereceye kadar mantıksal bir şeydir.” [Karl Marx-Friedrich Engels, *Correspondance*, Costes 1932, c. V, s. 263.]

Aşağıyukarı çeyrek ^[sayfa 129] yüzyıl sonra, 11 Ağustos 1881’de, yazdığı bir mektupta da, “burjuvazi tarafından satın alınmış, hiç değilse beslenmiş adamların yöneticiliğine ses çıkarmayan berbat İngiliz işçi sendikaları”ndan sözeder. [K. Marx-F. Engels, *Gesamtausgabe*, III. 2, Berlin 1930, s. 340.] Engels, Kautsky’ye yazdığı (12 Eylül 1882 tarihli) bir mektubunda da şöyle diyordu:

“İngiliz işçilerinin sömürge politikası konusunda ne düşündüklerini mi soruyorsunuz bana? Genel olarak politika konusunda ne düşünüyorlarsa, onu düşünüyorlar. ... İşçi Partisi yok burada; sadece tutucu radikaller ve libareller var; işçilere gelince onlar da İngiltere’nin sömürgeler ve dünya pazarı üstünde kurduğu tekele rahatça katılıyorlar.”¹⁰⁹ [K. Marx-F. Engels, *Gesamtausgabe*, III, 4, Berlin 1931, s. 511.] (Engels, *İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu* adlı kitabının 1892’de yapılan ikinci baskısının önsözünde de aynı görüşü ileri sürmüştür.)

Böylece nedenler ve sonuçlar açıkça beliriyor. Nedenler: (1) İngiltere tarafından dünyanın sömürülmesi; (2) dünya pazarı üzerindeki tekeli; (3) sömürgeci tekeli. Sonuçlar: (1) İngiliz proletaryasının bir kısmının burjuvalaşması; (2) bu proletaryanın bir kısmının, burjuvazi tarafından satın alınmış, hiç değilse beslenmiş adam-

¹⁰⁹ Briefwechsel von Marx und Engels, Bd. II, s. 290; IV, 433; K. Kautsky, *Sozialismus und Kolonialpolitik*, Berlin 1907, s. 79; Kautsky’nin henüz marksist olduğu, o çok uzakta kalmış günlerde yazdığı broşür.

ların yöneticiliğine ses çıkarmaması. 20. yüzyıl başlarının emperyalizmi, dünyanın bir avuç devlet arasında paylaşılmasını tamamlamıştır; bu devletlerden herbiri, bugün, bütün dünyanın, İngiltere'nin 1858'de sömürdüğünden daha küçük bir kısmını, "aşırı kârlar" çekerek sömürmektedir; herbiri, karteller, mali sermaye, alacaklı-borçlu ilişkileri sayesinde, dünya pazarı üstünde kurdukları tekel durumunu korumaktadırlar; herbiri, bir dereceye kadar, sömürge tekelinden yararlanır. (Dünyadaki bütün sömürgelerin yüzölçümü toplamı olan 75 milyon kilometre [sayfa 130] karenin %86'sının altı büyük devletin elinde toplandığını, %81'inin ise üç büyük devlete ait olduğunu yukarıda görmüştük.)

Bugünkü durumun ayıncı özelliği, oportünizm ile işçi hareketinin genel ve hayati çıkarlarını zorunlu olarak daha da uyumsuz kılabilecek iktisadi ve siyasal koşulların varlığında beliriyor: kapitalist tekeller iktisadi ve siyasal alanda birinci sırayı almıştır; dünyanın paylaşılması olayı sonuna değin götürülmüş bulunuyor; öte yandan, İngiltere'nin bölünmez tekeli yerine, şimdi bu tekele katılmak için, birkaç emperyalist güç arasında savaşım vardır; bu savaşım 20. yüzyılın bütün başlangıç döneminin ayıncı özelliğidir. Oportünizm, bugün 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de olduğu gibi, on yıllar boyunca bir ülkenin işçi hareketi içinde tamamıyla zafer kazanamaz. Ancak, şu da var ki, bir dizi ülkede tam olgun bir hale gelmiştir; sosyal-şovenizm biçimi altında burjuva politikasıyla her noktada kaynaşarak olgunluk dönemini de aşmış ve çürümüşür.¹¹⁰

[sayfa 131]

¹¹⁰ Rus sosyal-şovenizmi açık biçim altında Potressovlar, Çenkeliler, Maslovlar vb. tarafından temsil edilmektedir, ve kapalı biçimi de (Çheydze, Skobelev, Akselrod, Martov vb.) oportünizmin Rusya'ya özgü bir çeşidinden, yani tasfiyecilikten ortaya çıkmıştır.

DOKUZ EMPERYALİZMİN ELEŞTİRİSİ

EMPERYALİZMİN eleştirisinden, sözcüğün geniş anlamıyla, toplumun farklı sınıflarının kendi genel ideolojileri yönünden emperyalist politikaya karşı takındıkları tutumu anlıyoruz.

Bir yandan, birkaç elde yoğunlaşmış, ve yalnızca küçük ve orta kapitalisti değil, çok küçük kapitalist ve çok ufak patronları da kendine bağlayan yaygın ve sıkı bir ilişki ağı kurmuş olan mali-sermaye, öte yandan, dünyayı paylaşma ve başka ülkelere egemen olma yolunda başka ulusal mali gruplara karşı girilen gitgide yoğunlaşan savaşım, bütün mülk sahibi sınıfların tamamıyla emperyalizm safına geçmesine neden olmaktadır. Emperyalizmin geleceği konusunda [sayfa 132] “genel” tutku, onu coşkuyla savunmak, her

yönden süsleyip püslemek – günümüzün özelliği işte budur. Emperyalist ideoloji, işçi sınıfının içine de sızmaktadır. Çünkü bu sınıfı öteki sınıflardan ayıran bir Çin Seddi yoktur. Bugün Alman “sosyal-demokrat” partisi denen partinin önderlerine pek haklı olarak “sosyal emperyalistler”, yani sözde sosyalist, gerçekte emperyalist deniyor. Daha 1902’lerde Hobson, İngiltere’de, oportünist “fabyan derneğine” bağlı “emperyalist fabyanlar”dan sözetmişti.^[16]

Burjuva bilim adamları ve yazarları, genellikle, emperyalizmi biraz kapalı bir şekilde savunuyorlar; emperyalizmin tam egemenliğini ve derin köklerini gizliyorlar; özel ve ikinci derecede kalan ayrıntıları, birinci plana getirmek, bankaların ve tröstlerin vb. polis denetimi gibi kesinlikle gülünç “reform” tasarılarıyla dikkati temel noktalardan kaydırmak için çaba gösteriyorlar. Emperyalizmin temel özelliklerinde, reform yapma düşüncesinin saçmalığını kabul edecek kadar cesur olan alaycı ve açsözlü emperyalistlere çok seyrekleştirilmektedir.

İşte bir örnek. Alman emperyalistleri, *Dünya Ekonomisi Arşivi* dergisinde, sömürgelerdeki ve kuşkusuz özellikle Almanya’ya ait olmayan sömürgelerdeki, ulusal kurtuluş hareketlerini izlemeye girişmiş durumdadır. Hindistan’da ortaya çıkan karışıklıklara ve protestolara, Natal’daki (Güney Afrika), Hollanda Hindistan’ındaki hareketlere vb. değinirler. Bunlardan biri, yabancı egemenliği altında bulunan Asya, Afrika ve Avrupa halklarının, çeşitli bağımlı ulus ve ırkların temsilcilerinin katıldığı 28-30 Haziran 1910’da toplanmış olan bir konferans üzerine düzenlenmiş bir İngiliz raporunu sözkonusu ediyor ve bu konferansta yapılmış konuşmaları şöyle değerlendiriyordu.

“Bize, emperyalizme karşı savaşmamız gerektiği; egemen devletlerin, bağımlı hakların bağımsızlık haklarını tanımaları gerektiği, büyük güçlerle zayıf halklar arasında [sayfa 133] yapılan anlaşmaların uygulamasına uluslararası bir mahkemenin bakması gerektiği söyleniyor. Konferans, bu masum dileklerin ötesine pek geçmiyor. Bugünkü biçimiyle emperyalizmin kapitalizmle sıkı sıkıya bağlı olduğu, bu yüzden [!!!] belki de, onun özellikle iğrenç bazı aşırılıklarına karşı protestolarla yetinilmedikçe, emperyalizme karşı açık bir savaşımın umutsuz olacağı konusunda hiçbir anlayış izi görülüyor.”^[11] Emperyalizmin temelden düzeltileceği düşüncesi, bir aldatmacadan, bir “iyi dilek”ten ibaret olduğu için; ezilmiş ulusla-

rın burjuva temsilcileri bir adım “daha” ileri gidemedikleri için; ezen ulusun burjuva temsilcisi “daha” geriye gidiyor, “bilimsel”lik iddiası örtüsü altında emperyalizmi pohpohlamaya yöneliyor. Gerçekten güzel bir “mantık” bu!

Reformlar yoluyla emperyalizmin temellerini değiştirmek olanaklı mıdır? Emperyalizmdeki çelişkileri artırmak ve derinleştirmek için ileriye mi; yumuşatmak için geriye mi gitmek gerekir? Bunlar, emperyalizmin eleştirisinin temel sorulardır. Emperyalizmin kendine özgü siyasal özellikleri şunlardır: mali-oligarşinin baskısı ve serbest rekabetin ortadan kaldırılması yüzünden her alanda gericilik ve artan ulusal baskı. Bu yüzden hemen bütün emperyalist ülkelerde 20. yüzyılın başından beri bir demokratik küçük-burjuva muhalefeti başlamıştır. Kautsky’nin ve büyük uluslararası geniş kautskici akımın marksizmden kopuşu, tamı tamına, Kautsky’nin, ekonomik temeliyle aslında gerici olan bu küçük-burjuva reformist muhalefete karşı koymak zahmetine girmemiş, girememiş olmakla kalmayıp, uygulamada onunla birleşip kaynaşmış olmasındadır.

Birleşik Devletler’de, 1898’de, İspanya’ya karşı açılan emperyalist savaş, “anti-emperyalistler”in, burjuva demokrasinin son mohikanlarının muhalefetini uyarılmış oldu; bunlar, bu savaşı “canıyane” olmakla nitelendiriyorlar; yabancı toprakların ilhakını anayasaya aykırı buluyorlar; [sayfa 134] Filipin yerlilerinin önderi Aginaldo’ya reva görülen işlemi “şoven yasa tanımazlığı” diye tanımlıyorlar (Amerikalılar, Aginaldo’ya, önce ülkesinin bağımsızlığa kavuşacağı konusunda söz vermişler, ama sonra, oraya asker çıkartıp, ilhak etmişlerdi); Lincoln’un, sözlerini yineliyorlardı: “Bir beyaz kendi kendini yönetiyorsa, burda bir kendini yönetme vardır; ama bir beyaz hem kendini, hem de başkalarını yönetiyorsa bu artık bir kendini yönetme değil, zorbalıktır.”¹¹²

Ancak, bu eleştiri, büyük-ölçekli kapitalizmin ve gelişiminin doğurduğu güçlere katılmaktan kaçınırken emperyalizmle tröstler arasında, ve dolayısıyla emperyalizmle kapitalizmin temelleri arasında bulunan çözülmez bağları görmekten de kaçındığı sürece, “ma-sum bir dilek” olarak kalacaktır.

Emperyalizmi eleştirirken, Hobson’un takındığı temel tavır

¹¹¹ *Weltwirtschaftliches Archiv*, II, s. 193.

¹¹² J. Patouillet, *L’impérialisme américain*, Dijon 1904, s. 272.

da böyledir. Hobson, “emperyalizmin kaçınılmazlığı” fikrine karşı çıkmakta ve (kapitalist rejimde!) halkın “tüketim gücünü yükseltmek” gereğini ileri sürmekte Kautsky’den önce davranmıştır. Emperyalizmin eleştirisinde küçük-burjuva görüş açısı, bankaların her şeye gücü yettiği mali-oligarşi vb., sık sık aktarmalarda bulunduğum Agahd, A. Lansburgh, L. Eschwege ve Fransız yazarlarından, 1900 yılında İngiltere’de yayınlanmış *İngiltere ve Emperyalizm* adlı yüzeysel bir kitabın yazarı Victor Berard gibi yazarlarca da benimsenmiştir. Bütün bu yazarlar, marksist olduklarını hiç iddia etmeksizin, emperyalizmin karşısına serbest rekabeti ve demokrasiyi çıkarırlar, anlaşmazlıklar ve savaşı körükleyen Bağdat demiryolu projesini suçlarlar, barış için birtakım “masum dilekler”de bulunurlar vb.. Bu durum, çıkartılan uluslararası hisse senedi istatistiklerini derleyen A. Neymarek için de sözkonusudur; uluslararası menkul kıymetleri temsil eden yüz milyonlarca frankın toplamını yapan A. Neymarck 1912’de şöyle haykırıyordu: “Barışın ^[sayfa 135] bozulabileceğine... bu büyük rakamlar karşısında bir savaşı kışkırtmak cesaretinin gösterilebileceğini inanılabilir mi?”¹¹³

Burjuva iktisatçıların bu saflığına hiç de şaşmamak gerekir; üstelik, böyle “saf” görünmek ve emperyalizmin egemenliği altında “ciddi ciddi... barıştan söz etmek, *onların yararınadır*. Ama 1914, 1915 ve 1916 yıllarında aynı burjuva-reformist görüş açısını benimseyen ve barış konusunda herkesin (emperyalistlerin, sahte sosyalistlerin, sosyal-pasifistlerin) aynı kanıda birleştiklerini ileri süren Kautsky’de, marksizm adına geriye ne kalmıştır ki? Emperyalizmi tahlil etmek ve çelişkilerinin derinliğini sergilemek dururken, bu çelişkilerden kaçmaya, sıyrılmaya çalışan reformist bir “iyi niyet”ten başka ne görüyoruz ki karşımızda?

Kautsky’nin, emperyalizmi ekonomik açıdan eleştirisine bir örnek verelim. 1872 ve 1912 yılları için. İngiltere’nin Mısır’la olan ihracat ve ithalât istatistiklerini inceliyor; bunların İngiltere’nin bütün ihracat ve ithalâtına göre daha zayıf bir ölçüde geliştiği görünmektedir. Kautsky bundan şu sonucu çıkarıyor:

“Mısır askeri işgal altında bulunmasaydı, yalnızca, salt ekonomik etkenlerin işleyişinin bir sonucu olarak İngiltere ve Mısır arasındaki ticaretin daha az olacağını varsaymak için hiçbir neden

¹¹³ *Bulletin de l’Institut international de statistique*, c. XIX, kitap II, s. 225.

yoktur.” “Sermayedeki yayılma dürtüsü emperyalizmin baskı ve şiddet yöntemleriyle değil, banşçı demokrasiyle en elverişli ölçüle-re ulaşabilir.”¹¹⁴

Kautsky'nin Rusya'daki bayrakları (ve sosyal-şovenlerin Rus maskeleyecisi) Bay Spectator* tarafından her perdeden yinelenen bu iddia, emperyalizmin kautskici eleştirisinin temelini oluşturur; bunun için de daha ayrıntılı bir incelemeyi haketmektedir. İşte, Kautsky'nin, defalarca ve özellikle [sayfa 136] 1915 Nisanında, çalışmalarında vardığı sonuçların “bütün sosyalist teorisyenler tarafından oybirliğiyle benimsendiğini” söylediği Hilferding'in şu sözleriyle başlayalım.

“Daha ilerlemiş bulunan kapitalist politikanın karşısına, günü geçmiş serbest ticaret döneminin politikasını ya da devlet düşmanlığını çıkarmak, proletaryanın işi değildir.” diye yazıyor Hilferding, “Emperyalizme, mali-sermayenin ekonomik politikasına proletaryanın vereceği karşılık, serbest ticaret değil, sosyalizm olabilir. Proleter siyasetin amacı, bugün gerici bir ülkü haline gelmiş bulunan serbest rekabet düzenini yeniden kurmak değil, kapitalizmin yokedilmesi yoluyla rekabetin tamamıyla ortadan kaldırılmasıdır.”¹¹⁵

Kautsky, mali-sermaye çağı için, “gerici bir ülküyü”, “banşçı demokrasi”yi, “salt ekonomik öğelerin işleyişini” savunduğundan ötürü marksizmden kopmuştur. Çünkü, *nesnel olarak*, bizi tekellikten tekeli-olmayan bir kapitalizme geriye doğru çeken bu ülkü, reformist bir düzenbazlıktır.

Mısır'la (ya da başka herhangi bir sömürge ya, da yarı-sömürge ülke ile) olan ticari ilişkiler, askeri işgal *olmasaydı*, emperyalizm olmasaydı, mali-sermaye olmasaydı, “çok daha artardı”. Ne demektir bu? Serbest rekabet, genel olarak tekellerle ya da mali-sermaye “işşkileri” ya da egemenliğiyle (ki o da, tekel anlamına gelir), ya da bazı ülkelerin sömürgeler üstünde kurmuş oldukları tekeli-liklikle sınırlandırılmış olmasaydı, kapitalizm daha hızlı mı gelişecekti?

Kautsky'nin düşüncelerinin yukardakinden daha başka bir anlamı olamaz; *bu* “anlam” da anlamsızlığın ta kendisidir. *Olumlu*

¹¹⁴ Kautsky, *Nationalstaat, imperialistischer Staat und Staatenbund*, Nüremberg 1915, s. 72, 70.

¹¹⁵ Hilferding, *Das Finanzkapital*, s. 504.

* *Spectator*, menşevik S. Nahimson'un takma adı. -Ed.

yönden varsayalım, diyelim ki herhangi bir tekel durumu olmaksızın serbest rekabet, kapitalizmi ve ticareti daha hızlı geliştirebilirdi. Ancak, ticaretin ve kapitalizmin gelişmesi ne denli hızlı olursa, tekelciliği *doğuran* [sayfa 137] üretimin ve sermayenin yoğunlaşması da, o denli büyük olur. Ve tekeller zaten tamı tamına serbest rekabetten doğmuştur! Bugün, tekeller, gelişmeyi frenlemeye başlamış olsalar da, bu durum, tekelleri yarattıktan sonra, olanaksızlaşan serbest rekabet lehine bir kanıt olarak kullanılamaz.

Kautsky'nin iddiasını ne yana çevirirsek çevirelim, içinde gericilikten ve burjuva reformizminden başka bir şey bulamıyoruz.

Yukardaki uslamlamayı düzeltsek ve Spectator gibi İngiliz sömürgelerinin İngiltere ile olan ticaretinin diğer ülkelerle olan ticaretlerine göre daha yavaş ölçüde geliştiğini söylesek de, yine Kautsky'yi kurtaramayız. Aslında İngiltere'ye karşı zafer kazanan da *g e n e* tekellerdir, *g e n e* emperyalizmdir; ama başka ülkelerin (Amerika'nın, Almanya'nın) tekelleri ve emperyalizmi. Bilindiği gibi karteller yeni ve kendine özgü bir himayeci gümrük tarifesi tipi yaratmıştır; Engels'in, *Kapital*'in III. cildinde belirttiği gibi,* özellikle ihraç edilmeye elverişli ürünler himaye edilmektedir. Aynı şekilde kartellerin ve mali-sermayenin kendilerine özgü bir "ucuz fiyatla ihraç" sistemi ya da İngilizlerin dediği gibi bir "damping" sistemi olduğunu da biliyoruz; kartel, ülke içinde yüksek tekel fiyatlarıyla satış yapmakta; ancak rakiplerin ayağını kaydırmak ve kendi üretimini en yüksek ölçüde genişletmek vb. için aynı malları yabancı ülkelere üç kat ucuza verebilmektedir. Almanya'nın İngiliz sömürgeleriyle ticareti bizzat İngiltere'nin bu sömürgelerle olan ticaretinden daha hızlı geliyorsa bu, yalnızca Alman emperyalizminin İngiliz emperyalizmine göre daha genç, daha güçlü, daha iyi örgütlenmiş olduğunu, ondan üstün olduğunu kanıtlar; ama hiçbir biçimde serbest ticaretin "üstünlüğü"nü kanıtlamaz. Çünkü burada serbest rekabet ile himayecilik ve sömürge bağımlılığı arasında bir savaşım [sayfa 138] değil, iki rakip emperyalizm, iki tekel, iki mali-sermaye grubu arasında bir savaş söz konusudur. Alman emperyalizminin İngiliz emperyalizmine üstünlüğü, sömürge sınırlarının ya da koruyucu gümrük tarifelerinin meydana getirdiği duvarlardan daha güçlüdür: buradan serbest ticaret ya da "banşçı demokrasi" lehine bir kanıt

* Karl Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1978, s. 129-130, dipnot. -Ed.

çıkarmak bayağı bir iş olur; bu, emperyalizmin temel özelliklerini ve çizgilerini unutmak demektir; marksizmin yerine küçük-burjuva reformizminin geçirilmesi demektir.

İlginç bir olay: emperyalizm eleştirisi Kautsky'ninki kadar küçük-burjuva olan burjuva iktisatçısı A. Lansburgh bile, ticaret istatistiklerini Kautsky'den daha bilimsel bir tavırla incelemiştir. Rasgele ele aldığı tek bir ülkeyi, tek bir sömürgeyi, öbür ülkelerle karşılaştırmakla yetinmemiş; emperyalist bir ülkenin: (1) mali yönden ona bağlı borçlu ülkelere; (2) mali yönden bağımsız ülkelere olan ihracatını da incelemiştir. Ulaştığı sonuçlar aşağıdadır [tablo - 22]:

[TABLO - 22]
ALMANYA'NIN İHRACATI

		1889	1908	Artış yüzdesi
Mali yönden Almanya'ya bağımlı olan ülkeler	Romanya.	48,2	70,8	47%
	Portekiz.	19,0	32,8	73%
	Arjantin.	60,7	147,0	143%
	Brezilya.	48,7	84,5	73%
	Şili.	28,3	52,4	85%
	Türkiye.	29,9	64,0	114%
<i>Toplam.</i>		<i>234,8</i>	<i>451,5</i>	<i>92%</i>
Mali yönden Almanya'dan bağımsız olan ülkeler	İngiltere.	651,8	997,4	53%
	Fransa.	210,2	437,9	108%
	Belçika.	137,2	322,8	135%
	İsviçre.	177,4	401,1	127%
	Avusturya.	21,2	64,5	205%
	Hollanda Hindistanı.	8,8	40,7	363%
<i>Toplam.</i>		<i>1.206,6</i>	<i>2.264,4</i>	<i>87%</i>

[sayfa 139]

Lansburgh, bu verilerden *sonuçlar* çıkarma yoluna gitmemiş ve, tuhaf bir dikkatsizlik sonucu, bu rakamlar *eğer* bir şeyi kanıtlayorsa, onun kendi düşüncelerine *karşıt* olduğunu farkedememiştir, çünkü mali yönden Almanya'ya bağımlı ülkelere yapılan ihracat, mali yönden bağımsız ülkelere yapılan ihracata göre, az da olsa daha hızlı bir gelişme göstermiştir. (Yukarda “eğer” sözcüğünü vurguladık, çünkü Lansburgh'un rakamları tam olmaktan uzaktır.)

İhracat ile ikraz arasındaki bağı kuran Lansburgh şöyle yazıyor:

“1890-1891 yılında, Alman bankalarının aracılığıyla, bir Roman ikraz anlaşması yapıldı; bu bankalar, daha önceki yıllarda bu borca mahsuben avans açmışlardı. Bu istikraz, daha çok Almanya’dan demiryolu malzemesi alımında kullanılmıştır. 1891 yılında, Almanya’nın Romanya’ya ihracatı, 55 milyon marka yükselmişti. Bir sonraki yılda, 39 milyon 400 bin marka, ve dalgalanmalarla 1900’de, 25 milyon 400 bin marka düştü. Ancak, şu son yıllarda, yapılan iki yeni ikraz sayesinde, 1891’deki düzeyine geldiği görülüyor.

“Almanya’nın Portekiz’e ihracatı, 1888-1889 ikrazlarının ardından, 21,1 milyon marka yükselmişti (1890), daha sonraki iki yıl içinde ise 16,2 ve 7,4 milyon marka düştü; eski düzeyini ise ancak 1903’te kazandı.

“Almanya’nın Arjantin’le ticaretine ilişkin rakamlar daha da çarpıcıdır. 1888 ve 1889 ikrazlarının ardından Almanya’nın Arjantin’e ihracatı, 1889’da, 60,7 milyon marka ulaşmıştı. Bundan iki yıl sonra ise, bu miktar 18,6 milyon marka, yani eski rakamın üçte-birinin altına düştü. İhracat miktarı, ancak Almanya’da devlet ve belediyelerin yaptığı yeni ikraz anlaşmalarının, elektrik santralleri kurulması için verilen avansların ve başka kredi işlemlerinin sonucu olarak, 1889’daki düzeyini bulmuş ve onu aşmıştır.

“1889 ikrazının sonucu olarak, Şili’ye yapılan ihracat 45,2 milyon marka yükselmişti (1892); bir yıl sonra bu miktar ^[sayfa 140] 22,5 milyon marka düştü. Alman bankalarının aracılığıyla imzalanan yeni bir ikraz anlaşmasından sonra ihracat 1907’de 84,1 milyon marka yükseldi, ancak bu da 1908’de gene 52,4 milyon marka düştü.”¹¹⁶

Lansburgh, bu gerçeklerden, eğlendirici bir küçük-burjuva ibret dersi çıkarıyor: ikrazlara bağlı ihracatın ne denli kararsız ve düzensiz bir şey olduğunu, ulusal sanayii “doğal” ve “uyumlu” bir biçimde geliştirmek dururken sermayeyi tutup yabancı ülkelere yatırmanın nice kötü bir şey olduğunu, dış ikrazlar dolayısıyla bol keseden dağıtılan milyonların Krupp firmasına ne denli “pahalya” oturduğunu anlatıyor. Ne var ki, gerçekler, apaçık ortadadır: ihracat miktarı, burjuva ahlakını hiç umursamayan ve aynı ökülü iki kez yüzmekten çekinmeyen mali-sermaye önce ikraz kârlarını cebe atıyor; sonra borcu alanın, Krupp’un ürettiği malların alımında ya

¹¹⁶ *Die Bank*, 1909, 2. s. 819 ve devamı.

da Çelik Sendikası'ndan demiryolu malzemesi alımında kullandığı yine o ikrazdan doğmuş öteki kârları cebe indiriyor, vb..

Yineleyelim: Lansburgh'un istatistiklerini hiç de tam ve yetkin olarak kabul etmiyoruz. Ancak bunları, burada, aktarmam gerekiyordu; çünkü, Kautsky'nin ve Spectator'unkilerden daha bilimseldiler; çünkü Lansburgh, soruna yaklaşmanın doğru yolunu göstermiştir. İhracat konusunda mali-sermayenin rolü tartışılırken özellikle ve yalnızca ihracatla mali-sermaye dalavereleri arasında, özellikle ve yalnızca ihracatla kartellerin mal sürümü arasında varolan ilişkiyi görüp anlayabilmek gerekir. Oysa, sömürgeleri sömürge olmayan ülkelerle, bir emperyalizmi başka bir emperyalizmle bir yarı-sömürgeyi ya da sömürgeyi (Mısır'ı) bütün öbür ülkelerle karşılaştırmakla yetinmek, sorunun asıl özünü karanlıkta bırakmak, onu saptırmak demektir.

Bunun gibi, Kautsky tarafından emperyalizme yöneltilen [sayfa 141] teorik eleştirinin de marksizmle hiçbir ortak yanı yoktur; bu eleştiri ancak oportünistlerle ve sosyal-şovenlerle barış ve birlik propagandasına bir başlangıç görevi yapabilir; çünkü emperyalizmin en derin ve temel çelişkilerinden kaçınmakta, onları gizlemektedir: tekellerle onların yanısıra varolan serbest rekabet arasındaki çelişkileri, sermayenin muazzam "işlemleri" ve muazzam kârları ile serbest piyasadaki "dürüst" ticaret arasındaki çeliskileri, bir yanda karteller ve tröstlerle öbür yanda kartelleşmemiş sanayi arasındaki çelişkileri, vb..

Kautsky tarafından uydurulmuş ünlü "ultra-emperyalizm" teorisi de gerici bir nitelik taşımaktadır. Onun 1915'te bu konudaki görüşleri ile Hobson'un 1902'deki görüşlerini karşılaştırınız:

Kautsky:

"... Bugünkü emperyalist siyasetin yerini, ulusal mali-sermayeler arasındaki savaşımın yerine uluslararası düzeyde birleşmiş mali-sermayeyle dünyanın ortaklaşa sömürüleceği yeni, ultra-emperyalist bir siyaset alamaz mı? Kapitalizmin bu yeni aşaması her halde anlaşılır bir şeydir. Bu, gerçekleşebilir mi? Bu soruyu yanıtlamamızı olanaklı kılacak yeterli öncüllere henüz sahip değiliz."¹¹⁷

Hobson:

"Herbiri bir dizi uygarlaşmamış sömürgeye ve bağımlı ül-

¹¹⁷ *Die Neue Zeit*, 30 Nisan 1915, s. 144.

keye sahip birkaç büyük federal imparatorluk temeline yerleşmiş bulunan hıristiyanlık, çok kişiye, çağdaş eğilimlerin en mantıksal gelişimi olarak, inter-emperyalizmin sağlam bir temel üzerine kurulacak sürekli bir barış umudunu en çok taşıyan bir gelişim gibi görünmüştü.”

Böylece Hobson’un onüç yıl önce inter-emperyalizm olarak adlandırdığı şeye, Kautsky, ultra-emperyalizm ya da süper-emperyalizm demektedir. Latince bir örnek yerine bir başkasını koymaktan ibaret, bilgiççe bir-iki yeni söz icadı [sayfa 142] dışında, Kautsky’nin “bilimsel” düşüncesinde gördüğümüz tek ilerleme, Hobson’un İngiliz papaz takımının hilekarlığı olarak gösterdiği şeyi, marksizm adına yutturmaya çalışmasıdır. İngiliz-Boer savaşından sonra bu pek saygıdeğer kastın, birçok yakınlarını Güney Afrika savaşlarında yitirmiş ve İngiliz maliyecilerinin daha yüksek kârlar elde etmeleri için daha yüksek vergiler vermek zorunda kalmış bulunan İngiliz küçük-burjuvasını ve işçilerini *avutmak* yolunda büyük çabalar göstermesi çok doğal bir olaydı. Emperyalizmin pek o denli de kötü olmadığına, sürekli bir barışı sağlamaya elverişli bir inter-(ya da ultra-)emperyalizme yakın olduğuna inandırmaktan daha avutucu ne vardı ki? İngiliz papaz takımının ya da duygusal Kautsky’nin iyi niyetleri ne olursa olsun, Kautsky’nin teorisinin tek nesnel, yani gerçek toplumsal önemi şudur: en gerici bir amaçla, kapitalizm içinde sürekli barışın olanaklı olduğu umudunu uyandırarak, dikkatleri günün keskin uzlaşmaz karşıtlıklarından ve ağır sorunlarından çevirip, gelecekteki düşsel bir ultra-emperyalizmin yalan umutlarına doğru yönelterek yığınları avutmak. Yığınların aldatılması, Kautsky’nin “marksist” teorisinde bundan başka hiçbir şey yoktur.

Gerçekten de Kautsky’nin Alman işçilerine (aynı zamanda bütün dünya işçilerine) aşılama çabıştığı umutların kesin sahteliğini anlamak için herkesçe kabul edilmiş, tartışılmaz gerçekleri karşılaştırmak yeter. Hindistan’ı, Çin-Hindi’ni ve Çin’i düşünelim. Biliyoruz ki, 600-700 milyon nüfusu barındıran bu üç sömürge ve yarı-sömürge ülke, birkaç emperyalist devletin mali-sermayesinin sömürüsü altındadır. İngiltere, Japonya, Birleşik Devletler vb.. Bu emperyalist devletlerin, sözü edilen Asya ülkelerindeki mallarını, çıkarlarını, “nüfuz bölgelerini” korumak ya da genişletmek için birbirlerine karşı antlaşmalar yaptıklarını kabul edelim. Bu antlaşmalar, “ultra-emperyalist” ya da “inter-emperyalist” antlaşmalar olacaktır.

Diyelim ki, bütün emperyalist devletler ^[sayfa 143] bu Asya ülkelerini “barışçı” yoldan bölüşmek için aralarında birlik kurdular. Bu birlik, “uluslararası düzeyde birleşmiş bir mali-sermaye” birliği olacaktır. 20. yüzyılda böylesi birleşme örneklerine raslanmaktadır; örneğin Çin^[17] karşısında büyük devletlerin birbirleriyle ilişkileri böyle olmuştur. Kapitalist düzenin sürüp gitmesi koşuluyla (Kautsky tam da bu koşulu varsaymaktadır), bu ittifakların kısa süreli olmayacakları, olanaklı olan her biçimde ortaya çıkacak sürtüşmeleri, anlaşmazlıkları, savaşımı önleyecekleri düşünülebilir mi?

Yanıtın yalnızca olumsuz olabileceğini görmek için sorunu açıkça ortaya koymak yetecektir. Çünkü, kapitalist düzen içinde, nüfuz bölgelerinin, çıkarların, sömürgelerin paylaşılması konusunda, paylaşmaya katılanların *gücünden*, bunların genel ekonomik, mali, askeri vb. gücünden başka bir esas düşünülemez. Oysa paylaşmaya katılanların gücü aynı şekilde değişmemektedir, çünkü kapitalist düzende farklı girişimlerin, tröslerin, sanayilerin, ülkelerin, *eşit* şekilde gelişecekleri düşünülemez. Almanya, yarım yüzyıl kadar önce kapitalist gücü o zamanki İngiltere'nin gücüyle karşılaştırıldığı zaman, zavallı, önemsiz bir ülkeydi; Rusya'yla karşılaştırıldığı zaman Japonya da aynı durumdaydı. On ya da yirmi yıllık bir süre içinde, emperyalist güçlerin nispi kuvvetlerinin değişmeden kalacağını söyleyebilir miyiz? Kesinlikle söyleyemeyiz.

Bu nedenle İngiliz papaz takımının ya da Alman “marksisti” Kautsky'nin bayağılık akan küçük-burjuva fantezilerine göre değil de, kapitalist sistemin gerçeklerine göre hangi biçime bürünürse bürünsün, ister bir emperyalist grubun bir başkasına karşı birleşmesi, ister *bütün* emperyalist devletleri kucaklayan genel bir ittifak biçiminde olsun, “inter-emperyalist” ya da “ultra-emperyalist” ittifakları, *kaçınılmaz olarak*, savaşlar arasındaki dönemlerin “mütarekeleri” olmaktan başka anlam taşımamaktadır. Barışçı ittifaklar, ^[sayfa 144] savaşları hazırlar ve savaşlardan doğar; *tek ve aynı* temel üzerinde, dünya siyasetinin ve dünya ekonomisinin emperyalist bağlantı ve ilişkileri temeli üzerinde barışçı olan ve barışçı olmayan savaşımın alması biçimlerini yaratarak, biri ötekini koşullandırır. Ne var ki işçileri yatıştırmak ve burjuvazinin safına geçmiş sosyal-şovenerlerle onları uzlaştırmak için, aklievvel Kautsky'nin tek ve aynı zincirlerin iki halkasını *ayırıldığını* görüyoruz; Çin'in “pasifikasyonu” için (Boxer ayaklanmasının^[18] bastırılışını anımsayınız) *bütün* büyük

devletlerin bugünkü barışçı (ultra-emperyalist ya da ultra-ultra-emperyalist de diyebiliriz) birliğini, üfür gün, örneğin Türkiye'nin paylaşılması için bir başka "barışçı" genel ittifaka zemin hazırlayacak olan, yarının barışçı olmayan anlaşmazlığından ayırıyor vb., vb.. Kautsky, emperyalist barış dönemleriyle emperyalist savaş dönemleri arasındaki diri bağlantıyı göstermek yerine, işçilere ölü bir soyutlama sunmakta, onların ölü liderleriyle uzlaşmalarını istemektedir.

Amerikan yazarın Hill, *Avrupa'nın Uluslararası Gelişiminde Diploması Tarihi* adlı kitabının önsözünde, çağdaş diploması tarihini üç döneme ayırıyor: 1° devrim çağı 2° anayasa hareketi; 3° günümüzdeki "ticari emperyalizm" çağı.¹¹⁸ Bir başka yazar, 1870'ten beri, Büyük Britanya'nın "dünya politikası"nı dört döneme ayırmaktadır: 1° Birinci Asya dönemi (Rusya'nın Orta Asya'da Hindistan'a doğru sarkmasına karşı savaşım dönemi); 2° Afrika dönemi (yaklaşık olarak 1885-1902): Afrika'nın paylaşılması konusunda Fransa ile savaşım dönemi (Fransa ile savaşa girmesine ramak kalan 1898 "Fachoda" olayı); 3° İkinci Asya dönemi (Japonya ile Rusya'ya karşı ittifak); 4° Özellikle Almanya ile savaşım olarak tanımlanabilecek Avrupa dönemi.¹¹⁹ Bankacılık dünyasının "ünlü" kişisi Riesser, 1905'te, "maliye [sayfa 145] alanında, ileri karakolların siyasal çatışmalarının görüldüğü"nü yazıyor ve İtalya'daki Fransız mali-sermayesinin iki ülkenin siyasal ittifakına nasıl zemin hazırladığını; Almanya ile İngiltere arasında İran konusunda, bütün Avrupa kapitalistleri arasında Çin'e kabul ettirilecek borçlar konusunda nasıl bir savaşım geliştiğini gösteriyordu. İşte barışçı "ultra-emperyalist" ittifakların basit emperyalist anlaşmazlıklara sıkı sıkıya bağlı ilişkileri içindeki canlı gerçeği böyledir!

Emperyalizmin en derin çelişkilerinin Kautsky tarafından hafifletilmesi, ki bu hafifletme kaçınılmaz bir biçimde emperyalizmi yüceltmeye götürür, bu, yazarın emperyalizmin siyasal özellikleri konusundaki eleştirisini etkilememiş değildir. Emperyalizm, her yere, özgürlük değil, egemenlik eğilimi götüren mali-sermayenin ve tekellerin çağıdır. Bu eğilimin sonucu ise şöyle olmaktadır: siyasal rejim ne olursa olsun, her planda gericilik ve bu alanda mevcut

¹¹⁸ David Jayne Hill, *A History of the Diplomacy in the international development of Europe*, c. I, s. X.

¹¹⁹ Schilder, adı geçen yapıt, s. 178.

uzlaşmaz karşıtlıkların aşırı ölçüde yoğunlaşması. Aynı biçimde ulusal baskı ve ilhak eğilimleri de, yani ulusal bağımsızlığın bozulması da özellikle yoğunlaşmaktadır (çünkü ilhak, ulusların kendi kendini yönetme hakkının çiğnenmesinden başka bir şey değildir). Hilferding, emperyalizm ile ulusal baskının artışı arasındaki bağıntıyı, çok doğru bir biçimde belirtiyor:

“İthal edilmiş sermaye, yeni açılmış ülkelerdeki uzlaşmaz karşıtlıkları iyice derinleştirir; ulusal bilinçleri uyanmakta olan halklarda, o çağrısız konuklara karşı büyüyen direnmeyi uyarır; bu direnme, kolayca, yabancı sermayeye karşı tehlikeli birtakım önlemlere dönüşebilir. Eski toplumsal ilişkiler temelden değişikliğe uğrar; ‘tarihin kenarında kalmış uluslar’ın binlerce yıldan beri süregelen tarımsal yanlışlıkları bozulur; onlar da kapitalist girdaba sürüklenirler. Bizzat kapitalizm, yavaş yavaş, boyuneğmiş toplumlara kurtuluşun yollarını ve araçlarını hazırlar. Ve bu toplumlar, bir zamanlar, Avrupa uluslarının en yüce amacı olan bu amaca, ekonomik ve kültürel özgürlüğün bir aracı olarak, ^[sayfa 146] birleşmiş ulusal bir devlet kurmaya doğru yönelirler. Bu bağımsızlık hareketi, Avrupa sermayesini, en değerli ve en umut veren sömürü alanlarında tehdit etmektedir ve Avrupa sermayesi, ancak askeri güçlerini durmaksızın artırmak yoluyla egemenliğini koruyabilmektedir.”¹²⁰

Hemen ekleyelim ki, emperyalizmin, ilhaka, artan ulusal baskılara, bunun sonucu olarak da, artan bir direnmeye yolaçması, yalnız yeni açılmış ülkelerde değil, eski ülkelerde de sözkonusudur. Kautsky, emperyalizmin siyasal gericiliği yoğunlaştırmasına karşı çıkarken, özellikle acil bir sorunu, yani emperyalizm döneminde oportünistlerle birlik kurmanın olanaksızlığı sorununu karanlıkta bırakıyor. İlhaklara karşı çıkarken, itirazlarını en kabul edilebilir ve oportünistleri en az incitici bir biçimde sunuyor. Doğrudan doğruya bir Alman dinleyiciye hitap ediyor, ama çok önemli, çok güncel bir noktayı, örneğin Alsace-Lorraine’in bir Alman ilhakı olduğunu, karanlıkta bırakmayı ihmal etmiyor. Kautsky’nin bu “zihinsel sapıklığını” değerlendirmek için bir örnek verelim. Diyelim ki, bir Japon, Filipinler’in Amerika tarafından ilhakını suçluyor. Onun, bunu, Filipinler’i kendileri ilhak edemedikleri için değil de, genellikle, ilhak denen şeyden nefret ettiği için yaptığını inanan çıkar mı acaba?

¹²⁰ Hilferding, *Das Finanzkapital*, s. 433 ve 434.

Ve Japonun ilhaklara karşı “savaşımının” içtenliği ve siyasal yönden dürüstlüğünü ancak, Kore’nin Japonya tarafından ilhakına karşı direndiği ve Kore’nin Japonya’dan ayrılma özgürlüğünü savunduğu zaman, kabul etmek durumunda değil miyiz?

Kautsky’nin emperyalizmi teorik tahlili de, emperyalizmi ekonomik ve siyasal yönden eleştirisi de *baştanbaş*a marksizmle hiç bağdaşmayacak bir havayla doludur: emperyalizmin temel çelişkilerini hafifletmek, yumuşatmak ve Avrupa işçi hareketi içindeki oportünizmle olan tehlikeli birliği, ne olursa olsun, muhafaza etmek.

[sayfa 147]

ON TARİHTE EMPERYALİZMİN YERİ

EKONOMİK özüyle, emperyalizmin, tekelci kapitalizm olduğunu gördük. Yalnız bu bile emperyalizmin tarih içindeki yerini belirlemeye yeter; çünkü serbest rekabet toprağında –ve tamamıyla serbest rekabetten– doğan tek el, kapitalist rejimin daha yüksek bir toplumsal ve ekonomik düzene geçişini ifade etmektedir. Başlıca dört tek el tipine ya da incelediğimiz dönemin ayırıcı özelliği olan tek elci kapitalizmin başlıca dört belirtisine özellikle değ inmemiz gerekir.

İlkin, tek el, daha yüksek bir gelişim aşamasına ulaşmış üretimin yoğunlaşmasından doğmuştur. Bunlar, tek elci kapitalist gruplar, karteller, sendikalar ve tröstlerdir. Bunların çağdaş ekonomik yaşamda oynadıkları önemli rolü [sayfa 148] gördük. Tekeller, 20. yüz-

yılın başlarında, gelişmiş ülkelerde, tam bir egemenlik kurdular. Kartelleşme yolunda ilk adımların, yüksek gümrük himayesinden yararlanan ülkelerde (Almanya, Amerika) atılmış olmasına karşın, serbest ticaret sistemi içinde olan İngiltere’de de, biraz geç olmakla birlikte, aynı temel olay, yani tekellerin üretimin yoğunlaşmasından doğuşu, görülmüştür.

İkinci olarak, tekeller, özellikle kapitalist toplumun en fazla kartelleşmiş ana-sanayi kollarında –kömür ve demir sanayiinde–, başlıca hammadde kaynaklarına elkonmasını gerektirmiştir. Başlıca hammadde kaynaklarının böyle tekel altına alınması ise büyük sermayenin gücünü geniş ölçüde artırmış ve kartelleşmiş sanayi ile kartelleşmemiş sanayi arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı keskinleştirmiştir.

Üçüncü olarak, tekeller, bankalardan çıkmıştır. Eskiden mütevazı birer aracı olan bankalar, bugün mali-sermaye tekeliyle ellelerinde tutmaktadırlar. En gelişmiş kapitalist ülkelerdeki üç-beş büyük banka, sinai sermayenin ve banka sermayesinin “kişisel birliği”ni gerçekleştirmiş ve bütün ülkelerdeki sermaye ve gelirin en büyük bölümünü oluşturan milyarların denetimini kendi ellerinde toplamış bulunuyorlar. Günümüz burjuva toplumunda, istisnasız, bütün ekonomik ve siyasal kurumların üzerine sınıksız bir bağımlılık ağı germiş bir mali-oligarşi: tekelin en çarpıcı özelliği budur.

Dördüncü olarak, tekeller, sömürgecilik siyasetinden doğmuştur. Mali-sermaye, sömürge siyasetinin bir sürü “eski” dürtüsüne, hammadde kaynakları sermaye ihracı için, “nüfuz bölgeleri” için, yani kârlı işlemler, ayrıcalıklar, tekel kârları vb. bölgeleri için, ensonu, genellikle, ekonomik önem taşıyan topraklar için savaşımı da eklemiştir. Avrupalı güçlerin sömürgeleri, 1876’da olduğu gibi, Afrika kıtasının onda-birini geçmediği sıralarda, sömürge siyaseti de tekelciliğin dışında ve bir çeşit “ilk işgal” hakkının çevresinde gelişebiliyordu. Ama Afrika’nın onda-dokuzu ele ^[sayfa 149] geçirildiği (1900’de) ve dünyanın paylaşılması gerçekleştiği zaman, kaçınılmaz olarak bir sömürge tekeli çağı açılmış, bunun sonucu olarak da dünyanın bölüşülmesi ve yeniden bölüşülmesi yolunda son derece şiddetli bir savaşım başlamıştı.

Tekelci-kapitalizmin, kapitalizmdeki bütün çelişkileri ne denli ağırlaştırdığı herkesçe bilinmektedir. Bu konuda yüksek fiyatları ve kartellerin zorbalığını anımsamak yeter. Çelişkilerdeki bu ağırlaşma,

dünya mali-sermayesinin kesin zaferiyle açılmış olan geçici tarihsel dönemin en büyük itici gücü olmuştur.

Tekeller, oligarşi, özgürlük eğilimi yerine egemenlik eğilimi, sayıları gitgide artan küçük ya da zayıf ulusların zengin ya da güçlü birkaç ulus tarafından sömürülmesi bütün bunlar, emperyalizme, onu asalak ve çürümüş bir kapitalizm haline getiren ayırmedici özellikler kazandırmıştır. Burjuvazinin, gitgide artan bir ölçüde sermaye ihracından gelen kazançlar ve “kupon kırpma”la yaşadığı, “rantiye-devlet”in, tefeci-devletin yaratılması, gitgide daha belirgin biçimde emperyalizmin eğilimlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu çürüme eğiliminin, kapitalizmin hızlı gelişmesini önleyeceğini sanmak yanlış olur. Önlemez. Einperyalist dönemde, bazı sanayi kolları, burjuvazinin bazı katmanları, bazı ülkeler, bu eğilimlerden birini ya da ötekini, küçük ya da büyük ölçüde gösterirler. Genel olarak, kapitalizm, eskiye göre çok daha büyük bir hızla gelişmektedir. Bu gelişme, yalnızca genellikle gitgide daha eşitsiz hale gelmekle kalmayıp gelişme eşitsizliği, sermaye bakımından en zengin ülkelerin (İngiltere) çürümesinde kendini özellikle göstermektedir.

Büyük Alman bankaları üzerine yapılmış bir incelemenin yazarı Riesser, Almanya’daki ekonomik gelişmenin hızı konusunda şöyle yazıyor: “Eski dönemin (1848-1870) pek de yavaş olmayan gelişmesi, bütün Alman ekonomisinin ve [sayfa 150] özellikle bu dönemdeki (1870-1905) Alman bankacılığının gelişme hızı karşısında, başdöndürücü hızlarıyla yalnızca sokaktaki kaygısız yayalar için değil, otomobil kullananlar için de bir tehlike olan modern araçlar karşısındaki eski zaman atlı arabalarının hızı gibi kalmaktadır.” Buna karşılık, böylesine olağanüstü bir hızla büyümüş olan bu mali-sermaye, tamı tamına sözkonusu büyüme nedeniyle, daha zengin uluslardan –ve yalnızca başıyıcı yöntemlerle de değil– ele geçirilmesi gereken sömürgelerin daha “sakin” bir biçimde elde edilmesine yönelmeye isteksiz değildir. Birleşik Devletler’e gelince, son on yıllık dönemde, bu ülkedeki gelişme, Almanya’dakinden de hızlı olmuştur. *Tam da bu nedenle*, çağdaş Amerikan kapitalizminin asalak niteliği iyice göze çarpar şekilde belirmiştir. Öte yandan, örneğin, Birleşik Devletler’in cumhuriyetçi burjuvazisinin, monarşist Japon ya da Alman burjuvazileriyle karşılaştırılması gösteriyor ki, emperyalist dönemde, en büyük siyasal farklar, iyice azalmaktadır; bu

da, genellikle önemsiz olduğu için değil, bütün bu durumlarda çok açık bir biçimde belirmiş asalak nitelikte bir burjuvazinin varlığından ötürü böyle olmaktadır.

Kapitalistlerin, birçok sanayi dallarının birinden, birçok ülkelerin birinden vb. elde ettikleri yüksek tekel kârları, onların bazı işçi kesimlerini ve bir süre için oldukça önemli bir işçi azınlığını elde etmelerini ve onları bütün ötekilere karşı, belli bir sanayiye ya da belli bir ulusun burjuvazisinin tarafına kazanmalarını iktisaden olanaklı kılar. Dünyayı paylaşmak için savaşım veren emperyalist devletler arasındaki uzlaşmaz karşıtlıkların yoğunlaşması da bu eğilimi kuvvetlendirmektedir. Ve böylece emperyalist gelişimin belirli özellikleri başka ülkelere göre, İngiltere’de çok daha önce görülebildiği için, ilkin ve en açık biçimde orada kendini gösteren emperyalizm ve oportünizm arasındaki bağ yaratılmıştır. Örneğin, L. Martov gibi bazı yazarlar, [sayfa 151] işçi sınıfı hareketi içinde emperyalizm ve oportünizm arasındaki bağlantıyı –günümüzün özellikle göze çarpan bir gerçeğidir bu–, şöyle bir “ısmarlama iyimserlik”le, (Kautsky ve Huysmans zihniyetiyle hareket ederek), bir kıyıya itmek istiyorlar: oportünizmin artmasına yolaçan şey ilerleyen kapitalizm olsaydı ya da oportünizme eğilimli olanlar en iyi ücret alan işçiler olsalardı, o zaman, kapitalizme karşı olanların davaları umutsuz birer dava olurdu. Böyle bir “iyimserlik” tuzağına düşmemek gerek: oportünist açıdan bir iyimserliktir bu, oportünizmi gizlemeye yarayan bir iyimserlik. Gerçekte oportünizmin gelişmesindeki olağanüstü hız ve özellikle iğrenç nitelik, hiç de onun zaferinin sürekli olacağına güvencesi değildir; sağlıklı bir bedende bir çıbanın hızla büyüyüp baş vermesi, nasıl yalnızca o çıbanın daha çabuk patlaması ve organizmanın iyileşmesi sonucunu doğurursa, bu da, tıpkı öyle. Bu bakımdan, emperyalizme ve oportünizme karşı savaşım, sıkı sıkıya birbirine bağlı olarak yürütülmedikçe, birincisinin de boş ve yalan bir sözden ibaret olacağını bir türlü anlamak istemeyenler, en tehlikeli kimselerdir.

Emperyalizmin ekonomik niteliği üzerine yukarıda bütün söylenenlerden şu sonuç çıkıyor: emperyalizmi, bir geçiş kapitalizmi, daha doğrusu cançekişen bir kapitalizm olarak tanımlamak gerekir. Bu yönden alınırsa, burjuva iktisatçıların modern kapitalizmi betimlerken sık sık “içiçe geçme”, “bir başına kalma yokluğu” vb. gibi deyimler ve sözler kullandıklarını belirtmek çok öğretici olacaktır;

bankalar, “görevleri ve gelişmeleri gereği, ekonomik yönden, yalnızca özel nitelik taşıyan işletmeler değildir, giderek yalnız özel nitelik taşıyan ekonomik düzeni alanının dışına çıkmaktadırlar”. Bu sözleri söylemiş olan aynı Riesser, en büyük bir ciddiyetle marksistlerin “toplumsallaştırma”yla ilgili “kehanetlerinin” “gerçekleşmediğini” rahatça ilan edebiliyor.

Şu “içiçe” sözcüğü ne demek acaba? Gözlerimizin ^[sayfa 152] önünde oluşup giden sorunun en belirgin çizgilerini anlatıyor yalnızca. Gözlemcinin ağaçlardan sözettğini, ama onları göremediğini gösteriyor. Dışta olanı, rasgele ve karmakarışık olanı, bayağı bir biçimde kopya ediyor. Gözlemcinin hammadde karşısında ezildiğini, hammaddenin anlam ve değerini kavrama yeteneğini taşımadığını açıklıyor. Hisse senetleri sahipliği, özel mülk sahipleri arasındaki ilişkiler, “rasgele içi çe geçmiş”tir. Ama bu “içiçe”liğin altındaki temel, üretimin toplumsal ilişkilerinde ortaya çıkan değişikliklerdir. Büyük bir işletme, dev boyutlara ulaştığı ve türlü verilerin tam hesabını yaparak plana göre on milyonlarca insan için gerekli bütün hammaddenin üçte-ikisini ya da dörtte-üçünü sağlamayı örgütlediği zaman; hammaddeler sistemli ve örgütlü bir biçimde bazan birbirinden yüzlerce, binlerce verst uzaklıktaki en uygun üretim yerlerine ulaştırıldığı zaman; türlü mamul madde dizilerinin yapımına kadar hammaddenin birbirini izleyen işlenme evreleri bir el tarafından yönetildiği zaman; bu ürünler, tek bir plan içinde, on milyonlarca, yüz milyonlarca tüketiciye dağıtıldığı zaman (Amerikan petrol tröstünün Amerika’da ve Almanya’da petrol satışı) –bütün bunlar olduğu zaman, artık bellidir ki, yalnızca basitçe “içiçe” geçmiş bir üretimin değil, aynı zamanda üretimin toplumsallaşmasının karşındayız; özel ekonomik ilişkiler ve özel mülkiyet ilişkileri, artık içeriğine uymayan bir kabuktan çıkarılması yapay olarak geciktirilirse kesenkes çürüyecek olan, belki bu çürüme durumunu oldukça uzun bir süre sürdürecektir (en kötü olasılıkla, oportünist çibanın iyileşmesi, uzun bir zaman alsa da), ama sonuçta kesenkes atılacak olan bir kabuktan ibarettir.

Alman emperyalizminin coşkun hayranı, Schulze-Gaevernitz şöyle haykırıyor:

“Alman bankalarının yönetimi, kesin olarak, sayıları bir düzineyi geçmeyen kimselerin eline öylesine bırakılmıştır ki, bugün, bunların çalışmaları, kamu yararı yönünden ^[sayfa 153] kabinedeki

bakanların çoğundan daha önemlidir.” (Bankacıların, bakanların, sanayicilerin, rantiyeli kişilerin “içiçe” kenetlenmesi burda sessizce geçiriliyor.) ... “Sözkonusu gelişme eğilimlerinin sonuçlandığını düşünelim: ulusun para-sermayesi bankalarda toplanmış olacak; bankalar kendi aralarında bir kartel halinde toplanacak, ulusun yatırım sermayesi menkul kıymetler halinde akmaya başlayacak. Ve o zaman Saint-Simon’un deha dolu sözleri gerçekleşecek: ‘Ekonomik ilişkilerin tek bir düzene uymaksızın geliştiği gerçeğine dayanan bugünkü üretim anarşisi, yerini, bir üretim örgütlenmesine bırakmak zorundadır. Üretimin evrimi artık birbirinden bağımsız ve insanın ekonomik gereksinmelerini bilmeyen girişimcilerin eseri olmaktan çıkacak, toplumsal bir kurum tarafından yönetilmeye başlanacaktır. Geniş toplumsal ekonomi alanını daha yüksek bir açıdan görmeye yetenekli olan merkezi yönetim yetkilileri, onu, bütün toplumun yararına olacak biçimde ayarlayacak, üretim araçlarını uzman ellere teslim edecek, özellikle üretim ile tüketim arasında sürekli bir uyum bulunmasını gözetecektir. Görevleri arasında ekonomik çalışmanın örgütlenmesi de bulunan kurumlar, şimdiden vardır: bankalar.’ Gerci Saint-Simon’un bu sözlerinin gerçekleşme durumundan henüz uzaktayız, ama gidiş bu yöndedir; bu, Marksizmdir, Marx’ın belirttiğinden ayrı, ama yalnız biçim bakımından.”¹²¹

Doğrusu, Marx’ı ne güzel bir “çürütme” bu; öyle bir çürütme ki, Marx’ın o eksiksiz bilimsel tahlilinden, Saint-Simon’un kuşkusuz dahice olan, ama gene de bir kehanetten başka bir şey olmayan kehanetine doğru, bir adım geri gitmekte. [sayfa 154]

V. İ. LENİN

¹²¹ *Grundriss der Sozialökonomik*, s. 146.

EKLER

ENTERNASYONAL BİLDİRİŞİ
(Sosyalist Enternasyonal Kongresi, Bâle 1912)

Enternasyonal, Stuttgart ve Kopenhag kongrelerinde, savaşa karşı savaşım için, bütün ülkelerdeki proletaryanın eylem kurallarını açıkça bildirdi:

Bir savaş tehlikesine karşı, tehdit altında bulunan bütün ülkelerdeki işçi sınıfı için, işçi sınıfının parlamentolardaki temsilcileri için, bir eylem ve düzenleme gücü olan Uluslararası Sosyalist Büronun yardımıyla kendilerine en uygun görünen ve doğal olarak sınıf savaşımının keskinliği ve genel siyasal duruma göre değişen bütün araçlarla, savaşı önlemek için, ellerinden gelen bütün çabayı göstermek, bir görevdir. Ama gene de savaş patlarsa, onu kısa zamanda durdurmak için aracılık etmek ve en geniş halk tabakalarını ayaklandırmak ve kapitalist egemenliğin düşüşünü hızlandırmak için, savaş tarafından yaratılan iktisadi ve siyasal bunalımdan var güçleriyle yararlanmak onların görevidir.

Her zamandan daha çok, olaylar, uluslararası proletaryanın, ortak eylemine olanaklı olan bütün güç ve enerjisiyle katılmasını, borcu hali-

ne getiriyor; bir yandan evrensel silahlanma çılgınlığı, yaşam pahalılığını ağırlaştırarak, sınıf karşıtlıklarını şiddetlendirdi ve işçi sınıfı içinde dayanılmaz bir huzursuzluk yarattı.

İşçi sınıfı, bu panik ve israf rejimine bir son vermek istiyor; öte yandan, devre devre dönüp gelen savaş tehditleri, giderek insanları çileden çıkaran bir duruma geldi; insanlığa ve akla karşı girilen bu suikastlar, en küçük bir ulusal çıkar bahanesiyle saklanamamaksızın, büyük Avrupa halkları, sürekli olarak birbirinin boğazına saldırmak durumunda bulunuyorlar.

Daha şimdiden büyük yıkımlara neden olan Balkan bunalımı, genelleşerek, uygarlık ve proletarya için, en ürkütücü tehlike haline gelebilir.

Aynı zamanda, bu bunalım, felaketin büyüklüğü ve bu felakete neden olan çıkarların önemsizliği arasındaki dengesizlik yüzünden, tarihin en büyük rezaletlerinden biri olabilir.

İŞÇİ VE SOSYALİST OYBİRLİĞİ

Kongre, savaş içindeki bütün ülkelerin sosyalist partileri ve sendikalarının, savaşa karşı mutlak oybirliğini sevinçle kaydeder.

Proleterler, her yerde emperyalizme karşı, aynı zamanda, kendilerini iyi yetiştirmişlerdir.

Enternasyonalin her seksiyonu, proletaryanın direnciyle kendi ülkesinin hükümetine karşı koymuş, kendi ulusunun kamuoyunu, savaşçı heveslere karşı harekete getirmiştir.

Böylece, tehdit altındaki dünya barışını kurtarma içine daha şimdiden büyük katkıda bulunan bütün ülkeler işçilerinin yüce bir işbirliği kendini göstermiş bulunuyor.

Bir dünya savaşının devamı olabilecek bir proletarya devrimi önünde yönetici sınıfların duyduğu korku, barışın esası bir güvencesi olmuştur.

Kongre, sosyalist partilerden, eylemlerini, kendilerine uygun görülen bütün araçlarla, var güçleriyle sürdürmelerini ister. Bu ortak eylem için, her sosyalist partiye, kendi özel görevini gösterir.

BALKAN SOSYALİSTLERİNE

Balkan sosyalistlerinin, eski düşmanlıkların tazelenmesine karşı çıkmaları gerekir.

Balkan yanmadasındaki sosyalist partilerin ağır bir görevi var.

Avrupa'nın büyük devletleri bütün reformların sistemli bir biçimde ertelenmesiyle, Türkiye'de, iktisadi ve siyasal bir karışıklık, ve hanedanlar ve burjuva sınıfların sömürüsüne karşı, zorunlu olarak ayaklanmaya ve savaşa götürmesi gereken ulusal tutkulara aşırı bir coşkunluk yaratılmasına katkıda bulundular.

Balkan sosyalistleri, kahramanca bir cesaretle, demokratik bir federasyon isteğinde bulundular. Kongre, onlardan, hayranlığa değer davranışlarında direnmelerini ister. Balkanlardaki sosyalist demokrasinin, savaştan sonra, o kadar korkunç fedakarlıklar pahasına elde edilen sonuçların, hanedanlar, militarizm ve başkasının topraklarında gözü olan Balkan burjuvazisi tarafından, kendi çıkarlarına kullanılmasını engellemek için, her şeyi yapacağına inanır.

Kongre, Balkan sosyalistlerinden, sadece Sırp, Bulgarlar, Romanyalılar ve Yunanlılar arasındaki eski düşmanlıkların tazelenmesine karşı değil, şu anda öbür kamp içinde bulunan Türkler ve Arnavutlar gibi öteki Balkan halklarının ezilmesine karşı da şiddetle karşı çıkılmasını özellikle ister.

ARNAVUTLUK VE SIRBİSTAN'IN ÖZERKLİĞİ

Halkların haklarına karşı girilen bütün zorbalıklarla savaşmak, ve kısıktırılmış şovenizm ve ulusal tutkulara karşı, Arnavutlar, Türkler ve Romanyalılar dahil, bütün Balkan halklarının kardeşliğini doğrulamak, Balkan sosyalistlerinin görevidir.

Tuna monarşisinin Sırbistan'a karşı her saldırısına, bütün güçleriyle karşı çıkmakta devam etmek, Avusturya, Macaristan, Hırvat, Slovak, Bosna ve Hersek sosyalistlerinin görevidir.

Sırbistan'ı bir Avusturya sömürgesi haline getirmek için, onu silah gücüyle, çabasının bütün sonuçlarından yoksun bırakmaya, ve hanedanla ilgili çıkarlar için, Avusturya-Macaristan halklarını ve onlarla birlikte bütün Avrupa uluslarını büyük tehlikeler içine atmaya yönelik siyasete karşı, şimdiye değin olduğu gibi, direnmek, onların görevidir.

Avusturya-Macaristan sosyalistlerinin, gelecekte, şimdi Habsburglar tarafından egemenlik altında tutulan güney-Slav halk topluluklarının, Avusturya-Macaristan monarşisi içinde, demokratik bir biçimde kendilerini yönetme hakkını elde etmeleri için de savaşmaları gerekir.

Avusturya-Macaristan sosyalistleri, İtalya sosyalistleri gibi, Arnavutluk sorununa özel bir dikkat göstereceklerdir. Kongre, Arnavut halkının özerklik hakkını tanıy; ama, özerklik bahanesiyle Arnavutluk'un, Avusturya-Macaristanlılarla İtalyanların ihtiraslarına kurban edilmesini

istemez.

Kongre, Arnautluk'un, bu biçimde kurban edilmesinde, yalnızca Arnautluk için değil, ayrıca, daha sonrası için, Avusturya-Macaristan ile İtalya arasındaki barış için de, bir tehlike görür. Arnautluk, ancak demokratik bir Balkan Federasyonunun özerk bir üyesi olarak, gerçekten bağımsız bir yaşam sürdürebilir.

Kongre, Avusturya-Macaristan ve İtalya sosyalistlerinden, kendi hükümetlerinin, Arnautluğu tümüyle kendi etki alanları içine alma girişimlerine karşı savaşmalarını, Avusturya-Macaristan ile İtalya arasında barışçı ilişkilerin sağlama bağlanması için çaba göstermeye devam etmelerini ister.

ÇARLIĞA KARŞI

Kongre, Rus işçilerinin protesto grevlerini büyük bir sevinçle selamlar; bu grevlerde Rusya ve Polonya proletaryasının çarlığın kendisine indirdiği darbeleri çarlığa iade etmeye başladığının bir kanıtını görür.

Kongre, bu işçi hareketinde imparatorluğu kendi halklarını kan içinde boğduktan, düşmanlarına teslim ettiği Balkan halklarını birçok ihanetlere uğrattıktan sonra, şimdi bir savaşın kendisi için verebileceği sonuçların korkusu ile, bizzat kendisi tarafından yaratılan milliyetçi bir hareketin korkusu arasında bocalayan çarlığın caniyane entrikalarına karşı en güçlü garantiyi görür.

Öyleyse, şimdi, çarlık, kendini Balkan uluslarının bir kurtarıcısı olarak görmeyi deniyorsa, bu, yalnızca, Balkanlardaki üstünlüğü, ikiyüzlü bir bahane ve kanlı bir haksızlıkla, yeniden elde etmek içindir.

Kongre, inanır ki, Rusya, Finlandiya ve Polonya'nın kent ve köylerindeki işçi sınıfı, artan gücünü kullanarak, bu yalan perdesini yırtacak; çarlığın bütün savaşçı serüvenine, Arnautluk üzerinde olsun, İstanbul üzerinde olsun, bütün girişimlerine karşı çıkacak, ve çarçı despotizme karşı, bütün güçlerini yeni bir kurtuluş savaşı içinde toplayacaktır.

Çarlık, Avrupa'daki bütün gerici güçlerin umudu, Rus halkının en korkunç düşmanı olduğu gibi, Avrupa demokrasisinin de en korkunç düşmanıdır. Enternasyonal, çarlığın düşüşü uğruna çalışmayı, başlıca görevlerinden biri sayar.

FRANSA, ALMANYA VE İNGİLTERE EMEKÇİLERİNE

Ama uluslararası eylemde en önemli görev, Almanya, Fransa ve

İngiltere emekçilerine düşüyor.

Su anda, bu ülkelerin emekçileri, kendi hükümetlerinden, Avusturya-Macaristan ve Rusya'ya her türlü yardımın reddedilmesini, Balkanlardaki karışıklıklara herhangi bir biçimde karışmaktan çekinilmesini ve mutlak bir tarafsızlığın korunmasını istemelidirler. Eğer insan uygarlığına kılavuzluk eden üç büyük ülke arasında, bir liman konusundaki Sırp-Avusturya çekişmesi yüzünden savaş patlarsa, bu, caniyane bir çılgınlık olur. Almanya ve Fransa emekçileri, Balkanlardaki çatışma içine girmeyi kendileri için bir yükümlülük haline getirebilecek gizli antlaşmaları asla kabul etmezler.

Eğer, giderek, Türkiye'nin askeri yıkılışı, Küçük-Asya'daki Osmanlı egemenliğini sarsarsa, Küçük-Asya'ya yönelen bir fetih politikasına bütün güçleriyle karşı çıkmak –böyle bir politika, dosdoğru dünya savaşına götürebilir–, İngiltere'deki, Fransa'daki ve Almanya'daki sosyalistlerin görevidir.

Kongre, Büyük Britanya ve Alman İmparatorluğu arasında yapmacıklı bir biçimde sürdürülen düşmanlığı, Avrupa barışı için en büyük tehlike kabul eder.

Bu uyuşmazlığı yatıştırmak için iki ülkedeki işçi sınıfının çabaları gerekti. Kongre, bir bakıma en iyi çarenin, savaş gemilerinin sınırlandırılması, ve savaşan tarafların, düşman ya da tarafsız uyruklu gemilere elkoyma (prise maritime) hakkının yürürlükten kaldırılması üzerine bir anlaşma olacağı kanısındadır.

Kongre, İngiltere ve Almanya sosyalistlerinden, bu anlaşmanın yapılması ereğiyle, propagandalarına devam etmelerini ister. Bir yandan Almanya, öbür yandan da Fransa ve İngiltere arasındaki uyuşmazlıkların yatışması, dünya barışı bakımından en büyük tehlikeyi ortadan kaldıracaktır.

Bu yatışma, bu uyuşmazlıktan yararlanan çarlığın gücünü sarsarak, Avusturya'nın Sırbistan'a saldırısını olanaksızlaştıracak ve dünya barışını sağlama başlayacaktır; Enternasyonalin bütün çabaları, bu ereğe yönelmelidir.

HÜKÜMETLERE UYARI

Kongre, bütün Enternasyonalin, dış politikayla ilgili bu başlıca fikirler üzerinde birleştiğini kaydeder.

Bütün ülkeler emekçilerinden, proletaryanın uluslararası dayanışma gücüyle, kapitalist emperyalizme karşı koymasını ister; bütün ülkelerdeki yönetici sınıflar, kapitalist üretim tarzının yığınlar için ne-

den olduğu yoksulluğu, savaş faaliyetleriyle daha da artırmaktan sakınmalarını ihtar eder. Banş isteğinde bulunur.

Hükümetler iyice bilsinler ki, Avrupa'nın bugünkü durumu, ve işçi sınıfının fikri eğilimi içinde, bizzat kendileri için tehlikeli olmaksızın, savaş kundakçılığı yapamazlar.

Fransız-Alman savaşının, devrimci Komün patlamasına meydan verdiğini, Rus-Japon savaşının, Rusya halklarının devrimci güçlerini harekete getirdiğini anımsasınlar; askeri ve bütün harcamalardaki artış tarafından dürtüklenen huzursuzluğun, İngiltere ve kıta üzerindeki toplumsal çatışmalara görülmedik bir keskinlik verdiğini ve korkunç grevlere neden olduğunu anımsasınlar.

Yalnızca bir savaş fikrinin bile, bütün ülkeler proleteriyasında büyük bir hoşnutsuzluk ve öfke uyandırdığını hissetmiyorlarsa, hükümetlerin çılgın olmaları gerekir.

Emekçiler, kapitalistlerin çıkarı, hanedanların gururu, ya da gizli anlaşmalar kombinezonları için birbirlerine kurşun sıkmayı, bir cinayet olarak kabul ederler.

Eğer hükümetler, her türlü düzenli dönüşüm olanaklarını ortadan kaldırarak, bütün Avrupa proleteriyasını umutsuz kararlar almak zorunda bırakırlarsa, kendileri tarafından meydan verilen bunalımın bütün sorumluluğunu kendileri taşıyacaklardır.

ULUSLARARASI PROLETARYANIN TARİHSEL GÖREVİ

Enternasyonal, savaşı önlemek için, daima daha yoğun propaganda ve daima daha kararlı protestosuyla, çabalarını artıracaktır.

Kongre, bu amaçla, Uluslararası Sosyalist Büroyu, olayları artan bir dikkatle izlemek, ve ne olursa olsun, bütün ülkelerdeki proleterya partileri arasındaki haberleşme ve ilişkileri muhafaza etmekle görevlendirir.

Proleterya, şu anda, insanlığın bütün geleceğinin, kendisine bağlı olduğunun bilincine sahiptir, ve bütün kıyım, açlık ve kötülük yığılıyla tehdit altında bulunan halk çiçeğinin yokolmasını engellemek için bütün gücünü kullanacaktır.

Bütün ülkelerdeki proleterler ve sosyalistler, şu nazik anda, sesimizi duyurmamız ve [banş] isteğimizi her durumda, her yerde kesin olarak bildirmemiz için, kongre hepinize çağrıda bulunuyor.

Protestonuzu, parlamentoda, hep birden, bütün gücünüzle yükseltiniz; yığın gösteri ve eylemlerinde birleşiniz; proleterya örgütlenme ve gücünün size sağladığı bütün araçları kullanınız, öyle ki, hükümet-

ler, barış için kararlı bir işçi sınıfının dikkatli ve etkili iradesini sürekli olarak karşılarında hissetsinler.

Böylece, kapitalist sömürü ve cinayet dünyasının karşısına, proleter barış ve halkların birliği dünyasının yığınlarını çıkartınız.

Revue Socialiste,
n° 336, Aralık 1912.

AÇIKLAYICI NOTLAR

^[1] *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, 1916 yılının ilk yarısına kadar gider, Lenin, Berne’de oturduğu sırada 1915’ten beri emperyalizmle ilgili dünya yazını incelemeye koyuldu; kitabını Ocak 1916’da yazmaya başladı. Sonra Zurich’e gitti, çalışmalanna orada, Kanton kitaplığında devam etti. Lenin’in yüzlerce kitaptan, dergiden, gazeteden, yabancı istatistik broşüründen çıkardığı bölümler, özetler, notlar, tablolar 40 sayfadan fazla tutmaktadır. Bütün bu dokümanlar *Emperyalizm Üzerine Notlar* (1939) adlı kitapta yayımlanmıştır.

Lenin, 19 Haziran (2 Temmuz) 1916’da çalışmasını bitirdi, müsveddeyi “Parus” [“Yelken”] yayınevine yolladı. Ancak bu yayınevine egemen olan bazı menşevikler, Kautsky’nin ve Rus menşeviklerinin (Martov ve başkaları) oportünist teorilerini sert bir biçimde eleştiren bölümleri kitaptan çıkarmışlardır. Lenin’in “gelişme” sözcüğü (kapitalizmin kapitalist emperyalizm haline gelişmesi) “dönüşüm” olarak değiştirilmiş, (“ultra-emperyalizm” teorilerinin) “gerici niteliği” deyimini yerine “geri kalmış” deyimini konulmuştur. Bu kitap, *Emperyalizm, Kapitalizmin Yeni Aşaması* adı altında, 1917 başlarında, Petrograd’da “Parus” yayınları arasında çıkmıştır. Lenin Rusya’ya döndüğünde, 1917’de, kitaba bu önsözü yazdı. - 3.

^[2] Bu önsöz, “Emperyalizm ve Kapitalizm” başlığı altında ilk kez, Ekim 1921’de *L’Internationale Communiste* dergisinin 18. Sayısında yayımlanmıştır. Lenin, hayattayken, kitap 1921 de Almanca, 1923’te Fransızca ve İngilizce (tam değil) yayımlanmıştır. - 9.

^[3] Antlaşma, 3 Mart 1918’de, Brest-Litovsk’ta, Sovyet Rusya ile Dörtlü

ittifak güçleri (Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye) arasında imzalandı ve 15 Martta Dördüncü Olağanüstü Bütün Rusya Sovyetler Kongresince onaylandı. 13 Kasım 1918'de, Almanya'daki monarşist rejimi deviren devrimin ardından Bütün Rusya Merkez Yürütme Komitesi, bu gözü doymaz Brest-Litovsk antlaşmasını tanımadı. - 12.

[4] *Versailles Antlaşması* – 1914-18 Birinci Dünya Savaşındaki yenilgisinden sonra, Almanya'nın, itilaf devletlerinin zoruyla kabul ettiği emperyalist bir antlaşma. 28 Haziran 1919'da Versailles'da imzalanmıştı. - 12.

[5] “*Vilsonizm*”, adını ABD cumhurbaşkanı (1913-21) Woodrow Wilson'dan almıştır. Wilson, yönetiminin ilk yılında, demagojik bir biçimde, yeni özgürlük dönemi diye adlandırdığı bir dizi yasa (müterakki gelir vergisi üzerine, tekellere karşı yasa ve diğerleri) çıkarmıştı. Lenin, onun, “Wilson'un ‘toplumsal barış’ı kurtaracağını, sömürülenlerle sömürenleri uzlaştıracığını, ve toplumsal reformlar getireceğini uman” darkafallı ve pasifistlerin ilâhı olduğunu yazmıştı (*Collected Works*, c. 31, Moskova 1966, s. 223).

Wilson ve onun izleyicileri, ABD'nin emperyalist siyasetinin üzerini örtmek için tumturaklı sözler ettiler. Lenin, “Wilson'un idealize edilen demokratik cumhuriyetinin, uygulamada en azgın emperyalizmin, en utanmazca baskının ve zayıf ve küçük ulusların ezilmesinin bir biçimi olduğu *ortaya çıkmıştır*” diye yazmıştı (*Collected Works*, c. 28, Moskova 1965, s. 189).

Sovyet iktidarının ilk günlerinden başlayarak, Wilson, Sovyet Rusya'ya yabancı müdahalesini özendiren ve örgütleyenlerden biri oldu. Sovyet hükümetinin barışçı siyasetinin tüm ülkelerin halkları üzerindeki yaygın etkisini engellemek için, Wilson, ABD'nin saldırgan siyaseti için bir örtü görevi yapacak olan Ondört Nokta “barış programı”nı öne sürdü. Amerika ve Avrupa'nın burjuva basını, Wilson'u sahte bir barış savaşçısı hâlesiyile kuşattılar. Ama Wilson'un ve “wilsoncular”ın küçük-burjuvaca tumturaklı sözlerinin ikiyüzlülüğü, kendi ülkelerindeki emek aleytan gerici siyasetleriyle ve saldırgan dış politikalarıyla kısa sürede açığa çıktı. - 12.

[6] Lenin, Şubat 1919'da, sosyalist partilerin Berne'deki bir kongresinde kurulan İkinci (Berne) Enternasyonalı kasetmektedir. Bu Enternasyonal, Birinci Dünya Savaşı patlak verdiği zaman varlığı sona eren İkinci Enternasyonalin yerini almak üzere, Batı Avrupa sosyalist partilerinin liderleri tarafından kurulmuştu. Berne Enternasyonalı uluslararası burjuvazinin bir aracı idi. - 13.

[7] *Bağımsız Alman Sosyal-Demokrat Partisi* – 1917 Mayısında, Gotha'daki açılış kongresinde oluşturulan merkezci bir parti. Rusya'da Şubat burjuva demokratik devrimiyle yoğunlaşan devrimci şahlanışıyla bağlantılı olarak, Alman Sosyal-Demokrat Partisinin oportünist liderliği, sıradan üyelerin güvenini yitiriyordu. Halkın hoşnutsuzluğunu yenmek, onları devrimci savaşımdan ayırmak ve devrimci bir partinin kurulmasını önlemek için, merkezci liderler, yığınlar üzerindeki denetimlerini sürdürmelerini olanaklı kılacak bir parti yaratmak çabasına girdiler. Bağımsız Sosyal-Demokrat Parti böyle bir parti olacaktı. Bağımsızlar, merkezci lafbeliğinin örtüsü altında, sosyal-şovenistlerle “birlik” öğütüyorlar ve sınıf savaşımından vazgeçilmesini istiyorlardı. Partinin çoğunluğu kautskici Emek Topluluğundan oluşuyordu.

Spartaküs grubu, bir an bu parti ile sıkı ilişkilere girmiş, ama örgüt-

sel ve politik bağımsızlığını korumuş ve illegal çalışmaya ve yığınları merkezci liderlerin etkisinden kurtarmak için açtığı kampanyaya devam etmişti. 1918'de, Spartaküs Birliği, Bağımsızlardan uzaklaştı ve Alman Komünist Partisini kurdu.

Ekim 1920'de, Bağımsız Sosyal-Demokrat Parti, Halle'deki kongresinde bir bölünmeye uğradı. Aralık 1920'de, bu partinin önemli bir bölümü Alman Komünist Partisine katıldı. Sağ unsurlar ise eski Bağımsız Sosyal-Demokrat Parti adını koruyan ve bu ad altında 1922'ye değin varlığını sürdüren ayrı bir parti kurdular. - 14.

^[8] *Spartakistler* – Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulmuş olan “Spartak” birliğinin üyeleri. Çatışmanın ilk sıralarında solcu Almanların sosyal-demokrat olanları “*International*” grubunu kuruyorlar; bu grubun başlıca yöneticileri Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Franz Mehring, Klara Zetkin'dir. Bu grup da aynı şekilde, “Spartak” adını taşır. Spartakistler, yığınlar arasında, Alman emperyalizminin fetih politikasını ve sosyal-demokrat liderlerin ihanetini göstererek, emperyalist savaşa karşı, devrim propagandası yapıyorlar. Ancak, spartakistlerin, Alman solcularının, en önemli teorik ve siyasal sorunlarda yarı-menşevik duruma düşmekten kurtulamadıkları da görülmektedir: bunlar, emperyalizmin yarı-menşevik teorisini savunuyorlar, bu deyimden marksist kavrayışı içinde ulusların kendi kaderlerini tayin etme haklarını (yani tam bir bağımsızlık içinde, bağımsız devletler kurarak yaşama haklarını) reddediyorlar; emperyalist dönemde, ulusal kurtuluş savaşlarının olanak dışı olduğunu ileri sürüyorlar; devrimci partinin bu konudaki rolünü görmezlikten geliyorlar; hareketin kendiliğindenliği önünde boyun eğiyorlar. Alman solunun düştüğü yanılgılar, Lenin tarafından “Junius’un Broşürü Üzerine”, “Emperyalist Ekonomizm ve Marksizmin Karikatürü Üzerine” başlıklı yazılarla eleştirilmiştir. 1917 yılında, spartakistler, bir merkez partisi olan “bağımsız” partiye katıldılar, ancak kendi örgütlerini de korudular. Almanya’da, 1918 Kasım devriminden sonra spartakistler “bağımsızlar”dan kopmuşlar, aynı yılın Aralık ayında, Alman Komünist Partisini kurmuşlardır. -14.

^[9] “*Versaycılar*” – 1871 Paris Komününün en şiddetli düşmanları, Paris Komününün zaferinden sonra Versailles’a yerleşmiş olan Thiers başkanlığındaki Fransız karşı-devrimci burjuva hükümetinin destekleyicileri, Paris Komününün bastırılması sırasında, komüncülere, işitilmemiş bir vahşilikle misillemeler yaptı. 1871’den sonra, bu söz, azgın karşı-devrimi ifade etmek için kullanıldı. - 15.

^[10] Bkz: Karl Marx, *Capital*, c. III, Moskova 1959, s. 593. - 45.

^[11] *Borsa fiyatlarının birdenbire düşmesi*, 1873 başlarında, önce Avusturya-Macaristan’da sonra da Almanya’da ve öteki ülkelerde ortaya çıktı. Yetmişlerin başında, kredi genişlemesi, şirket faaliyetlerinin artması ve borsa spekülasyonu işitilmemiş boyutlara ulaştı. Sanayi ve ticaret daha şimdiden gelişen dünya ekonomik bunalımının belirtilerini yansıtmaya başladığı halde, borsa spekülasyonu artmaya devam etti. Çöküş, 9 Mayıs 1873’te, Viyana borsasında oldu – bir gecede hisse senetleri yüz milyonlarca aşağı düştü. İflasların sayısı çok yüksekti. Borsadaki fiyatların düşmesi Almanya’ya da yayıldı. Engels şöyle yazıyordu: “1867’de Paris’te olan ve Londra ve New-York’ta sık sık görü-

len şeyler, gecikmeksizin, 1873'te Almanya'da da oldu; büyük spekülasyonlar genel bir yıkılma ile sonuçlandı. Yüzlerce şirket iflas etti.Hâlâ bütün borçlarını ödeyebilecek durumda olan şirketlerin hisse senetlerini satmak olanaksız hale geldi. Çöküş her yerde tamdı." Engels, "Der Sozialismus des Herrn Bismarck" (Marx-Engels, *Werke*, Dietz Verlag, Berlin 1962, Band 19). - 48.

^[12] *Gründer rezaletleri*, 70 yıllana girerken, Almanya'da hisse senetli şirketlerin geniş ölçüde kurulduğu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu şirketler kurulurken birtakım hileli işlere de raslanmış ve bu işler, toprak ve borsa değerleri üstünde sınırsız bir spekülasyon sonucu burjuva iş adamlarını zenginleştirmiştir. - 48.

^[13] *Frankfurter Zeitung* - 1856'dan 1943'e değin Frankfurt-am-Main'de yayınlanmış olan, büyük Borsa tüccarlarına ait günlük gazete. 1949'da *Frankfurter Allgemeine Zeitung* adıyla tekrar yayınlanmaya başlamıştır. Gazete Batı Alman tekelcilerinin sözcüsüdür. - 49.

^[14] Lenin, burada, G. V. Plehanov'u kastetmektedir. Plehanov'un emperyalizm üzerine görüşleri, savaş sırasında Petrograd'da yayınlanan "Savaş Üzerine" makalelerinin bir derlemesinde ortaya konmuştur. - 60.

^[15] *Fransız Panama Skandalı* - 1892-93'te, Fransa'da, Fransız Panama Kanal Şirketinden rüşvet alan politikacıların, resmi memurların ve gazetelerin sahtekarlıkları ve çürümüşlükleri ortaya çıktıktan sonra yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan bir anlatım. - 70.

^[16] 1884'te, İngiltere'de, bir grup aydın tarafından kuruimus, oportünist ve reformist topluluk. Bu demeğe, en kritik savaşları savuşturan taktiğinden dolayı Roma komutanı Fabius Cunctator'un (savuşturucu) adı verilmişti. Lenin'e göre, fabyanlar topluluğu "oportünizmin ve liberal işçi politikasının en ileri belirtisidir". Fabyanlar, proletaryayı sınıf savaşımından alıkoymuyor ve kapitalizmden sosyalizme reformlar yaparak banşçı yoldan geçilmesini öğütüyorlardı. Emperyalist Dünya Savaşı sırasında (1914-1918) fabyanların sosyal-şoven fikirlere sahip oldukları görülüyor. Fabyanların özelliklerini Lenin şu yazılarında belirtir: "J. F. Becker'den, J. Dietzgen'den, F. Engels'ten, K. Marx'tan vb.. F. A. Sorge'a ve Başkalarına Mektuplar" kitabının Rusça çevirisinin önsözü, "Rus Devriminde Sosyal-Demokrasinin Tanım Programı", "İngiliz Banşçılığı ve İngilizlerin Teori Sevgisizliği", vb.. - 133.

^[17] Lenin, 7 Eylül 1901'de, 1899'dan 1901'e kadar sürmüş olan Boxer isyanının bastırılmasından sonra, emperyalist güçler (İngiltere, Avusturya-Macaristan, Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Rusya, Hollanda, İspanya ve ABD) ile Çin arasında imzalanan Pekin (son) protokolünü kastetmektedir. Yabancı sermaye, böylece, Çin'i sömürmek ve yağmalamak için yeni fırsatlar elde etmiştir. - 144.

^[18] Burda, 1900 yılında, yabancı emperyalist egemenliğine karşı Çin halkının başkaldırması demek olan Yi Hotuan (Uyumun ve Adaletin Yumruğu) hareketi sözkonusudur. Alman generali Walderssee'nin komutasındaki birleşmiş emperyalist kuvvetler, bu başkaldırmaı vahşice bastırmıştır. 1901'de, Çin, kendini yabancı emperyalizmin bir yan-sömürgesi haline getirecek ağır yükler altına sokan "son protokolü" imzalamak zorunda kaldı. - 145.